NICOLAE CONSTANTINESCU

CURTEA DE ARGEȘ 1200-1400

ASUPRA ÎNCEPUTURILOR ȚĂRII ROMÂNEȘTI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

CURTEA DE ARGEŞ
(1200—1400)
Asupra începuturilor Țării Românești

…E ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
…LICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE
BIBLIOTECA DE ARHEOLOGIE

XLIV

Nicolae Constantinescu

CURTEA DE ARGEȘ (1200—1400)

Asupra începuturilor Țării Românești

Editura Academiei Republicii Socialiste România
București, 1984

CURTEA DE ARGEŞ
1200—1400

On the beginnings
of Wallachia

КУРТЯ-ДЕ-АРДЖЕ
1200—1400 гг.

Об истоках Валахии

Editura Academiei Republicii Socialiste România
R 79 717, Bucureşti, Calea Victoriei 125

Cuprins

Ilustrația din acest volum a fost realizată de: Iuliana Barnea, Elena Becheș, Constantin Constantiniu, arh. Cornel Ionescu, Marin Ionescu, arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu și Domnica Rednic *(grafica)*; Constantin Săvulescu (reproduceri foto, *monede*); Paul Capșa, regretații Gh. Dumitru și N. Scarlat (reproduceri foto, *ceramică*). În rest, documentația foto și unele desene (fig. 14, 22, 26, 40, 41, 45, 65, 68) aparțin autorului.

Abrevieri bibliografice

Actes-CIÉB — *Actes du ... Congrès international des études byzantines.*
Arch. Ért. — *Archaeologiai Értesitö,* Budapesta.
Arch. Sofia — Археология, Sofia.
Arh. Mold. — *Arheologia Moldovei,* Iași.
ARMSI — *Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice,* București.
AUB — *Analele Universității București.*
BCMI — *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice,* București (din 1970: BMI — *Buletinul Monumentelor Istorice).*
BOR — *Biserica Ortodoxă Română,* București.
Bud. Rég. — *Budapest Régiségei,* Budapesta.
CDA — *Curtea domnească din Argeș,* București, 1923 (= BCMI, X—XVI/1917—1923).
CNH — *Corpus Nummorum Hungariae,* 3 vol., Graz, 1959.
Conv. Lit. — *Convorbiri Literare,* Iași-București.
CSFR — *Constituirea statelor feudale românești,* București, 1980.
CSTR — *Călători străini despre țările române,* vol. I—VI, București, 1968—1976.
Dacia, N.S. — *Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne,* Nouvelle Série, București.
DIR — *Documente privind istoria României,* B. *Țara Românească,* veacurile XIII, XIV și XV (1247—1500), București, 1953 (= B—I).
DRH — *Documenta Romaniae Historica,* B. *Țara Românească,* vol. I (1247—1500), București, 1966 (= B—I); vol. II (1501—1525), București, 1972 (= B—II); D. *Relații între țările române,* vol. I (1222—1456), București, 1977 (= D—I).
Györffy-*Adatok* — Györffy György, *Adatok a Rómanok XIII. századi történetéhez és Róman állam kezdeteihez* (Contributions à l'histoire des Roumains aux XIIIe siècle et aux origines de l'État roumain), I, în *Történelmi Szemle,* 1 (1964), p. 1—25; II, *ibidem,* 3—4 (1964), p. 537—568.
IBR, I — *Istoria bisericii române. Manual pentru institutele teologice,* vol. I (—1632), București, 1957 (în red. pr. Gh. Moisescu, pr. Șt. Lupșa, pr. Al. Filipașcu).
Inscripții — N. Iorga, *Inscripții din bisericile României,* 2 vol., București, 1905, 1908.
Izvestiia-Institut — *Bulletin de l'Institut archéologique bulgare,* Sofia.
MO — *Mitropolia Olteniei,* Craiova.
RÉSEE — *Revue des études sud-est européennes,* București.
Rev. Ist. — *Revista istorică,* București.
RHSEE — *Revue historique du Sud-Est européen,* București.
RIAF — *Revista pentru istorie, arheologie și filologie,* București.
RIR — *Revista istorică română,* București.

RTR, I — Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, vol. I, *1413—1508*, Bucureşti, 1905.

SCIA — *Studii şi cercetări de istoria artei*, Bucureşti.

SCIV — *Studii şi cercetări de istorie veche*, Bucureşti (din 1974: SCIVA — *Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie)*.

SCN — *Studii şi cercetări de numismatică*, Bucureşti.

SCOM-Piteşti — *Muzeul Piteşti. Studii şi comunicări.*

SMIM — *Studii şi materiale de istorie medie*, Bucureşti.

Studii — *Studii. Revistă de istorie*, Bucureşti, (din 1974: *Revista de istorie)*.

*

În lucrare am utilizat şi următoarele prescurtări: c. = circa gr. = groapă n. = nota

CUVÎNT ÎNAINTE

Problemele înfățișate în această scriere sînt pe cît de numeroase —pe atît de nuanțate ca substanță și tocmai de aceea, inevitabil, tratarea și accentuarea lor în cele ce urmează sînt în funcție de scopul principal pe care îl urmărim : punerea în lumină și valorificarea științifică a rezultatelor cercetării arheologice întreprinse în perioada 1967—1973 la Curtea de Argeș *(subliniem această sintagmă toponimică, atrăgînd de pe acum atenția că avem în vedere nu orașul cu această denumire, ci vatra voievodală din cuprinsul acestuia).*

Astfel, concomitent cu procedura descriptivă (amplă dar necesară, căci însăși natura vestigiilor argeșene o impune), am insistat asupra morfologiei și etapizării vetrei voievodale, am definit și situat cronologic elementele de civilizație veche românească în contextul ei european, întemeiați pe probe arheologice de nedezmințit ; totodată, însă, am atins și probleme capitale care privesc esența *vestigiilor de la Curtea de Argeș, întrucît acestea se vădesc în relații organice, nemijlocite, cu însuși procesul istoric de constituire și consolidare a statului feudal Țara Românească pe parcursul veacurilor XIII și XIV.*

Anticipînd aici analiza și concluziile la care ajungem, din sinteza istorico-arheologică înregistrată se poate lesne observa, potrivit interpretărilor din lucrarea de față, că ansamblul Curții Vechi de la Argeș (chiar dacă este doar în parte cunoscut și localizat topografic), inclusiv locașul minuscul din apropiere, au fost nu numai martori direcți, ci și părtași la procesul genezei statale de la sud de Carpați — că acolo de fapt, prin voievozii fondatori și prin voievozii rezidenți de mai tîrziu, ca Seneslau și Tihomir, s-a urzit „sobra maiestate a începuturilor de țară", ca să folosim fericita expresie a lui Răzvan Theodorescu.

Sîntem în egală măsură conștienți de neîmplinirile lucrării noastre, dar și convinși că oferim o operă de restituire, corespunzînd cerințelor stabilirii adevărului istoric (dovedit adesea ca genus irritabile*) și, credem, sarcinilor actuale ale științei istorice din țara noastră.*

Este de datoria noastră să mulțumim aici — pentru sprijinul primit în cursul cercetărilor — forurilor de partid și de stat din Pitești și Curtea de Argeș, Muzeului județean Argeș (prof. dr. Radu Stancu și colab.), Muzeului orășenesc Curtea de Argeș (Dumitru Vasilescu, Gheorghe Zigoneanu). De

asemenea, am beneficiat de aportul colegial al prof. Trifu Martinovici, iar în cursul elaborării acestei lucrări de observațiile și sugestiile arh. Cornel Ionescu. Nu putem trece cu vederea că Șantierul arheologic de la Curtea de Argeș a fost onorat prin prezența acolo a numeroși savanți, care au luat cunoștință de rezultatele cercetării noastre și care ne-au îndrumat cu competență; ne îngăduim să-i amintim aici, ca un prinos de recunoștință, doar pe regretații profesori Ion Nestor, Mihai Berza, Aurelian Sacerdoțeanu, Gheorghe Ștefan, arh. Horia Teodoru, Corina Nicolescu, Maria-Ana Musicescu.

În sfîrșit, exprimăm și cu acest prilej mulțumirile ce se cuvin Editurii Academiei pentru solicitudinea cu care s-a grăbit această apariție.

Autorul

I

ISTORIOGRAFIE

Izvoare. Probleme şi cercetări. Interpretări

1. Anonimat şi tradiţie

Nu se cunoaşte deocamdată vreo descriere din vechime privind fosta *Curte de Argeş*, tot astfel cum nu aflăm vreo reprezentare (chiar fantezistă) a acesteia în manuscrise şi tipărituri medievale, pînă la binecunoscutul desen al lui Michel Bouquet din 1840 (v. CDA, fig. 3). Desigur Argeşul, ca vechi centru voievodal şi apoi scaun domnesc al Ţării Româneşti, s-a bucurat cîndva de notorietate, dar o faimă ca atare i-a venit tîrziu şi izvorul ei se afla nu în vatra Curţii voievodale, ci la nord de aceasta, acolo unde Neagoe Basarab clădise celebra Mănăstire (1517).

Prima menţiune documentară a locului a fost prilejuită de evenimentele din 1330 : atunci, se arată într-o diplomă din 1336, regele Carol Robert ajunsese *sub castro Argyas* (sau *ante castrum Argyas*, potrivit altei diplome, din 1347)[1] — expresii ambigue, căci aveau probabil în vedere atît reşedinţa lui Basarab I, cît şi oraşul-capitală (*Chronicon pictum* reda apostrofarea angevină la adresa voievodului român : acesta se afla într-un „ascunziş", *latibulum*).

Sub Vladislav I-Vlaicu, acte latineşti emanate de cancelaria domnească menţionau în eschatocol : *Datum in Argyas* (25 XI 1369), *Datum in Argies in nostra residencia* (16 VII 1372) — unica menţiune *expressis verbis* a reşedinţei argeşene pe durata veacurilor XIV—XVI ; ulterior, formula din actele slavoneşti era : оу(ѵ, ѹ) Ѧргиш(н) ; въ Ѧргиш(н)[2]. Două izvoare narative de la sfîrşitul veacului al XIV-lea menţionează Argeşul (fără a indica şi existenţa Curţii de acolo) — în latineşte, *Itinerarium de Brugis* (c. 1380—1390 : *Merp.*) sau în germană, ca în relatarea pelerinilor Peter Sparnau şi Ulrich von Tennstädt (1385 : *das Lant Walachei... Nerx*)[3]. Din aceeaşi vreme datează şi scrierea patriarhului Eftimie al Tîrnovei — o *Viaţă* a Sf. Filoteia, mai exact „a Filoteii din Argeş" /Филотее 'Ѧргишкон/ cum ştia la vremea sa cărturarul sîrb Constantin Costenecki (sau Filosoful) ; pe bună dreptate, căci moaştele acestei

[1] DRH, D-I, p. 58—59 (17 X 1336) şi p. 65—66 (30 VI 1347). Consideraţii la Maria Holban, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, Bucureşti. 1981, p. 113—115.

[2] DRH B-I, D-I, s.v. ; RTR, I, p. 31, 339.

[3] CSTR, I (1968), p. 20, 24. Argeşul nu figurează în cunoscuta hartă din *Codex Latinus Parisinus — 7239* (c. 1396?) — v. I. Dumitriu-Snagov, în *Revista Arhivelor*, LII (1975), p. 201—210.

sfinte fuseseră aduse de la Vidin în Ţara Românească (nu se ştie cînd anume), ele aflîndu-se *veacuri în şir* în Biserica domnească de la Argeş [4].

Aşadar, situarea „în umbră" a Curţii voievodale din Argeş a fost un fapt real, care se explică istoriceşte prin altul : încă de la începutul veacului al XV-lea domnia Ţării Româneşti avea un *al doilea scaun*, cel de la Tîrgovişte, iar către mijlocul aceluiaşi veac se adaugă şi *scaunul din Bucureşti*. Or, tocmai Tîrgoviştea o luase înainte, ca importanţă, comparativ cu Argeşul — dovadă că în a doua jumătate a veacului al XV-lea se emitea din Argeş doar un singur document intern şi alte două externe (în 1478 şi 1481), faţă de zeci şi zeci de acte date din reşedinţa domnească de pe Ialomiţa ; dealtfel, aici se va strămuta şi sediul mitropolitan al ţării, sub acelaşi Neagoe Basarab, pe locul mitropoliei vechi clădindu-se mănăstirea amintită (sfinţită în 1517). Cu toate acestea, chiar trecută pe plan secundar se vădeşte că în uzul cancelariei domneşti s-a ţinut seama de vechimea Curţii de Argeş — mai mult, numai în legătură cu existenţa acesteia s-a conturat un fenomen toponimic, căci *aşezarea întreagă* a căpătat acest nume [5] (ce-i drept oficializat mai tîrziu, în epoca modernă). Deja la 24 aprilie 1510 înregistrăm noua denumire : un act de la Vlad cel Tînăr era dat „în Curtea [de] Argeş/въ Двор Ар⟨гиш⟩/", iar în vremea lui Neagoe voievod, care renovase şi Curtea (v. mai jos), diacul hrisovului pentru Govora (30 octombrie 1517) consemna semnificativ : „Şi eu, Florea, am scris în scaunul vechilor domni, în Curtea Argeşului/ѹ Двор Аргишѹ/" [6].

Cum am sugerat deja, vechile zidiri de la Curte, chiar refăcute şi sporite, nu răzbat totuşi în conştiinţa vremii. Hărţile de mai tîrziu menţionau Argeşul, dar indicau acolo doar Mănăstirea lui Neagoe (de pildă harta lui I. Sambucus, Viena 1566 : *Argisch templum*, şi multe altele) [7]. Un anonimat desăvîrşit se aşterne, ca un văl, peste vatra voievodală. Franco Sivori, secretarul lui Petru Cercel, o ignoră şi tot astfel călătorii străini care ajung la noi în acel veac [8].

Dar tocmai în acest veac al XVI-lea, prin manifestările conştiinţei sociale (prin ideologie îndeosebi) se conturează, încet, un fenomen care a reţinut de timpuriu preocupările istoriografiei : este vorba de *tradiţia istorică endogenă* — ecou al unui trecut îndepărtat din care fac parte organică şi începuturile vieţii de stat feudale de la sud de Carpaţi. Cunoaştem elementele acestei tradiţii şi mai ales mijloacele prin care ea s-a afirmat. După filoanele de unde provine, tradiţia ni se prezintă în haină

---

[4] Pe larg la D. R. Mazilu, în *Academia Română. Memoriile Secţiei Literare*, s. III, t. VI, Bucureşti 1933, p. 217—316 (şi Extras) — citat în continuare : *Filoteia de la Argeş*. Împotriva părerilor acestuia, pr. I. Dorobanţu, în *Buletinul Institutului român din Sofia*, I (1941), 1, p. 85—105; v. şi P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 163—164.

[5] „Curtea-de-Argeş sau Curtea Argeşului, singurul loc din România care poartă acest nume arătînd o reşedinţă domnească" — N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III Ctitorii, Bucureşti, 1937, p. 160 (în ed. franc., p. 193).

[6] DRH, B-II, p. 143—144 (orig. slav.), 315, 321 (orig. slav.).

[7] M. Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, Bucureşti, 1938, p. 128 şi urm. (hărţile nr. 45—48, 50—51, 54, 57).

[8] Reţine totuşi atenţia un document din 1628, care se referă la o *carte* de mărturie a judeţului şi pîrgarilor din Argeş din 7058/1550, unde se menţiona: „şi cu popa Petriman clisiarul domnesc din oraşul Argeş" (DRH, B-XXII, p. 211, 216, orig. slav.). Aparent banală, ştirea prezintă importanţă întrucît *clisiarul domnesc* avea în grijă arhiva unei biserici de Curte, aşadar Petriman era chiar acela al Bisericii domneşti (existau şi clisiari — sau eclesiarhi mănăstireşti, cu rosturi asemănătoare), v. Emil Vîrtosu, *Eclesiarhul, păstrătorul arhivelor româneşti*, în BOR, LXXIX (1961), 11—12, p. 1 050—1 054. Din păcate, nu se cunoaşte arhiva locaşului de la Argeş (acte de întărire, zapise etc. în legătură cu averi şi acareturi), ea pierzîndu-se.

populară, orală (în toponimie, folclor etc.) sau, dimpotrivă, are pretenții culte, întrucît s-a propagat prin scris; ultima formă, trebuie spus, a estompat cu repeziciune și decisiv amplitudinea și profunzimea celei dintîi.

Desigur, pe o bună parte a veacului al XVI-lea nu se întrezăresc încă axele celebrului binom istoric, care se suprapun: întemeierea țării de la sud de Carpați *prin descălecat* și personajul care întocmește statul, *Negru Vodă* (ulterior *Radu Negru*). O caracteristică a tradiției este că încurcă șirul primilor voievozi munteni, de unii nici nu știe, iar pe alții numai și-i imaginează ca existînd. Ce observăm în această privință, *documentar*?

1°. Legitimarea unor drepturi de stăpînire prevalîndu-se de începuturile țării nu a fost întreprinsă întîi de mănăstiri, cum s-ar putea crede, ci de *moșneni*. Este desigur o pură coincidență că aceasta se întîmpla chiar în vremea lui Neagoe Basarab — și chiar în vara cînd ctitoria acestuia (atribuită și ea ulterior lui Negru Vodă) aștepta festivitățile consacrării. Într-adevăr, documentul din 10 iulie 1517 pentru moșnenii de pe Valea Teleajenului le confirmă moșiile lor — Stănești și Drajna: „veche și dreaptă ocină de moștenire, de stradedină, de la întemeierea țării ⟨wт сьзданїа землѥ⟩”[9]. Nu este hazardat să admitem că documente asemănătoare, *cu aceeași justificare*, vor fi existat și înainte de 1517.

2°. Numele voievodului Vladislav I-Vlaicu, complet neștiut tradiției, încă mai era înregistrat de cancelaria voievodală din Țara Românească din secolul al XVI-lea (în anii 1508, 1510, și ultima oară, în 1547)[10] — și aceasta chiar în actele Tismanei, invocate curînd ca emanînd de la Negru Vodă. Ceea ce înseamnă că pînă către mijlocul veacului al XVI-lea la Argeș — la Curtea de acolo — încă nu era loc pentru miticul personaj; Biserica domnească adăpostea în interior mărturii palpabile, reale, cu privire la trecutul ei, așa încît o substituire nu era posibilă (v.n. 8 și 10).

3°. În sfîrșit, este cu totul posibil ca legenda descălecatului să fi fost în circulație la sfîrșitul veacului[11], altminteri nu s-ar explica informațiile căpătate de Luccari (1605): cu inerente confuzii, potrivit surselor folosite, raguzanul ne vorbește de „*Negro Voevoda di natione Ungaro padre di Vlaico nel 1310*” (în alt loc acesta din urmă e menționat drept „Vulaico Ré di Valachia”), de faptul că primul „*S'era impadronito di quella parte di Valachia*”, că murind a fost îngropat la Argeș („*fu sepelito in Argis*”) etc.

Pe parcursul veacului al XVII-lea[12] se distinge dealtfel și diversificarea datelor tradiției, apărînd fațete regionale — de pildă tradiția de coloratură cîmpulungeană. Grăitor în acest sens este hrisovul din 13 noiembrie 1618, cu privire la stăpînirea satului Bădești de către Biserica domnească (Adormirea) din Cîmpulung: Negru Vodă are deja un nume — *Radul Negru*, descendenții săi fiind Basarab și fiul acestuia, Nicolae Alexandru (se invocă și o „carte” a ultimului, din 1352, ca și „icoana” cu milele acordate locașu-

---

[9] DRH, B-II, p. 300—301 (orig. slav.). Cf. N. Stoicescu, în CSFR (1980), p. 126.

[10] DRH, B-II, p. 129—130 (1508), 171 (1512) — orig. slav.; DIR, B, XVI—II, p. 347 (1547) — orig. slav.

[11] ⟨Turcii⟩ „vor descăleca țeara noastră și vor pune turcu de va domni țeara noastră”, cu acest sens e folosită noțiunea în scrisoarea datată 5 IX 1599, v. DRH, B (1593—1600). *Domnia lui Mihai Viteazul*, București, 1975, p. 486 (orig. rom.); cf. P. S. Năsturel, în *Buletinul Bibliotecii Române*, Freiburg, 1981, p. 221—236.

[12] Nu există vreo știre despre Biserica domnească din Argeș la începutul acestui veac, așa cum considera Ilie Minea, în *Cercetări istorice*, I, Iași, 1925, p. 409; documentul invocat datează din 13 I 1613 și se referă la paraclisul Sf. Nicolae de la Mănăstire (cf. DIR, B, XVII—II, p. 136—137, orig. slav.). Informație preluată necritic de N. Stoicescu, *Bibliografia monumentelor feudale din Țara Românească*, Craiova, 1966, p. 129 (Extrase din MO).

lui, inclusiv satul amintit [13]. Elaboratele cîmpulungene sînt foarte limpede exprimate prin pisaniile așezate de Matei Basarab, cu prilejul refacerii bisericii (1635—1636); formulările din pisanii (una din ele consemna privilegiile orășenilor) [14] anunță întrucîtva pe cele din Letopisețele muntenești din a doua parte a veacului, deosebindu-se de acestea prin plasticitatea expresiilor și mai ales prin data presupusului descălecat: 6723/1215 în pisanii, 6798/1290 în Letopisețe. Și alte izvoare din epocă vădesc ponderea tradiției cîmpulungene (oraș care se lupta pentru întîietate [15]), cum rezultă din însemnările lui Paul de Alep [16].

De la sine înțeles, o tradiție locală s-a conturat și la Argeș, ea gravitînd — nici nu se putea altfel — în jurul Bisericii domenști Sf. Nicolae (cum nota și Paul de Alep, v. mai sus, n. 16). Demn de reținut este însă faptul că în țesătura tradiției din Argeș se introduce și legenda Sf. Filoteia, căci iată ce afla acolo mitropolitul Neofit Cretanul al Ungrovlahiei, în vizita sa canonică din 1746: „La Curtea de Argeș, am rămas pînă la 19 iulie, sîmbătă, unde oficiasem și pomenisem pre Ctitor/la Mănăstire, N.C./, precum oficiasem și în oraș, la biserica lui Radu-Negru-Vodă, cu hramul Sfîntului Nicolai, unde se află relicviile Sfintei Martire Filoteia [...]. *Cea dintîi biserică creștinească, ce s-a zidit în Valahia, este aceasta...*" (subl. ns.). Se informează apoi despre Sf. Filoteia („întrebînd preoții locului și pe locuitori, am aflat de la dînșii *cîte au auzit și ei de la strămoșii lor despre relicviile martirei*" — subl. ns.), înfățișînd viața acesteia și aducerea moaștelor ei în țară. „Deci — continuă Neofit — dîndu-se de veste lui Radu-Negru-Vodă, îndată preacredinciosul domn a luat pe arhiereul locului și pe tot clerul cu boierii (fiindcă atunci Mitropolia era la Curtea de Argeș), s-a dus la Dunăre spre întîmpinarea Sfintei și a adus-o în Curtea de Argeș, depunînd-o în biserica lui, unde se află și astăzi" [17]. Am insistat în această privință, pentru motivul că tocmai scene din viața Sf. Filoteia au fost pictate de către zugravul *Radu sin Mihail*, către 1759, pe stîlpul NE din naosul Bisericii domnești — cu siguranță la indicațiile mitropolitului, care între timp decedase; dealtfel, în această vreme (rotund: c. 1750) au loc refaceri la fosta Curte (v. mai jos, cap. III) și însăși pictura din interiorul locașului este înlocuită parțial de către același zugrav [18].

Dar istoria noastră medievală nu s-a desfășurat izolat de aceea a popoarelor din jur, unde pe alocuri diplomatica și istoriografia au înaintat cu pași mai repezi. Mărturii contemporane (cf. n.1) și ecouri ale celor petrecute pe teritoriul dintre Carpați și Dunăre în evul mediu timpuriu, momente importante din istoria românilor și politica voievozilor noștri din secolele XIII—XV, relațiile cu regalitatea ungară etc. — toate acestea sînt mai de vreme cunoscute în jurul nostru, se tipăresc (cazul *incunabule-*

---

[13] DIR, B, XVII—III, p. 264—268, copie rom.

[14] *Inscripții*, I, p. 128—129 și considerațiile de la p. 130—132.

[15] Grăitor în această privință este *Molitvelnicul* tipărit la Cîmpulung în 1635: „în primul oraș din cele care s-au așezat în țara noastră, Cîmpulungul", v. A. Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*, I, București, 1938, p. 69.

[16] CSTR, VI (1976), p. 165 (despre Argeș), 170—171 (despre Cîmpulung). Ne simțim obligați să precizăm că această parte a scrierii de față era deja de mult redactată în momentul apariției lucrării colective CSFR (1980), așa încît este firesc să interpretăm în același fel (pe alocuri totalmente diferit) izvoare și date folosite la rîndu-i de N. Stoicescu în volumul abia amintit (d-sa, în treacăt fie spus, ignoră cercetările noastre de la Curtea de Argeș).

[17] Citat ap. Mazilu, *Filoteia de la Argeș*, p. 17, 33—34.

[18] Cu privire la datarea zugrăvelii lui Radu sin Mihail ne raliem opiniei Teodorei Voinescu, în *Pagini de veche artă românească*, III, București, 1974, p. 159 (documentează că este vorba de anul 1759). Cu toate acestea, distinsa specialistă atribuie scenele cu viața Sf. Filoteii unui alt zugrav, Ilie din Teiuș, de la începutul secolului al XIX-lea (p. 168—174).

lor : *Cronica ungurilor*, ed. Buda, 1473 ; compilaţia lui I. Thuróczi, incluzînd şi scrierea lui Ioan de Tîrnave, ed. Augsburg şi Brno, 1488 ş.a.) [19]. Văd lumina tiparului documente şi lucrări care privesc istoria românilor medievali (în 1691 se publică actul din 14 noiembrie 1234 — v.n.19). În acelaşi an — *1774*, cînd banul Mihai Cantacuzino se străduia să înfăţişeze *Istoria Ţării Româneşti* (întemeindu-se fireşte pe tradiţia cîmpulungeană, căci adopta data 1215 ; îl aminteşte pe Basarab — la 1339, pe Vladislav — la 1340, vorbeşte de Argeş : ,,Aici a fost a doua reşedinţă a lui Radu Vodă Negru cu curte şi case domneşti cari şi pînă astăzi se cunosc în ruine") [20] — Johann Thunmann evidenţia autohtonismul, romanitatea şi continuitatea românilor la nord de Dunăre [21], iar Georgius Pray publica *Diploma Ioaniţilor* din 2 iunie 1247 [22]. Îndată apoi, în 1780, devin cunoscute actele din anii 1285 şi 1288 privitoare la voievozii-fraţi Litovoi şi Bărbat [23]. Nu e de mirare, în consecinţă, că astfel de izvoare nu numai că nu sînt ignorate, dar devin cu timpul instrumente manipulate fie în scopuri politice, fie în răstălmăcirea adevărului istoric cu privire la români. Ele au fost folosite în acest sens de către Fr. J. Sulzer şi J. Chr. von Engel, ca reacţie faţă de ideile lui Thunmann [24] şi tot la ele a apelat însă cărturarul Gheorghe Şincai, cel dintîi dintre românii care au căutat să răspundă, cu demnitate, teoriilor Sulzer-Engel, utilizînd documentele din 1247 şi 1285, vădindu-le importanţa [25].

Altminteri, starea de ruină a vechilor zidiri voievodale de la Argeş, deja semnalată la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, constatată şi în prima parte a veacului următor [26], cînd Biserica domnească — desfigurată în interior prin jalnica zugrăveală din 1827 — devine un simplu locaş de tîrg, a provocat parcă de la sine o semnificativă confuzie. Şi dacă amintim mai întîi de o scriere religioasă, din care aflăm că opera de la Argeş a lui Radu Negru nu este alta decît biserica Mănăstirii amintite [27] — o facem

---

[19] Cf. Const. C. Karadja, în *Rev. Ist.*, XI (1925) 1—3, p. 13—15.

[20] *Istoria Ţării Româneşti*, în trad. G. Sion, Bucureşti, 1863, p. 12—13, 127—128, 175—176.

[21] Johann Thunmann, *Untersuchungen ueber die Geschichte der oestlichen europaeischen Voelker*, I, Leipzig, 1774, p. 360 (îl citează pe Anonymus, p. 361—62) şi în mod special p. 362—63 : ,,Aber die Wlachen wohnten auch je her in der Walachei und Moldau, und kamen nicht erst in dem 12ten und 13ten Jahrh. unter Niger *(sic)* und Bogdan hieher".

[22] Georgius Pray, *Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunorum, Avarum et Hungarorum*, Vindobonae, 1774, p. 134—137. Bineînţeles, G. Pray nu era neutru : documentul publicat era, în optica editorului, o probă : ,,iura regum nostrorum in eam provinciam belle illustrant" (p. 134).

[23] C. Wagner, *Diplomatarium comitatus Sarosiensis quod ex tabulariis et codicibus manuscriptis eruit* . . ., Posonii et Cassoviae, MDCCLXXX, p. 293—297, 301—302 — ap. A. Sacerdoţeanu, *Comentarii la diploma din 1285 privind pe magistrul Gheorghe*, în AUB, Ştiinţe sociale, 9 (1957), p. 27—43. Merită atenţie şi precizările lui Györffy, *Adatok*, I, p. 14—20, 25.

[24] Cf. Fr. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens* . . . ,3 vol., Viena, 1781—1782 (în vol. I, p. 336—37, ruinele de la Argeş; vol. II, p. 26—28, despre diploma din 1247, care ilustra, potrivit concepţiei sale, calitatea de 'colonişti'/Pflanzer/ a românilor); v. şi J. Chr. von Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey* . . ., Halle, 1804, p. 33 (conform părerilor lui Pray).

[25] Gh. Şincai, *Hronica Românilor şi a mai multor neamuri*, Buda, 1808 — ap. *Opere*, I, Bucureşti, 1967, p. 412—417, 427—428.

[26] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, III, Bucureşti, 1922, p. 64, 82.

[27] Vezi *Slujba Sfintei Filothiei fecioarei*, Bucureşti, 1848. În tipografia lui Anton Pann, p. 20 (în notă : ,,Acest Radu Vodă, ce se poreclea negru [. . .] a domnit la anii de la Hristos 1215, zidind mai întîiu curtea sa la Cîmpul lung, apoi Curtea de Argeş, unde a zidit şi acea frumoasă şi minunată Biserică, la care nu să satură ochiul a o privi"), apud Mazilu, *op. cit.*, p. 62—63 (primul care, după ştiinţa noastră, semnalează confundarea operei descălecătorului cu ctitoria lui Neagoe Basarab).

pentru că, lucru mai puţin ştiut, în acelaşi fel văzuse lucrurile şi Mihail Kogălniceanu.

Într-adevăr, citim în opera din tinereţe a acestuia: „/Rodolphe le Noir/. Plus tard, il transporta son trône à Argeş et y bâtit un nouveau château et une église où se trouve aussi son portrait. Cette église a été deux cents ans après embellie par un autre prince. Tout l'extérieur de cet édifice, dit Wilkinson, est un marbre ciselé [...]. L'ensemble produit un grand effet et comme il a conservé parfaitement sa beauté primitive, c'est certainement un monument que les Valaques peuvent citer avec orgueil dans quelque endroit de l'Europe que ce soit". Este limpede: M. Kogălniceanu avea în vedere pe atunci biserica episcopală din Argeş, ctitoria lui Neagoe Basarab (o şi afirmă în alt loc: „Neagu Ier c'est lui aussi qui rebâtit la magnifique cathédrale de la Cour d'Argeş"); să mai notăm în treacăt că el indică şi folosirea lucrării lui G. Pray, dar nu aflăm nimic în *Histoire* despre Diploma Ioaniţilor — fapt explicabil, deoarece o considera că abordează istoria Moldovei [28].

Fără să vrea, ***dar dovedind că încă nu ştia de existenţa Bisericii domneşti***, Robert Roesler cade la rîndu-i în plasa confuziei înfăţişate mai sus. Căci — iarăşi un fapt nesubliniat ca atare în istoriografie — acela care a sistematizat teoriile Sulzer-Engel, cu privire la pretinsa 'imigrare' tîrzie a românilor la nord de Dunăre, l-a atacat mai întîi pe M. Kogălniceanu. În broşura sa din 1867, după ce aminteşte de pînza cumană, de conţinutul diplomei din 1247, R. Roesler se opreşte la episodul descălecatului: „Cum însă Radu Negru a clădit o biserică în Argeş, care trebuie socotită şi azi drept cea mai frumoasă operă arhitectonică din Valahia, ne putem totuşi îndoi de personalitatea lui? Afirmaţia lui Kogălniceanu şi a înaintaşilor săi este, în faţa oricărui examen, îndoielnică, întrucît nu există încă în Valahia vreo clădire, care să fie în chip doveditor mai veche decît secolul al XV-lea (***weil es in der Walachei wohl kein Gebäude gibt, das nachweisbar älter ist, als das 15. Jahrhundert***). Pentru a ne linişti — continuă Roesler — sîntem în situaţia de a poseda chiar în legătură cu biserica din Argeş informaţii mai precise decît asupra altor construcţii ale Principatului. Ctitorul actualei biserici mănăstireşti s-a pomenit el însuşi..." etc., stabilind că este vorba de Neagoe Basarab [29].

2. Lucrările Comisiunii Monumentelor Istorice (CDA, 1923)

La sfîrşitul veacului trecut, cînd înregistrăm deja cursul modern al istoriografiei româneşti — angajată decis în confruntarea cu teoria lui Roesler şi a discipolilor săi[30], vestigiile de la Curtea de Argeş intră

---

[28] Michel de Kogalnitchan, *Histoire de Valachie, de la Moldavie et des Valaques trans danubiens*, Berlin, 1837 (reeditată: *Histoire de Dacie, des Valaques transdanubiens et de Vala chie*, I, Berlin, 1854) în *Opere*, ed. critică de Andrei Oţetea, Bucureşti, 1946, p. 114—115; în privinţa diplomei din 1247 vezi p. 167 (cu o punere la punct a editorului).

[29] Robert Roesler, *Die Anfänge des walachischen Fürstenthums*, Viena, 1867, p. 13—14 (foloseşte *Histoire*, ed. 1854).

[30] Alexandru D. Xenopol, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinţei Românilor în Dacia Traiană*, Iaşi 1884 (versiune în lb. franc.: *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen Age*, Paris, 1885). Nemulţumit de interpretările şi rezolvările acestuia intervine D. Onciul, *Teoria ... de A. D. Xenopol*. Dare de seamă critică, în *Conv. Lit.*, XIX (1885) v. *Scrieri istorice*, I, ed. A. Sacerdoţeanu, Bucureşti, 1968, p. 328—428.

într-un con de lumină care le evidenţiază atît starea precară în care se aflau atunci, cît şi valoarea lor ca monumente istorice. Vălul dens al anonimatului de pînă atunci se destramă treptat : îl aflăm acolo pe Grigore G. Tocilescu, în calitate de director al Muzeului Naţional de Antichităţi, cercetînd starea ruinelor şi a Bisericii domneşti (este şi cel dintîi care încearcă să-i definească tipul : „pătrat" i-a zis, deosebindu-l de cel „mixt" sau basilical şi, desigur, de cel „cruciform"); ce-i drept, fiind de bună credinţă, el credea că Lecomte du Noüy — care tocmai dărîmase acareturile de la Mănăstirea lui Neagoe — „ar putea să se ocupe de biserica Domnească, care e mai veche cu cel puţin două secole..."[31]. Dar iată şi opinia unui specialist în materie, a arh. Nicolae Gabrielescu : acesta constata la rîndu-i că vizitatorul plaiurilor argeşene este atras mai ales de ctitoria lui Neagoe voievod ; „Cunoscătorul însă, omul de ştiinţă, arheologul, nu trece indiferent pe lîngă biserica Domnească şi Sănnicoară". Cu alt prilej, fostul colaborator al antreprenorului francez amintit (înlăturat de acesta ca incomod) mai spunea : monumentele noastre, chiar lăsate în părăsire şi neîngrijite „luptă în importanţă cu ale vecinilor noştri şi întrec în frumuseţe pe ale multor popoare din Europa". Intueşte în chip remarcabil : „De şi monumentele noastre cele vechi n-au date, e aproape sigur că la descălecarea lui Radu-Negru din munţi bisericile din voievodatele române aveau caracterul bisericii Domneşti din Curtea de Argeş". În sfîrşit, se pronunţă răspicat : de ea „n-ar trebui să se atingă mîna nepricepută [...] aparţine unei epoci pe care o reprezintă"[32]. Dealtfel, finalul veacului va fi marcat şi de înfiinţarea *Comisiunii Monumentelor Istorice* (1892), în activitatea căreia un loc de frunte l-a ocupat vatra Curţii voievodale de la Argeş. Pînă a se ajunge la lucrările de restaurare, în 1911, aveau deja un larg ecou în istoriografie scrierile minuţioase ale lui D. Onciul, ale cărui opinii vor prezida curînd şi investigaţiile de la Argeş. Să amintim aici : savantul stabilise relaţia 'Radu Negru' =Radu I, voievodul din anii 1377—1383 (o ipoteză desigur), presupunînd despre acesta din urmă : „Poate tot el va fi fost între ctitorii bisericilor mai vechi de la Cîmpulung şi Argeş, atribuite lui Radul Negru" ; iar despre valenţele tradiţiei istorice, aşa cum fusese aceasta consemnată de documente şi cronici, Onciul s-a pronunţat ca nimeni altul pînă atunci : „totul— conchidea el — afară de data cronologică/a întemeierii statului, n.n./este, în oarecare înţeles, adevărat în ea, nimic însă în legătura în care e dat"[33]. În sfîrşit, din ungherul vetrei voievodale de la Argeş ieşea la lumină şi primul plan al Bisericii domneşti, întocmit de arh. George Mandrea[34],

[31] Gr. G. Tocilescu, în *Analele Academiei Române*, s. II, t. VIII, Secţiunea II. Memorii şi notiţe, 1885/1886, Bucureşti, 1887, p. 12—13.

[32] Arh. N. Gabrielescu, *Ruina Sănnicóra din Curtea de Argeş. Studiu arheologic de ...*, Bucureşti, 1888, p. 1 ; idem, *Privire generală asupra monumentelor naţionale şi mijlocul de a împiedica distrugerea lor*, Iaşi, 1889, p. 5, 11 (tot aici, despre planul Bisericii domneşti : „Acesta e tipul bisericilor din secolul al IX-lea pînă în al XII-lea din Peloponez şi care s-a întins într-o regiune îndepărtată la Bulgari, la Serbi, în statele române şi la Ruşi") şi în special p. 20.

[33] D. Onciul, *Radul Negru şi originile Principatului Ţării Româneşti*, ed. cit., I, p. 328 şi urm. (îndeosebi p. 422—428); idem, *Originile Principatelor Române*, ed. cit., I, p. 665, 672 (inclusiv întinsa notă explicativă 114). Să amintim că acestea erau scrise în anii 1891—1892 *(Radul Negru)* şi 1899 *(Originile)*.

[34] Arh. G. Mandrea, *Biserica Domneasca din Curtea de Argeş*, Bucureşti, 1905, p. 7 (observaţiile sale datează însă din 1882).

monumentul intrînd apoi în circulaţia ştiinţifică europeană, fiind remarcat de reputatul bizantinolog Charles Diehl[35].

Prevăzută a intra în lucru în anul 1910, restaurarea locaşului are loc în anii 1911—1912, operaţiile durînd pînă în 1914— căci, în afară de refacerea şi consolidarea zidăriei, au fost necesare spălarea şi conservarea vechilor fresce; conducerea acestei opere de salvare şi-a asumat-o arh. Grigore Cerchez, asistat de arh. Nicolae Ghika-Budeşti (supravegherea lucrărilor de zidărie fiind încredinţată arh. Iancovici), iar din 1914 şi de pictorul Dimitrie Norocea, acela căruia i se datorează scoaterea la lumină a vechii picturi din interior[36].

În scurtă vreme se iveşte şi întîia dispută ştiinţifică în legătură cu monumentul, provocată de cercetările istoricului de artă Orest Tafrali. Acesta, în 1915, stăruise asupra vechii picturi (după mărturia lui D. Norocea, el practicase şi un sondaj lîngă stîlpul SV din naos, sistat apoi prin demersul arh. Cerchez), comunicînd Academiei concluzia sa: există picturi care poartă data de 12 noiembrie 6771/1262 şi în consecinţă biserica aparţine cel puţin veacului al XIII-lea — opinie căreia i-a rămas fidel întreaga viaţă. Invitaţi să se pronunţe D. Onciul, Ioan Bogdan — cărora li se raliază Nicolae Iorga — întocmesc cunoscutul *Raport* din 1915, îndreptat cu totul întemeiat împotriva lecturii conjecturale a celui amintit. Aflăm din acest *Raport* şi două din opiniile care au contribuit la cristalizarea altora, situate apoi pe primul plan în istoriografia românească.

Una formulată cu claritate: în picturile vechi de la Argeş se recunosc tratări iconografice asemănătoare compoziţiilor în mozaic de la Mănăstirea Chora din Constantinopol (Kariye Djami) — aspect semnalat de D. Norocea, recunoscut cu probitate de autorii Raportului; cum acestea din urmă sînt databile 1310—1320, rezultă că frescele argeşene puteau fi dacă nu contemporane „totuşi nu mult în urmă, adică din ultimii ani ai acelei perioade de înflorire a picturii bizantine".

Cealaltă era mai prudentă, ba chiar marcată de nesiguranţă: după tradiţie, locaşul de la Argeş se leagă de începuturile statului muntenesc, de numele lui Radu Negru. Cu toate acestea, „Ca adevăratul întemeietor al statului [...] e cunoscut Basarab I", dar acesta era prin 1323 în luptă cu Imperiul bizantin, fiind greu de admis că el putea aduce meşteri de acolo în astfel de condiţii. „Deci rămîne mai probabil că biserica a fost zugrăvită, dacă nu şi zidită, sub fiul şi succesorul lui Basarab, Alexandru I (sau «Nicola Alexandru», cum îl numeşte inscripţia de pe mormîntul său de la Cîmpulung)"[37].

În acest fel este invocat numele lui Nicolae Alexandru în legătură cu edificarea Bisericii domneşti[38], deşi — rezultă limpede — plutea în aer

---

[35] Ch. Diehl, *Manuel d'art byzantin*, Paris, 1910, p. 709 (datarea în sec. XIII, după Gr. G. Tocilescu); revine asupra datării (sec. XIV) în ed. 1925—26, cf. vol. II, p. 831.

[36] BCMI, II (1909), p. 185—186; IV (1911), p. 38—39; V (1912), p. 40—41, 186—187 (încheierea lucrărilor de zidărie, decapări şi nivelări în incintă, amenajarea trotuarului din lavă egeică în jurul bisericii, repararea zidului împrejmuitor şi refacerea celui dinspre nord); VI (1913), p. 95—96.

[37] D. Onciul, I. Bogdan, N. Iorga, în BCMI, VIII (1915), p. 141—143 (v. D. Onciul, *Scrieri istorice*, II, p. 221—225). Replica lui O. Tafrali a venit imediat, v. *Noua Revistă Română*, XVIII (1916), 1, p. 5 şi urm.

[38] O idee care nu era nouă, căci o afirmase anterior Al. Lapedatu — v. BCMI, V (1912), p. 178.

și numele lui Basarab I. Dealtfel, în anul următor revine în discuție același D. Onciul: aduce noi dovezi împotriva interpretărilor lui O. Tafrali (publică scena *Deisis* cu ctitorul, alături de reprezentarea lui Theodor Metochites de la Chora), remarcă „portretul de cavaler" de pe stîlpul NE din naos, identificîndu-l pe Radu I (în realitate fiind vorba de un sfînt militar), în sfîrșit, ajunge la concluzia ce trebuia verificată doar de un amănunt documentar: cînd a murit Basarab I? — căci *acestuia* i se datorează fundarea bisericii, pe cînd zugrăvirea aparține lui Nicolae Alexandru[39].

Cercetările din anii '20. Volumul CDA (1923)[40]. Din prezentarea istoriografică de pînă acum reiese o primă concluzie: principalul monument de arhitectură păstrat intact din ansamblul de odinioară fusese deja perceput *ca valoare istorică*, dovadă fiind restaurarea abia încheiată la începutul deceniului al doilea — nu și fixat definitiv în canevasul propriu-zis al desfășurărilor istorice dintre Carpați și Dunăre, ceea ce implica înainte de toate datarea cît se poate de exactă a Bisericii domnești, firește, în relație cu restul ansamblului arhitectural. Dar acest lucru nu a fost posibil atunci, în preajma primului război mondial; dealtfel, din 1916 țara s-a aflat în luptă cu Puterile Centrale, iar acestea au cotropit o parte a teritoriului național inclusiv Curtea de Argeș. Numai după terminarea războiului s-au ivit condiții prielnice pentru adîncirea observațiilor asupra monumentelor din vatra fostei Curți domnești, mai exact, pentru o amplă explorare istorico-arheologică.

Meritul de a fi dat curs acestui gen de investigație revine atît arh. Gr. Cerchez (care se conforma în fapt legii în vigoare), cît și istoricului D. Onciul, în virtutea funcțiilor oficiale cu care el era învestit — din 1919, președinte al Comisiunii, iar din 1920 și președinte al Academiei Române; ambii au sprijinit direct și au lărgit cîmpul de cercetare de la *Curtea de Argeș*, fapt care iese în evidență mai ales din volumul ce încununa în 1923 eforturile întreprinse acolo: *mai multe contribuții disciplinare — cîteva științe — erau reunite cu scopul de a lumina trecutul unor monumente, istoria încorporată în ele*. Neîndoielnic avem în față primul experiment de acest fel din cercetarea istorică românească.

Un rol important în cercetarea inițiată în anii '20 l-a avut și acela căruia i s-a încredințat misiunea de a explora arheologic vatra fostei Curți: Virgiliu N. Drăghiceanu (cf. CDA, 90) — unul dintre pionierii în materie, deja cu experiență (cercetase între altele și ruinele Voditei). Într-un timp record (20 VII—10 IX 1920), V. Drăghiceanu a săpat în interiorul Bisericii domnești, iar apoi la Sîn Nicoară (10—16 IX 1920), după care și-a îndreptat atenția asupra incintei propriu-zise de la Curte, degajînd molozul și umpluturile și scoțînd la iveală construcțiile; operație ce pare încheiată în anul următor, în jurul datei de 1 IV 1921 (cf. CDA, 134 și urm.). Asupra metodei sale de cercetare vom reveni. Deocamdată, însă, luînd în considerare și aportul echipei alături de care lucra, trebuie să convenim că explorarea lui V. Drăghiceanu a fost de la început favorizată de șanse extraordinare. Astfel, din totalul mormintelor găsite de el în interior (naos), cele mai multe complet răvășite — unul singur (și ce mormînt!) se afla în stare intactă: cel notat cu nr. 10, descoperit la

[39] D. Onciul, în BCMI, IX (1916), p. 49—70 (v. *Scrieri istorice*, II, p. 226—240).

[40] Spre a nu încărca inutil aparatul critic, toate referirile la volumul CDA (1923) le facem în acest capitol direct în text.

31 VII 1920 (CDA, 138, 149); de asemenea, tocmai se terminau săpăturile din biserică (şi ele, pînă atunci, nu prea oferiseră indicii mai sigure în privinţa datării acesteia) — şi iată că pictorul D. Norocea împreună cu ajutoarele sale (I. Mihail şi G. Teodorescu) descopereau pe peretele naosului, sub fereastra de nord, grafitul slavonesc (în traducere): „În anul 6860/1351—52, la Cîmpulung a răposat Marele Basaraba Voievod" (CDA, 16, 147 şi fig. 9, cu o transcriere greşită la p. 31). Un important reper cronologic din istoria Ţării Româneşti era — în sfîrşit! — cunoscut [41]. Ambele descoperiri au fost realmente salvatoare pentru investigaţia istorico-arheologică din anii '20, căci i-au furnizat acesteia o bază solidă (aşa se credea) pentru firul interpretativ central al întregului volum CDA. Dar ce conţinut are de fapt acest volum?

Nu vom stărui decît în privinţa datelor privitoare la cercetarea arheologică, neocolind totuşi părţile din volum care se referă la probleme specifice în legătură cu monumentul de arhitectură reprezentat de Biserica domnească. Într-adevăr, se remarcă mai întîi contribuţia arh. Gr. Cerchez, care a înfăţişat principiile şi sarcinile operei de restaurare (CDA, 77—94) împotriva vederilor şcolii franceze a lui Viollet le Duc (v. în special p. 80—82); îi urmează arh. N. Ghika-Budeşti, care defineşte principalele trăsături caracteristice ale monumentului (perfecta unitate de plan, logica structurii, armonia proporţiilor, simplitatea plasticii faţadelor) — un *prototip* cu originile în arhitectura Bizanţului, cu referinţe în Serbia şi Bulgaria (neuitînd să precizeze că acestea se datează în sec. XIV—XV şi sînt la fel de *izolate* în ansamblul arhitecturilor respective, astfel încît nici forma de expresie a Bisericii domneşti nu poate intriga — CDA, 105—121). În legătură cu inscripţiile religioase din biserică se evidenţiază *conlucrarea* a doi meşteri la pictarea monumentului, cel care a folosit limba greacă dovedind că aparţine unei şcoli provinciale, aşadar nu chiar din centrul Bizanţului — aceasta fiind concluzia tînărului, pe atunci, P.P. Panaitescu (CDA, 161—171), de inscripţiile în slavonă ocupîndu-se V. Brătulescu (CDA, 190—191), iar de cele de pe filactere, P. Cancel (CDA, 192). O primă introducere în vastul cîmp al picturii monumentului o face I. Mihail (CDA, 172—189, cu remarcabile reproduceri — un veritabil album de pictură), parte care, în chip inexplicabil deocamdată, nu se datorează lui D. Norocea. De asemenea, în CDA îşi publică D. Onciul una din ultimele sale scrieri căci savantul, suferind, decedase între timp (20 III 1923) şi *Buletinul Comisiunii* în fruntea căreia se aflase îl omagia într-o pagină cernită — el fiind acela care a interpretat semnificaţia istorică a grafitului amintit: din acesta rezultă că fundarea bisericii se datorează lui Basarab I, dar opera e continuată de Nicolae Alexandru, care pictează locaşul — operaţie sfîrşită sub Radu I; al acestuia este M. 10 (CDA, 101 — 104). În sfîrşit, volumul CDA mai conţine un articol al lui C. Moisil, despre monedele lui Radu I — vădit în afara lucrării, căci nici o monedă de la acest voievod nu fusese găsită în cursul cercetărilor, ca şi o notă, de data aceasta justificată, în care se prezentau monedele aflate în săpături (CDA, 122—133, respectiv 150—152). În rest, în afară de partea finală

[41] La 19 XI 1920, D. Onciul îşi inaugura cursul său de la Universitate cu o prelegere despre descoperirile de la Curtea de Argeş, v. *Studii de istorie*, ed. A. Sacerdoţeanu, Bucureşti, 1971, p. 267 şi urm. Despre felul cum receptase savantul informaţia conţinută în grafit, cf. Gala Galaction, *Jurnal*, vol. II, ed. T. Vîrgolici, Bucureşti, 1977, p. 182 (pe baza mărturiei lui D. Norocea; în acest context, precizăm că există şi un relevant *Jurnal* al acestuia din urmă, încă inedit).

a volumului (mai exact : a Buletinului/1923), în care aflăm articolul lui N. Iorga despre biserica din Valea Danului, CDA se remarcă prin pana lui V. Drăghiceanu (9 — 76, parte al cărei titlu a şi fost dat întregului volum ; 134 — 149, cu *Anexe* care puteau foarte bine lipsi : 149—150), contribuţie pe care nu o putem detaşa de alta, datorată savantului antropolog Francisc Rainer (CDA, 153—160), din motive pe care le vom înfăţişa mai jos.

În privinţa ctitorilor, trebuie spus, opiniile din CDA nu erau categorice decît în interpretările Onciul—Drăghiceanu ; ceilalţi autori au manifestat o justificată prudenţă şi însuşi arh. Gr. Cerchez, care acceptase liniile mari ale concluziilor celor doi — fireşte, mai ales pe baza grafitului cu ştirea morţii lui Basarab, devenit cheia de boltă, nu s-a încumetat să atribuie un nume, de pildă : ,,personagiul de la intrare/din scena *Deisis*, N.C./nu este cel care a zidit biserica, ci cel care a zugrăvit-o'' (CDA, 93—94). Pe de altă parte, semnale potrivnice interpretărilor ce se cristalizau atunci, ***înainte de apariţia CDA***, văd lumina tiparului în 1922 — cazul lui C. Kogălniceanu (fiul ilustrului om politic), care a intuit — primul — că în Mormîntul nr. 10 nu se afla Radu I, ci Vladislav I—Vlaicu[42]. Mai mult, tot în anul 1922, echipa pictorilor (care îşi continuau activitatea) găsise inscripţia slavonă, păstrată fragmentar deasupra tabloului votiv din naos — un preţios izvor, căruia însă V. Drăghiceanu nu i-a acordat atenţia cuvenită (cf. CDA, 31 : ,,Din această inscripţie ne interesează, deocamdată, numele de [...], doamna Ungrovlahiei...'') şi explicaţia trebuie căutată altundeva.

Într-adevăr, în acel an se tipărea şi ultimul volum din revista întemeiată de Gr. G. Tocilescu : RIAF, XVI/1922 ; aici îşi publica O. Tafrali articolul despre Biserica domnească (anunţa şi viitoarea monografie) şi tot aici, profitînd de faptul că fusese invitat la Argeş, de V. Drăghiceanu, unde aflase de descoperirile făcute, Stoica Nicolaescu 'adosa' într-un articol tratînd despre voievodul Alexandru Aldea, informaţiile obţinute, înainte ca acest lucru să-l facă, cum era firesc, autorii descoperirilor (de ex. : despre inelul lui Udobă, despre grafit, despre piatra lui Voislav etc.). Dar Stoica Nicolaescu nu s-a mulţumit cu acestea, căci ***într-un Adaos final, existent numai la extrasele din RIAF, XVI/1922***, el publica inscripţia amintită, care dezvăluia tocmai identitatea ctitorului Bisericii domneşti[43]. Faptul că V. Drăghiceanu, împotriva abuzului ce-l leza, nu a ţinut seama de lectura lui Stoica Nicolaescu — ***de care a luat în chip cert cunoştinţă*** (cf. CDA, 52, n.1 ; altminteri, RIAF, XVI/1922 e citat, ***ibidem***, 171, n.1) — a fost una din marile greşeli de metodă care, alături de altele, şi-au pus amprenta pe întregul eşafodaj al interpretărilor din CDA. Mai mult decît atît, ignorarea acestei inscripţii (indiferent de reconstituirea greşită a lui Stoica Nicolaescu : ,,Io Radul ⟨Negru⟩ Voievod'', cu nimic dovedită) a contribuit hotărîtor la îndepărtarea vederilor istoriografiei de unicul ctitor al monumentului — ***Vlaicu Vodă***. Acum abia putem trece la cercetările arheologice şi la observaţiile consemnate de V. Drăghiceanu în CDA.

---

[42] C. Kogălniceanu, în *Conv. Lit.*, LIV (1922), p. 723—730; a revenit mai tîrziu, menţinîndu-şi opinia şi precizînd: Vlaicu Vodă şi Doamna Ana sînt reprezentaţi în tabloul votiv din naos — *ibidem*, LVIII (1926), p. 613—617.

[43] St. Nicolaescu, în RIAF, XVI (1922), p. 225—275 (note) şi Extras, cu o foaie nenumerotată (= *Adaos*), Bucureşti, 1922; v. şi Extrasul din *Noua Revistă Bisericească*, VI (1924), 7—8, p. 17; idem, *Discuţii ştiinţifice. Adevărul asupra importantelor descoperiri arheologice de la Curtea de Argeş*, Bucureşti, 1923 (a provocat o campanie de presă a lui V. Drăghiceanu).

Este în afară de orice îndoială că V. Drăghiceanu avea simţul observaţiei în teren, cum rezultă mai ales din *Jurnalul săpăturilor*, numai că însemnările sale vădesc lacune şi pe alocuri sînt incoerente, în privinţa mormintelor îndeosebi — căci nu aflăm din acest *Jurnal* un răspuns limpede la o întrebare cît se poate de simplă : cîte morminte au fost găsite în anul 1920? Vom constata dealtfel (mai jos, cap. III) că în pofida numărătorii de atunci („patrusprezece morminte, cu cincisprezece schelete" — CDA, 43 şi *Jurnal*, passim), unele morminte nu pot fi în nici un caz omologate ca atare. Ne referim bineînţeles la cele din naos, despre care există un minimum de însemnări — dar despre cele din pronaos? V. Drăghiceanu scria : „Se sapă în privdor dîndu-se de cinci morminte [...] cari nu prezintau nici un interes ⟨gravă eroare ! N.C.⟩ şi în care s-au găsit pînă la 2 sau 3 rînduri de schelete suprapuse" (CDA, 147). Să precizăm că nu este vorba aici şi de cele trei morminte aparţinînd Brătienilor, de care el nu s-a atins. La prelevarea osemintelor umane nu a luat parte şi Fr. Rainer, altfel nu ar fi consemnat acesta : „Sarcina de a scoate încheieri din cercetarea osemintelor găsite [...] a fost cu deosebire grea fiindcă cele mai multe din acele oseminte sînt incomplete şi deteriorate, iar profanările pe cari aproape toate mormintele le-au suferit sporesc nesiguranţa determinărilor" — într-o notă, savantul explicînd că oase de animale au fost găsite în loturile M.1—3, 7, 9, 14 (CDA, 153). Vom vedea (mai jos, cap. III) că nu numai profanările care au avut loc în decursul vremii au provocat încurcarea osemintelor din mormintele voievodale, identificarea arbitrară a defuncţilor, atribuirea nepreţuitelor podoabe etc.

De asemenea, dacă V. Drăghiceanu a semnalat corect aşa-numitul *radier*, un sistem de tălpuire la nivelul fundaţiilor bisericii, în privinţa unor „substrucţii" (consemnate de patru ori, la date diferite — CDA, 136, 141—42, 143, 145) s-a înşelat cu totul, nesesizîndu-le semnificaţia : ele făceau parte din fundaţiile vechiului locaş existent anterior pe acelaşi loc ! Iată de ce el nu a dat atenţie nici incintei trapezoidale (mai jos : incinta *A*) din jurul Bisericii domneşti, abia schiţată în planul general publicat (CDA, fig. 2— un plan eronat, căci alta este imaginea incintei mari), dar nemenţionată în vreun fel în text, unde, de pildă în partea de prezentare istorică, V. Drăghiceanu nu excludea posibilitatea ca Argeşul să fi fost „capitala voevodatului lui Seneslau" (CDA, 27).

De fapt, V. Drăghiceanu şi-a organizat astfel materialul (folosind numeroase izvoare, unele inedite, preluînd concluziile principale ale celorlalţi co-semnatari ai volumului CDA, cu excepţia expertizei lui Fr. Rainer), încît personajul central al interpretărilor sale şi al întregului volum a devenit Radu I, evidenţiat ca atare — am văzut — prin autoritatea savantului D. Onciul. Astfel, rezultă limpede că V. Drăghiceanu a avut tendinţa să ilustreze *şi arheologic* opiniile exprimate pînă atunci în legătură cu Radu I, sau care îşi făcuseră loc prin investigaţia din 1920. Este cu totul semnificativ în acest sens cazul „portretului de cavaler", semnalat de D. Onciul : întrucît descoperirea Mormîntului nr. 10 şi tabloul votiv din naos îl indicau pe Radu I (cel Negru), era greu să se mai admită că reprezentarea de pe stîlpul NE îl înfăţişa tot pe acesta ; aşa se face că V. Drăghiceanu se referă la „Cavalerul zugrăvit", dar îi află şi mormîntul (nr. 2) lîngă stîlp (CDA, passim şi în special p. 55). Or, pe stîlpul amintit figurează fie Sf. Teodor Stratilat, fie un alt sfînt militar[44], aşa încît nu

---

[44] A. Prolich, în *Seminarium Kondakovianum*, Praga, 1926, p. 103—104; cf. St. Nicolaescu (1924), p. 10 (ar fi vorba de Sf. Mercurie).

era obligatoriu să se găsească în acel loc un mormînt de cavaler. De asemenea, se știe că reputatul numismat C. Moisil definise mai de mult un tip monetar de la Radu I, cu numele acestuia pe avers și cu numele lui Vladislav pe revers [45] — „un presupus fiu numit Vladislav", neexcluzînd și o greșeală a gravorului (CDA, 130 și fig. 134). Dar ipoteza a fost luată *tale-quale* de V. Drăghiceanu, mai mult, el a identificat și mormîntul acestui 'fiu' al lui Radu I (nr. 11—CDA, passim și în special p. 55). În sfîrșit, pentru a evidenția și altfel obscura domnie a lui Radu I, V. Drăghiceanu a apelat la felurite pomelnice din Țara Românească, în care voievodul e amintit (CDA, 25), ocupîndu-se îndeaproape de acela al Bisericii domnești : acesta, „făcut pe la 1863, de pe altul vechiu, care era cel puțin de la 1812, începe cu ctitorii principali ai bisericii : Io Radul-Voevod, Ana Doamna ; Io Neagoie-Voevod, Despina Doamna" (CDA, 46 și fig. 35). Or, cum arată și *grafia* paginii din pomelnic, pasajul citat nu este decît *o interpolare îndată sub titlu*, așadar de după 1863 ! Realitatea a fost alta, căci acest izvor constituie la rîndu-i o prețioasă mărturie cu privire la ctitorul dintîi al Bisericii domnești — Vlaicu Vodă — deoarece începe cu „Vădislav : Vo : [evod] Kerana : Do : [amna]"[46].

Nu insistăm în alte privințe (ilustrații bogate, dar materialul arheologic este amestecat și nesistematizat, el datînd din epoci diferite, mai ales tîrzii ; nu există nici o schiță de amplasare a săpăturilor din biserică etc.). Cîteva concluzii se impun de la sine și anume :

a) Opera de salvare întreprinsă la Curtea de Argeș prin restaurarea Bisericii domnești, în 1911—1912, sub egida fostei Comisiuni a Monumentelor Istorice, a redat poporului nostru unul din cele mai însemnate și mai reprezentative monumente ce ilustrează istoria și arta medievală românească ;

b) Investigațiile din anii '20 și încununarea lor prin volumul colectiv CDA (1923), cu contribuții multidisciplinare, au marcat sfîrșitul unei etape de cunoaștere și de valorificare a vestigiilor din vatra voievodală argeșeană, privite încă de acum peste șase decenii în strînsă legătură cu organizarea și consolidarea vieții de stat feudale pe teritoriul dintre Carpați și Dunăre ;

c) Totodată, însă, prin chiar carențele metodologice și interpretative ale investigației istorico-arheologice de atunci, o nouă etapă se deschide o dată cu volumul CDA (1923), căci cercetarea ulterioară de profil a găsit în acesta justificarea de a repune în discuție nu numai descoperirile din anii '20, ci însăși tematica privitoare la vestigiile de la Curtea de Argeș și la semnificația lor istorică.

3. Istoriografia de după 1923 și ramificațiile ei

Într-adevăr, deși primit favorabil îndeobște [47], din conținutul volumului apărut în 1923 reieșea totuși fără echivoc necesitatea unor *reexaminări*, pe baze științifice, lăsînd un cîmp tot mai îngust speculațiilor

---

[45] Cf. O. Iliescu, în *Studii și cercetări de istorie medie*, II (1951), 1, p. 42—44; idem, în SMIM, I (1956), p. 300—301 — în continuare: *Corpus* (1956) — fiind vorba de domnia asociată a fraților Radu I și Vladislav I.

[46] N. Iorga, în *Rev. Ist.*, VI (1920), p. 179; cf. P. Chihaia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 20 — în continuare: *Cetăți de scaun* (1974).

[47] „Splendida lucrare" etc. — v. N. Iorga, în *Rev. Ist.*, IX (1923), p. 192 (nu omite să critice unele interpretări); o detractare totală, singulară și nedreaptă, în *Conv. Lit.*, LVI

subiective [48]. Dealtfel, chiar unul dintre coautori a simţit nevoia să revină, adîncind observaţiile asupra arhitecturii Bisericii domneşti şi operînd deja cu clasificări tipologice mai limpede definite; căci arh. N. Ghika-Budeşti, de el fiind vorba, stabilise atunci şi o linie genetică pentru monumentul argeşean, văzînd în mica biserică de la Nicopol (R. P. Bulgaria) — „expresiunea cea mai simplă" a planului în cruce greacă — „prototipul din care purcede şi Biserica domnească din Argeş" [49]. Ne dăm lesne seama că el ar fi afirmat acelaşi lucru, dar mai conturat, dacă ar fi luat cunoştinţă de vechiul locaş existent sub Biserica domnească.

Dar reexaminări, în adevăratul sens al cuvîntului, implicînd clarificări cronologice şi de altă natură, au intervenit începînd cu deceniul al patrulea, ele prelungindu-se de fapt pînă în vremea noastră. Întrucît discuţiile au pus în cauză însăşi funcţionalitatea ansamblului arhitectural (sau a unei componente a acestuia), considerăm necesar să înfăţişăm aici — succint fireşte — încrengătura de opinii înregistrată în istoriografie după 1923 şi pînă astăzi (v. mai sus, n. 49).

(I). *O Curte domnească din secolul al XIV-lea.* Este opinia curentă, ca să spunem aşa, care validează — în tonuri diverse — concluziile principale din CDA (1923) sau, dimpotrivă, ajunge la cu totul alte încheieri (cazul semnatarului de faţă şi al acestei scrieri). Sînt de distins în această privinţă următoarele:

— 1) *În vatra fostei Curţi se găsesc vestigii mai vechi.* Este dealtfel şi constatarea pe care, fugitiv, o semnala lui N. Iorga, acelaşi V. Drăghiceanu: „s-a ridicat această curte pe locul unde a fost o aşezare cu mult mai veche" [50], fără ca în CDA să ni se desluşească elementele materiale ale unei asemenea afirmaţii (exceptînd, poate, moneda ungară de la Ladislau IV Cumanul, găsită sub pardoseala altarului — CDA, 141, 150). Aşadar, nu aici se înscrie opinia lui O.Tafrali (mai sus, n. 47), căci acesta *cobora*, numai cu cca. un secol, data construirii Bisericii domneşti. Meritul în acest sens îi revine lui A. Sacerdoţeanu: el s-a pronunţat pentru perioada Basarab I — Vladislav I (mai exact între 1343 şi 1369), considerînd că partea de jos a picturii a fost executată „după 1365, însă înainte de 1369" (remarcabilă intuiţie!). Dar A. Sacerdoţeanu a luat în considerare tocmai „substrucţiile" semnalate de V. Drăghiceanu în 1920 şi, desigur, incinta trapezoidală din jurul Bisericii domneşti (care, în 1935, era deja complet dezvelită), conchizînd: „înainte de 1343—1350 existau ziduri mai vechi sau ruine peste care s-a zidit Biserica domnească actuală"; iar aceste ziduri „au putut forma [...] o biserică", adăpostită în incinta amintită. El a

---

(1924), p. 151—152 (D. Tărtăşescu: „lux tipografic în detrimentul fondului" etc.). Adevărata reacţie a venit de la O. Tafrali, mai întîi în *Izvestiia-Institut*, IV (1926—1927), p. 236—250 şi mai ales în lucrarea binecunoscută, *Les monuments byzantins de Curtéa de Argeş*, Paris, 1931, *passim* şi îndeosebi p. 245—252 (pe baza *Extrasului* St. Nicolaescu/1922) şi p. 319 (pictura: 1262—1272). Alte afirmaţii ale autorului au fost înfăţişate critic în articolele noastre din RÉSEE, VIII (1970), 1, p. 5—31 — în continuare: *Résidence* (1970) şi din BMI, XL (1971), p. 14—23 — în continuare: *Argeş* (1971).

[48] De pildă consideraţiile lui A. Protich cu privire la contribuţiile meşterilor bulgari în arta medievală românească — *l.c.*, p. 101—108; cf. Stamen Mihailov, în *Arch.* Sofia, II (1960), 3, p. 23—29 (cu idei asemănătoare) şi punerea la punct a savantului istoric de artă Virgil Vătăşianu, *Arta feudală în Ţările Române. I. Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, Bucureşti, 1959, p. 843 — în continuare: *Arta feudală* (1959).

[49] N. Ghika-Budeşti, în BCMI, XX (1927), p. 9, 12 — în continuare: *Evoluţia*, I (1927); idem, *ibidem*, XXXV (1942), p. 16.

[50] Vezi *Rev. Ist.*, VI (1920), p. 258.

schiţat chiar şi un plan al acestei vechi construcţii, greşit totuşi, pronunţîndu-se în privinţa datării pe baza monedei găsite de V. Drăghiceanu : „posterior anului 1272 sau 1295"[51]. Cu distincţiile pe care le facem mai jos (cap. III, V), această ipoteză a fost deplin confirmată de cercetările noastre.

—2) *Mutarea Curţii la Cîmpulung.* „Marele Basarab — se mai afirma în 1923 — muri în capitala sa Cîmpulung, în 1352, unde fu înmormîntat, întrucît nu putuse termina Curtea domnească din Argeş, pe care el o începuse" (CDA, 16). Această idee a fost ulterior nuanţată, în sensul că s-a admis existenţa mai timpurie a Curţii lui Basarab I ; dar în cursul invaziei angevine din 1330 ea a avut de suferit (dacă nu a fost chiar distrusă cu totul), aşa încît s-a impus mutarea capitalei la Cîmpulung (probă fiind acelaşi grafit), revenindu-se în vatra de la Argeş după o perioadă oarecare (măsurată în decenii)[52]. Ne vom expune părerile şi în această privinţă (mai jos, cap. III, V).

— 3) *Biserica domnească şi ctitorii ei.* Exceptîndu-l din nou pe O. Tafrali, este lesne de observat că opiniile în legătură cu fundarea şi terminarea Bisericii domneşti (inclusiv pictura) au revizuit în bună parte interpretările din CDA (1923). Fireşte, Basarab I a fost considerat ca fondator al construcţiei, dar în privinţa picturii şi a datării acesteia s-a ţinut seama de ansamblul artei bizantine din sud-estul Europei, astfel încît specialiştii în domeniu au atribuit ctitorirea picturii de la Argeş, fie lui Nicolae Alexandru[53], fie lui Vladislav I — Vlaicu[54]; în rest au fost sancţionate concluziile din CDA[55]. Dar toate datele istorico-arheologice înfăţişate mai jos ni-l arată pe Vlaicu Vodă drept *ctitor unic* al Bisericii domneşti[56].

---

[51] A. Sacerdoţeanu, în BCMI, XXVIII (1935), p. 49—57; cf. RIR, V—VI (1935—1936), p. 530 (C. Grecescu, ecou favorabil) şi p. 632 (de unde aflăm că autorul a comunicat interpretările sale la Congresul naţional de numismatică şi arheologie — Cernăuţi, 30 IX—3 X 1935). Mult mai tîrziu a răspuns, negativ, V. Drăghiceanu (deşi s-a văzut nevoit să admită existenţa unui „perete răsturnat [...] pe care zidarii bisericii domneşti l-au lăsat aşa cum l-au găsit, fără a-i da vreo întrebuinţare" ! — iar despre incinta *A* presupunînd că a avut un rol tehnic: acela de a consolida terenul din jurul Bisericii domneşti), v. MO, VII, (1955), 10—12, p. 555—562.

[52] N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, I², Bucureşti, 1929/1928/, p. 41; Gr. Ionescu, *Curtea de Argeş. Istoria oraşului prin monumentele sale*, Bucureşti, 1940, p. 8 (fig. 1), 9,15 (critica lui N. Iorga în BCMI, XXXII (1939), p. 141—142 — apariţie postumă); idem, *Histoire de l'architecture en Roumanie. De préhistoire à nos jours*, Ed. Academiei, 1972, p. 119 — în continuare: *Histoire* (1972). Cf. P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 309—310 (apariţie postumă) — în continuare: *Ist. cult. rom.* (1969); folosim şi versiunea în lb. germană, *Einführung in die Geschichte der rumänischen Kultur*, ed. Şt. S. Gorovei, cu trad. de C. Alfred Alioth, Bucureşti, 1977, p. 263.

[53] Pe larg la V. Vătăşianu, *Arta feudală* (1959), p. 141—148, iar despre atribuirea picturii (ctitor: Nicolae Alexandru), p. 389.

[54] Ana Maria Musicescu, Gr. Ionescu, *Biserica domnească din Curtea de Argeş*, Bucureşti, 1967, p. 10—11 (cu acelaşi titlu, o ediţie mai amplă: 1976); cf. *Istoria artelor plastice în România*, I, Bucureşti, 1968, p. 162—163 (A. M. Musicescu); v. mai jos, n. 59—61.

[55] George I. Brătianu, în RHSEE, II (1925), p. 10 (Extras), cu aluzie la inscripţia de deasupra tabloului votiv (îl vedea implicat pe Radu I în chestiunea Vidinului, potrivit opiniei lui Ilie Minea); idem, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945, p. 85, 90, 108; idem, în *Académie Roumaine. Bulletin de la Section historique*, t. XXVIII—1 (1947), p. 36—37 (Extras). Cf. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 41, 179. Cf. Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I⁵, Bucureşti, 1946, p. 423—424, 426—439; Dinu C. Giurescu, *Ţara Românească în secolele XIV—XV*, Bucureşti, 1973, p. 126—127, 133—135, 361 (n. 621).

[56] Ne îngăduim a cita aici contribuţia noastră din SCOM-Piteşti, I (1968), p. 123—138 — *Cercetarea arheologică* (1968).

(II). *Sediul instituției mitropolitane (după 1359).* Un al doilea curent istoriografic, desprins din primul, adesea însă îmbinat cu acesta, se raportează fie la destinația pe care de la început a avut-o Biserica domnească, fie la funcția întregului ansamblu de la Curtea de Argeș pe un anumit parcurs al existenței sale. Astfel, încă în 1912 Al. Lapedatu se pronunța limpede : „Biserica domnească a fost zidită drept catedrală a nou înființatei Mitropolii a Ungrovlahiei, sub Alexandru I Basarab sau, mai probabil, sub Radu I" (*supra*, nr. 38). Însuși N. Iorga a îmbrățișat acest punct de vedere — corectat apoi în urma descoperirilor din anii '20 : savantul îl identifica pe Basarab I în fastuosul Mormînt nr. 10, aflat în locașul devenit „curînd" mitropolitan ; cît privește *Curtea* propriu-zisă, a Domnilor, aceasta se situa pe muncel, lîngă Sîn Nicoară (adesea s-a referit chiar la „dealul cu cetatea") [57]. Același lucru l-a afirmat și O. Tafrali mai tîrziu [58], opinie la care s-au raliat în vremea noastră cîțiva dintre istoricii de artă.

Una din premise ar fi : o construcție atît de impunătoare, cum este Biserica domnească, nu se potrivește — vădit lucru — ambianței modeste pe care o degajă clădirile din incinta vecină, cărora biserica să le fi servit de capelă (de reținut : erau luate în considerare *ambele case* din incinta amintită, socotite că datează din veacul al XIV-lea) ; dimpotrivă, locașul a putut sta alături de un alt gen de reședință și aceasta nu putea fi decît a mitropolitului țării. A doua premisă ar porni de la faptul că o biserică începută *înainte de 1359* (cînd a fost instalat Iachint de Vicina), existentă deci în ființă la data recunoașterii instituției metropolitane din Țara Românească de către Patriarhie, era cea mai nimerită să adăpostească noua instituție legalizată prin binecunoscutul act sinodal din *mai 1359* și prin *pittakion*-ul patriarhului Calist I adresat lui Nicolae Alexandru — astfel de argumente sînt invocate de către reputatul medievist și istoric de artă Emil Lăzărescu [59].

Din același unghi de interpretare a abordat problema și P. Chihaia, care mai afirmă că funcția mitropolitană a Bisericii domnești a fost doar temporară (mai exact : pînă în 1439, cînd voievodul Vlad Dracul a construit *adevăratul locaș mitropolitan*, dărîmat apoi sub Neagoe Basarab) [60], opinie sprijinită și de R. Theodorescu — adept al părerii că însăși Curtea voievodală se afla lîngă Sîn Nicoară [61].

Indiscutabil, teza mitropolitană este de nesusținut [62]. Mai întîi, fiindcă înseși datele istorico-arheologice referitoare la vatra fostei Curți o dezmint cu desăvîrșire (cum arătăm pe larg în capitolele următoare și în concluziile din cap. V), iar în al doilea rînd, deoarece lîngă sau în jurul ruinei Sîn Nicoară nu sînt documentate nici un fel de urme materiale care să indice o Curte domnească. Aici să fi fost *residencia* lui Vlaicu Vodă din 1372 și a voievozilor următori ? Priveau oare în liniște Marii Voievozi din veacul al XIV-lea, din ipotetica (și minuscula) lor 'curte', spre vale, către impunătoarea — totuși — reședință mitropolitană, a vîrfului „feudalității

[57] N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, I (1929), p. 37—41; *Ist. rom.* III (1937), p. 182.
[58] *Monuments byzantins* (1931), p. 18.
[59] Cf. *Istoria artelor plastice în România*, I (1968), p. 151—152.
[60] P. Chihaia, *Cetăți de scaun* (1974), p. 46—65, 77—104 — evident, cu argumente *de plano* greșite.
[61] R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X—XIV)*, Ed. Academiei, 1974, p. 212, 278—285. Este de menționat că autorul are și meritul de a fi introdus în circulația științifică termenii „Argeș I" și „Argeș II".
[62] Cf. IBR, I (1957), p. 151 ; C. C. Giurescu, în BOR, 72(1959), p. 688—690 ; Gr. Ionescu, în *Revista Muzeelor și Monumentelor* fostă BMI, 1 (1977), p. 43—44.

ecleziastice", cum se exprimă R. Theodorescu? Negreşit, relaţiile dintre Domnie şi Biserică se disting altfel la Argeş şi în alte locuri din Ţara Românească şi ele decurgeau din însăşi organizarea statului feudal, în cadrul căruia rolul preeminent îl avea Marele Voievod şi Domn din fruntea ţării.

Am urmărit, aşadar, *apariţia unor probleme* în legătură cu vatra voievodală de la Argeş [63] şi am căutat, cît a fost posibil (fatalmente selectiv, căci literatura dedicată vestigiilor argeşene este cu adevărat copleşitoare), să identificăm ipoteze şi concluzii care şi-au făcut loc în istoriografie [64]. Investigaţia noastră, asupra căreia stăruim în continuare, încearcă să dea relief unor fapte şi fenomene sesizate pe cale arheologică — şi acestea, cum am făcut deja aluzie, se împotrivesc multora dintre curentele istoriografiei înfăţişate aici.

---

[63] În legătură cu vestigiile de la Curtea de Argeş am beneficiat şi de următoarele lucrări de specialitate (arheologie, arhitectură, etc.) publicate ocazional sau în periodice (*cărţile* ca atare urmînd a fi menţionate în celelalte capitole): Ion Barnea, în *Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina, Ravenna, 1971*, Faenza, 1971 (Extras) — *Monumenti* (1971); N. Mavrodinov, în *Izvestiia-Institut*, VIII (1934), p. 262—330 — *Văšnata ukrasa* (1934); Anastasios K. Orlandos, în Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, Atena, I (1935), p. 41—52 — Ναοὶ (1935), II (1948), p. 55—112 — Μνημεῖα (1948); Holl Imre, în *Bud. Rég.*, XVIII (1968), p. 211—300 — *Kályhacsempék* (1968) şi XX (1963), p. 335—394 — *Burgpalast Buda* (1963); Al. Ruttkay, în *Slovenská Archaeologia*, XXIII (1975), 1, p. 119—216 — *Waffen* (1975); în sfîrşit, Sv. Dušanić, în *Starinar*, XXI (1970), Belgrad, 1972, p. 81—112 — *Nalaz novca* (1972) şi D. M. Metcalf, în SCN, VI (1975), p. 127—138 — *Comments* (1975).

[64] În ce priveşte literatura istorică de specialitate, v. indicaţiile bibliografice din CSFR (1980), respectiv din articolele semnate de Şt. Ştefănescu (p. 9—23), R. Popa (p. 25—39), S. Iosipescu (p. 41—95), N. Stoicescu (p. 97—164); Ş. Papacostea (p. 165—208), Val. A. Georgescu (p. 209—250). În legătură cu monumentele istorice de la Curtea de Argeş şi cu semnificaţia lor, cf. articolul nostru din *Revista de istorie*, 34 (1981), 4, p. 681—701 (şi versiunea în lb. germ. din *Dacoromania. Jahrbuch f. östliche Latinität*, 4/1977—1978, Freiburg-München, (1980), p. 257—282).

II

VATRA STRĂVECHE A ARGEŞULUI

1. Aşezare geografică

Ne aflăm în partea de nord-est a unităţii fizico-geografice pe care o cunoaştem sub denumiri diferite — *Podişul Getic*, *Platforma Getică*, în sfîrşit *Piemontul Getic* — şi caracterizată, în peisajul sudic al României, prin îmbinarea dealurilor cu depresiunile şi platformele înalte; întinsă de la Drobeta Turnu-Severin pînă la vest de Tîrgovişte, dominată de lanţul Carpaţilor — această zonă geografică a ţării „priveşte" ea însăşi de sus spre marea Cîmpie Română, iar dincolo de ea, spre albia Dunării.

Ţinutul la care ne referim este *judeţul Argeş*, numit astfel după rîul ce îl străbate în lung — *Argesis* în „Tabula Peutingeriana" (sec. III e.n.), anticul 'Ορδησσός consemnat în scrierile lui *Herodot* (IV, 48) —, fiind încadrat la nord de masivele munţilor *Făgăraş*, *Iezer-Păpuşa* şi *Leaota*, la sud de Cîmpia Română, la vest de rîul *Olt* (ca reper geografic, căci altfel vom face îndată distincţiile ce se impun), iar la est de rîul *Dîmboviţa*. Prezintă un relief variat, inclusiv o fîşie latitudinală la poalele munţilor (= *Subcarpaţii Getici*), presărată cu *muscele* — culmi domoale paralele, sprijinite transgresiv de munţi şi despărţite pe alocuri de aceştia prin depresiuni subcarpatice (mai cunoscute fiind cele ale *Şuicilor*, *Arefului* şi, cea mai mare, a *Cîmpulungului*); termen de două ori îndreptăţit, căci zona poartă denumirea de *Muscelele Argeşului* [65], o parte constituind totodată din vechi timpuri, spre est, vatra celuilalt judeţ istoric, *Muscelul*.

Aşadar acest cadru geografic, cu o densă reţea de ape curgătoare (văi largi şi deosebit de rodnice), cu păduri întinse şi variate ca materie lemnoasă, cu livezi şi vii vestite în întreaga ţară, laolaltă cu alte avuţii ale naturii sau create de oamenii din cele aproximativ 600 de aşezări actuale, conferă judeţului Argeş de azi un loc de frunte.

A fost locuit din adînca preistorie. În zonă au fost găsite urme din paleoliticul inferior (de ex. la *Măniceşti — Băiculeşti*), din neolitic (*Teiu*, *Şuici*) şi eneolitic (*Retevoieşti*), din epoca bronzului (*Titeşti*), dar mai ales din vîrstele fierului : hallstattiană (*Tigveni*, *Cepari*, *Curtea de Argeş*), latèno-dacică (*Davideşti*, *Cetăţeni* ş.a.) [66].

---

[65] Vezi *Piemontul Getic. Studiu de geografie economică*, Bucureşti, 1971 (cap. red. de I. Velcea şi I. Băcănaru); cf. Mircea Ilie, în SCOM-Piteşti, II (1969), p. 9—32.

[66] P. Roman, *Cercetări arheologice de suprafaţă în Ţara Loviştei*, Craiova, 1968; Al. Vulpe, Eugenia Popescu, în SCOM-Piteşti, I (1968), p. 23—31 (necropola hallstattiană de la Tigveni); Paul A. Dicu, în SCIV, 23 (1972), 2. p. 223—234; 24 (1973), 4, p. 653—658 şi Al. Păunescu, în SCIVA, 31(1980), 4, p. 524—525 (descoperiri paleolitice de pe Valea Argeşului, Băiculeşti).

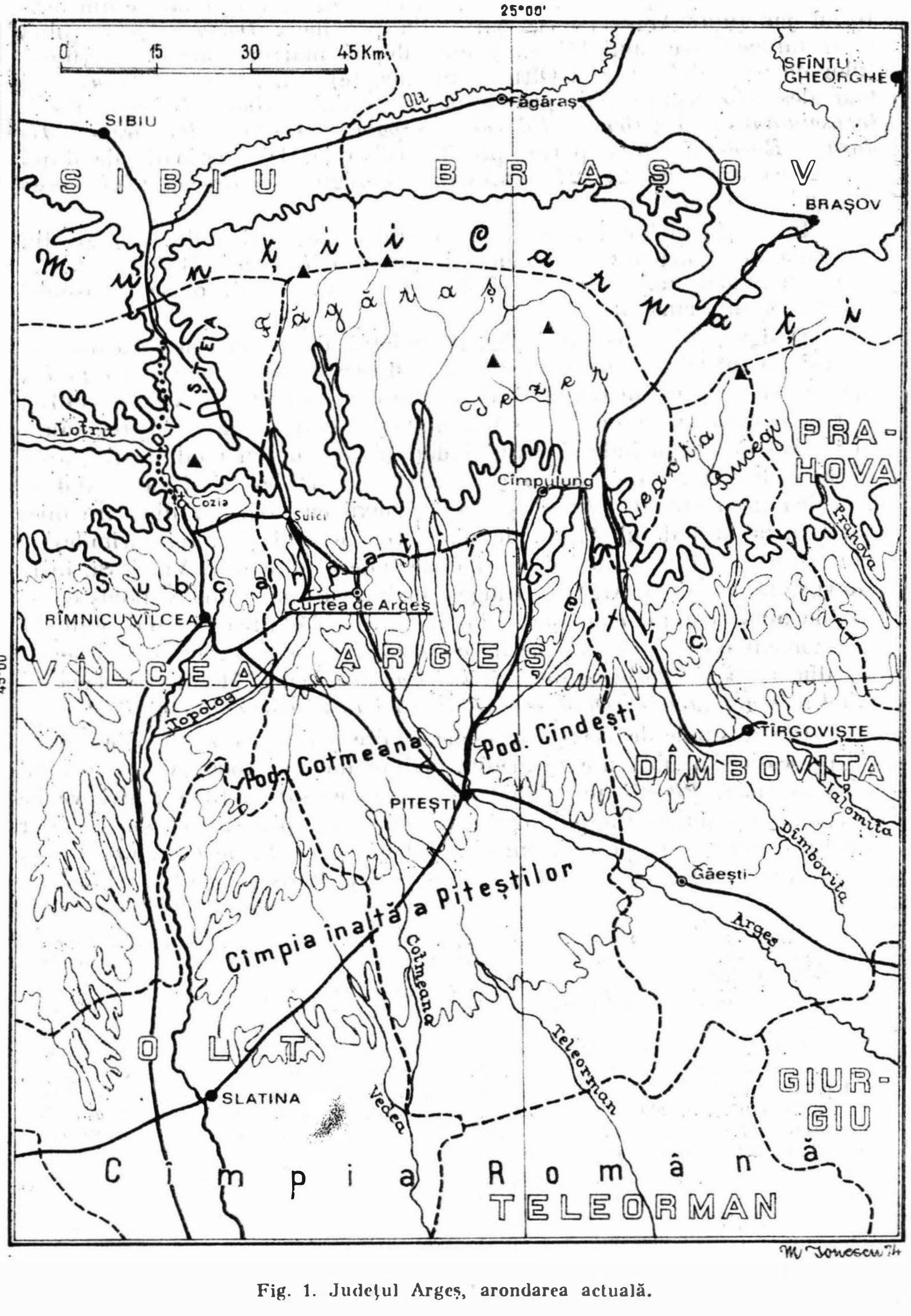

Fig. 1. Județul Argeș, arondarea actuală.

În timpul stăpînirii romane la nord de Dunăre, o jumătate din teritoriul județului Argeș făcuse parte din provincia *Dacia inferior* (pînă către mijlocul secolului III e.n.), cum depun mărturie urmele fortificațiilor de pe malul stîng al Oltului (în Loviște) — i.e. *limes alutanus* — și mai ales cele înșirate chir prin inima județului — *limes cisalutanus sive transalutanus* : *Urluieni — Fîlfani — Săpata — Albota — Purcăreni — Jidava — Rucăr* și mai departe spre Transilvania. Din perioada de după retragerea aureliană (271-275 e.n.) datează enigmatica *Brazdă a lui Novac* din sudul județului [67].

În sfîrșit, în hotarele acestuia se cunosc tot mai multe vestigii din perioada de etnogeneză a poporului român (*Mozăceni*, Bîrlogu ș.a.) [68], apoi din feudalismul timpuriu și dezvoltat — în cetăți, orașe și așezări diverse [69], în mănăstiri [70].

Desigur, privit pe hartă (fig. 1), județul din vremea noastră nu este același, ca întindere, cu cel medieval — Аргиш în transcriere : *A r g h i ș*, menționat ca atare în deceniul al patrulea din secolul al XV-lea (1437), într-un document slavonesc [71]. Căci, în afară de faptul că împărțirea administrativă de azi include și fostul județ *Muscel* (distinct odinioară), apoi o parte dintr-un județ mai puțin cunoscut — *Pădureții* și că la sud se învecina în trecut cu *Vlașca* (și acesta inexistent azi, dar din care mici părți intră în județul Argeș, de pildă Glavaciocul și împrejurimile) — mutații au loc la vest, azi depinzînd de județul oltean al Vîlcii. Și, întradevăr, în vechime Argeșul atingea malul Oltului — toată Loviștea și părțile pînă la gura *Topologului* intrînd sub oblăduirea sa. Mai mult, la un moment dat — așa cum ne informează izvoare și scrieri (dintre acestea din urmă și *Istoria* banului *Mihai Cantacuzino*, 1774), ni se relevă că județul Argeș *„trecînd Oltul se întinde pînă în districtul Gorjului”* [72].

Dintre sutele de așezări argeșene, multe (chiar majoritatea) au obîrșia pe scara timpului în evul mediu, înainte de anul 1600. Astfel, centrul administrativ, *Piteștii* (menționat întîia oară ca sat în 1388); mai veche este însă mențiunea Cîmpulungului (1300) [73]. Cît privește satele, și ele ar alcătui o lungă listă să amintim de *Bădești* (c. 1352), de *Călinești* (1388), Topoloveni (1421, azi un orășel), *Mănicești* și *Merișani* (1428), *Aninoasa*,

---

[67] D. Tudor, *Oltenia romană* [4], București, 1978, passim; Em. Popescu, Eug. Popescu, în SCOM-Pitești, I (1968), p. 67—79 (Jidava); Al. Alexandrescu, Anca Păunescu, *ibidem*, III (1971), p. 163—171 (Oratea, sec. III e.n.).

[68] Ion Nania, în SCOM-Pitești, II (1969), p. 117—132 (depozit de unelte de la Bîrlogu, sec. IX—X).

[69] Dinu V. Rosetti, în *Materiale și cercetări arheologice*/Materiale/, VI (1959), p. 707—717 (Retevoiești, sec. XIV—XVI); VIII (1962), p. 73—88 (Cetățeni, sec. XIII—XVI); idem, în BMI, XLI (1972), 2, p. 27—38 (Suslănești, sec. XV—XVI); Gh. I. Cantacuzino, în SCOM-Pitești, III (1971), p. 209—216 (Poienari, sec. XIV—XVI); idem, *Cetăți medievale din Țara Românească. Secolele XIII—XVI*, București, 1981, p. 104—114 (Poienari), 114—120 (Cetățeni), 120—124 (Oratea) — cu bibliografia indicată.

[70] I. Barnea, N. Constantinescu, în *Materiale*, V (1959), p. 665—670 (Cotmeana); mai nou, Lia și Adrian Bătrîna, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, 1 (1974), p. 11—24.

[71] DRH, B-I, p. 150 (13 august 1437), orig. slav. Cf. A. Sacerdoțeanu, în SCOM-Pitești, I (1968), p. 105—107, 112.

[72] În trad. Sion (1863), p. 171.

[73] Em. Lăzărescu, în SCIA, IV (1957), 1—2, p. 109—127; cf. P. Chihaia, în *Revue roumaine d'histoire de l'art*, 5 (1968), p. 37—60.

Vlădești și *Lucieni* (1437) etc. Nu puține așezări medievale au dispărut cu timpul, altele au fost cuprinse în vatra celor ce s-au dezvoltat mai repede; în Loviște însă, cu o excepție, două, toate așezările vechi încă există [74].

Se cuvin cîteva cuvinte și despre toponimia regiunii, interesantă deși puțin studiată (am și subliniat cîteva toponime care privesc județul Argeș). Multe apelative sînt de construcție specific românească : *Cîmpul Lung*, *Rîul Doamnei (Domnești)*, *Cetățeni*, *Piscul Lung*, *(Piscul Moșului*, chiar tautologic : *Capul Piscului)*, *Corbi (Corbeni*, *Corbii de Piatră)*, iar în Loviște : *Cîineni*, *Boișoara*, *Gruiul Lupului*, *Titești*, inclusiv un arhaic *Trărure* (= „Între rîuri"). De asemenea, cum e firesc, înregistrăm pe cele de origine slavo-română : *Bratia*, *Rîul Tîrgului* (ambele și cu semnificație socio-economică), Topolog (Topoloveni), *Cotmeana*, Bascov (în documente *Bațcov)* etc., ca să nu mai vorbim de numeroasele antroponime originare, folosite apoi ca apelative geografice (Pitești, *Stroiești*, Bădești, Albota, *Mușătești* ș.a.). Cu alte cuvinte, toponimia majoră ne este proprie. Mai amintim, spre exemplificare, de *Nămăiești* 〈*nămaie* — 'vită, în genere', 〈lat. *animalia*. Dealtfel sînt foarte rare numele geografice cu originea în rîndul populațiilor alogene, de tipul : *Valea Iașului*, — *Sasului*, *Berindei*, *Turcești*, atestîndu-se așadar un vechi nucleu de viețuire românească pe aceste meleaguri; documentația istorică ulterioară nu vine decît să confirme acest fapt.

Urmînd cursul văii Argeșului, spre nord de Pitești, la circa 20 km se ivește confluența *Vîlsanului*, lîngă *Merișani* : aici, în lunca largă dintre cele două ape, de unde se ghicesc în depărtare crestele înzăpezite ale munților, aici a avut loc *probabil* una din marile bătălii ale românilor, înfruntarea dintre voievodul Țării Românești *Mircea cel Bătrîn* (1386—1418) și sultanul *Baiazid I Yldîrîm*, de la *R o v i n e* (10 octombrie 1394) [75]. Mai sus, după alți 15 km străbătuți pe șoseaua modernă de azi (în vechime un drum bătut, situat mai la est, la poalele dealurilor împădurite), ajungem la marginea fostei capitale a Țării Românești — A R G H I Ș sau A R G E Ș, adică în ceea ce de la o vreme încoace, cum am stabilit, (cap. I, §1) se numește orașul CURTEA DE ARGEȘ.

Așezarea se întinde pe malurile rîului Argeș, îndeosebi pe cel din stînga, unde se situa odinioară *centrul*, reședința voievozilor și biserica lor (fig. 2—3), locuințele dregătorilor și alte biserici printre casele de tîrgoveți, meșteșugari și oameni de rînd. Ceva mai departe, spre nord, dar tot pe malul stîng al rîului, exista de la un timp Mitropolia țării, pe locul căreia se înalță azi ctitoria lui *Neagoe Basarab* (1512—1521) : Mănăstirea Argeșului (1517), după 1793 ridicată la rang de sediu episcopal). Desenul lui M. Bouquet datînd din anul 1840, din perioada cînd fosta capitală ajunsese o localitate oarecare, ne oferă o frumoasă priveliște, evocatoare :

---

[74] N. Constantinescu, în SCOM-Pitești, II (1969), p. 167—178; despre Loviște— P. Roman, *op. cit.*, p. 9 (semnalează topicul 'Trărure' — *Între rîuri*, microzona Titești). Pe larg la Ion Conea, *Țara Loviștei (Studiu de geografie istorică)*, în *Buletinul Societății Române de Geografie*, LIII (1934), p. 1—213 (Extras).

[75] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 240 și urm. Cf. *Istoria României*, II (1962), p. 368, pl. XIII — în cont. *Ist. rom.* II (1962); v. și N. Constantinescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1981, p. 97 și urm.

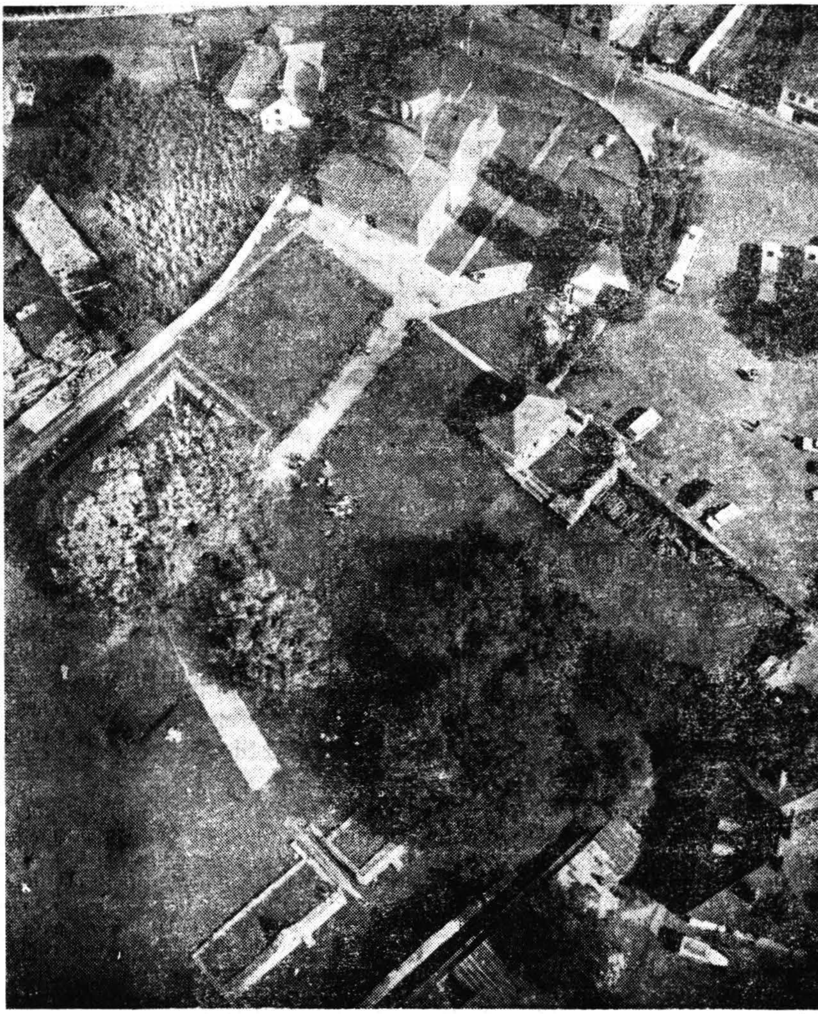

Fig. 2. Curtea de Argeş, zona reşedinţei voievodale (clişeu „Decorativa").

în prim plan vatra domnească (biserica, turnul de intrare), apoi ruina de pe înălţimea Sîn Nicoară. Mai departe, printre arbori, se vede minuscula biserică *Olari*, iar în ultimul plan, multele clădiri ale reşedinţei episcopale (vezi CDA fig. 3). Este redată aşadar partea de nord a oraşului, populată intens abia după secularizarea din vremea lui Cuza-Vodă (1864).

2. Curtea voievodală

Se afla, cu siguranţă, la marginea de nord a aşezării medievale, pe o terasă înaltă de la confluenţa pîrîului *Valea Doamnei* cu Argeşul, terenul (fig. 3) fiind în pantă lină orientată NNE—SSV; în imediata vecinătate (est şi sud-est) se înalţă şiruri de coline — la capătul uneia, mărginită tot de Valea Doamnei, situîndu-se ruinele bisericuţei amintite, Sîn Nicoară.

Fig. 3. Reşedinţa voievodală, situare topografică: 1, incinta *A* (c. 1200); 2, incinta *1* (c. 1340); 3, Biserica domnească (c. 1365—1369); 4, biserica Sîn-Nicoară (c. sec. XV). Este marcat (X) locul probabil al *Curţii vechi* (sf. sec. XII — c. 1340).

(Să precizăm aici că localnicii — ca o reminiscenţă a ortografiei din trecut, cînd se scria *Săn Nicóra*, unii încă mai pronunţă *San Nicora*). În schimb, nu ni se evidenţiază mamelonul de la sud-est de ruinele fostei Curţi, ce-i drept ascuns în parte privirii, datorită clădirilor Spitalului orăşenesc (fig. 3/X). Acestui reper topografic îi vom acorda o atenţie specială în altă parte a lucrării de faţă.

Ce vedem azi la Curtea voievodală din Argeş?

Comparativ cu sfîrşitul secolului trecut, desigur că avem acum cunoştinţe mai multe, în primul rînd asupra părţilor structurale ale întregului complex. Multe din acestea au ieşit la lumină în cursul cercetărilor din anii '20, şi mai multe, dacă nu toate, au fost substanţial clarificate cu prilejul investigaţiilor noastre. De aceea, în prezentarea de faţă vom devansa

— spre mai bună înțelegere — concluzii din alte capitole ale acestei lucrări. Privind planul general al construcțiilor (fig. 4), desprindem pe rînd de la vest spre est:

INCINTA *1*

Este *Curtea voievodală* propriu-zisă, înscrisă în plan patrulater (vag trapezoidal), cu axul principal orientat VNV—ESE. Laturile măsoară lungimi apreciabile: 81 m (vest), 87 m (est), 82 m (nord) și, cea mai lungă, 98 m (sud).

Zidurile, datînd din secolul al XIV-lea și refăcute pe alocuri în cel de al XVI-lea, prezintă azi o imagine uniformă, întrucît au fost în cea mai mare parte reclădite în cursul restaurărilor din deceniul al treilea. În vechime erau groase de 1 — 1,20 m și lucrate după model bizantin, avînd fațadele din bolovani de rîu alternînd cu șiruri de cărămizi. Ele închideau o suprafață întinsă — aproximativ 7 300 m² — în cuprinsul căreia inițial (și aceasta, vom vedea, înseamnă c. 1340) se aflau *două clădiri* (o casă domnească și turnul de intrare); ulterior însă (c. 1517), s-a înlocuit turnul, construindu-se totodată o a doua casă domnească și mărindu-se cea veche. Este situația, privită în mare, de azi. Se impun deci distincții clare de ordin cronologic, căci altfel nu putem căpăta orientarea necesară în înțelegerea istoriei locului.

— ***Turnul 1 de intrare*** (fig. 4—5, 17).

Necunoscut pînă în anul 1967, cînd a fost sesizat de săpăturile arheologice [76], turnul vechi de intrare se afla ancorat de latura estică a incintei, pătrunzînd cu totul în interiorul ei (fig. 4, 17). Este de remarcat plasamentul — ***mai aproape*** de colțul SE, fapt pe care îl vom explica în alt loc.

Ca plan, construcția era înscrisă într-un patrulater (7,70 × 6,50 m) cu ziduri groase în jur de 1,50 m (toate aceste dimensiuni sînt reconstituite). Materialul de construcție consta din piatră de rîu și cărămidă, folosindu-se ca liant un mortar destul de consistent. Între laturi exista golul (sau gangul) turnului, boltit fără îndoială semicilindric, și în acest caz va fi existat și un etaj deasupra. Construcția datează din jurul anului 1340.

— ***Casa de sud*** (fig. 4, 7, 19—20, 23—25).

Situată aproximativ pe mijlocul laturii sudice a incintei, fiind despărțită de aceasta de un spațiu îngust (1,60 — 2,20 m). Este o construcție masivă de plan dreptunghiular, clădită în întregime pe pivniță. În chip ciudat, fațada principală este orientată spre nord. Clădirea măsoară la exterior 32 m în lungime și 11,80 m în lățime, dar zidurile sînt de grosime inegală: cele lungi ating în medie 1,10 m, pe cînd laturile scurte (vest și est) ajung la 1,40 m grosime. Din primele se mai păstrează înălțimi apreciabile (din fațade). Materialul de construcție folosit a fost, predominant, piatra de rîu, apoi cărămida; pe alocuri, drept *colțare* găsim piatră de carieră, cioplită (fig. 24/4).

La est de axul median transversal, deci nu chiar pe mijlocul clădirii, pornește organic din latura de nord un *gîrlici* — lung (inițial) de 4,50 m

---

[76] N. Constantinescu, *Cercetarea arheologică* (1968), p. 128—131 (*Erratum:* în legenda fig. 3 datarea corectă este *prima jum. a sec. XIV*).

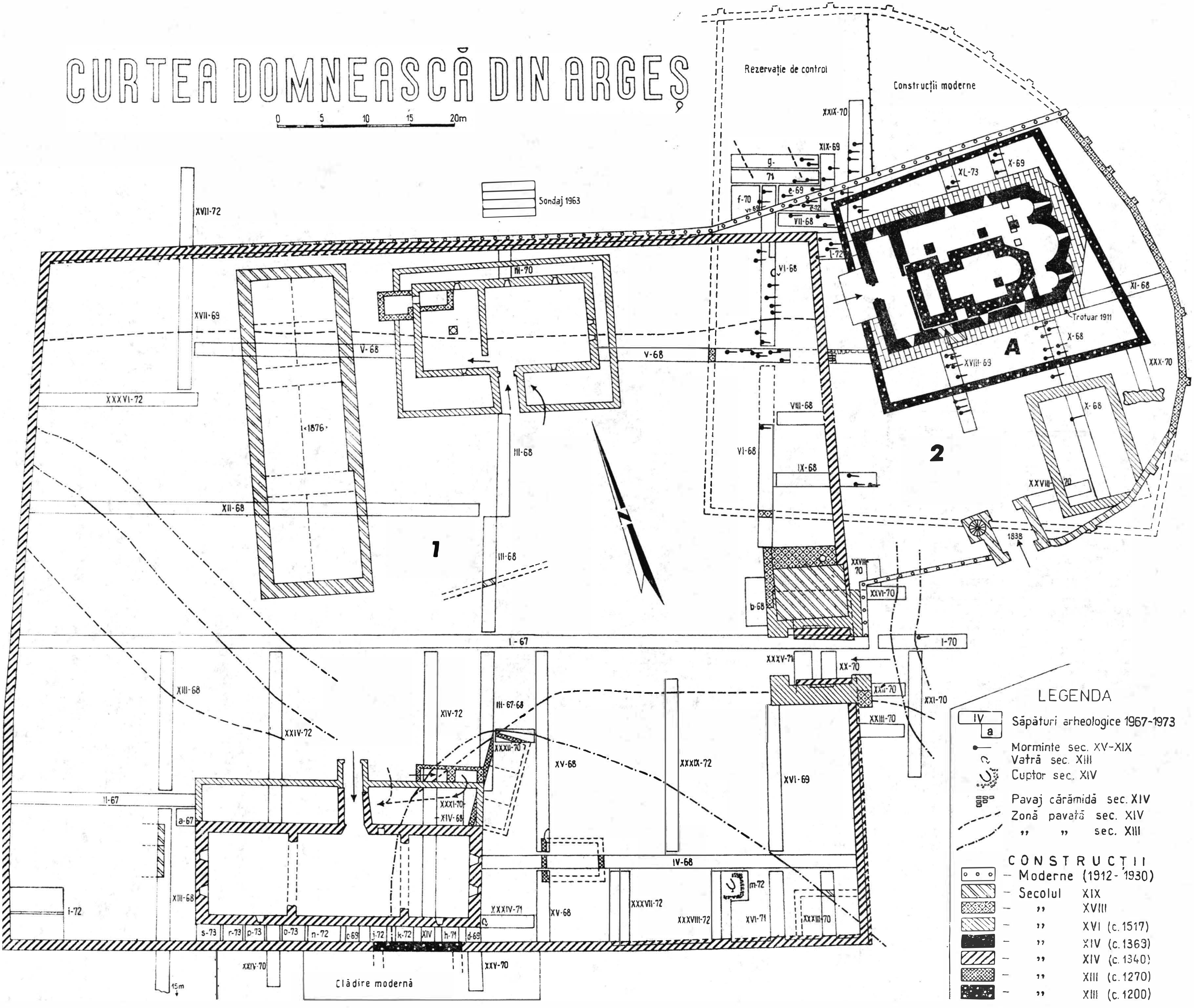

Fig. 4. Reşedinţa voievodală, plan de ansamblu (ridicare topo: E. Mironescu).

care conducea la etaje). Tiranţi puternici de stejar stabilizau zidurile lucrate din bolovani şi mai multă cărămidă. Ca plan, turnul se deosebeşte de cel vechi, mai ales prin faptul că laturile se închid, mărginind o suprafaţă interioară de 7 × 6,50 m (fig. 17), boltită deasupra şi marcată la capete (vest şi est) de arcuri din cărămidă.

Am amintit de *etaje*. Unul, cel puţin, este clar indicat de grosimea neobişnuită a laturii nordice, care cuprindea o scară (de comparat cu turnurile de intrare de la Tîrgovişte şi Tîrgşor). Dacă mai avea un al doilea etaj de zid, e o altă problemă, dar ceea ce putem afirma este că acest impunător turn de intrare în incinta voievodală de la Argeş, construit în jurul anului 1517, îndeplinea şi rolul de *clopotniţă* pentru însăşi Biserica domnească, fapt care nu trebuie să ne surprindă. La 1812, existau în clopotniţă cel puţin două clopote de bronz, ambele cu inscripţii în cirilică (unul din ele se păstrează azi la catedrala Sf. Gheorghe din oraş)[81].

Dealtfel, ştim şi data cînd acest turn-clopotniţă s-a năruit (probabil în urma unui cutremur anterior). O însemnare pe o carte arată acest lucru lămurit: „*Leat 1830, iunie 19, s-au surpat clopotniţa Bisericii Domneşti*"[82], pentru ca un deceniu mai tîrziu *M. Bouquet* să deseneze *noua* clopotniţă (vezi mai jos), iar în a doua parte a veacului trecut literatul *Alexandru Pelimon* să ştie, totuşi, de *vechea* clopotniţă surpată [83]. Vom reveni însă în această privinţă.

Ca adaosuri la turnul *2* se disting azi (fig. 4): un *contrafort* la colţul SE (datînd probabil din aceeaşi fază de refaceri din secolul al XVIII-lea); o *construcţie* lipită de aripa nordică a turnului (din aceeaşi vreme, ulterior refăcută spre vest), interesantă prin faptul că ascunde în grosimea zidului un *puţ de piatră*, vezi „Ascunzătoarea" şi în CDA, fig. 2.

— *Casa de nord* (fig. 4, 7, 28—29).

A fost numită uneori impropriu „casa slujitorilor", considerîndu-se că ar fi fost contemporană cu clădirea de pe latura opusă [84]. În realitate, casa de nord este şi ea o *locuinţă voievodală*, fiind doar *în timp* despărţită de prima.

Planul clădirii este total diferit de al celeilalte: un nucleu dreptunghiular, pe pivniţă, înconjurat din toate părţile de o prispă de zid; primul este de dimensiuni mijlocii (21 × 11 m), iar prispa (sau cerdacul) are lărgimea de 1,20 — 1,70 m în părţile laterale şi la nord, pe cînd în faţă (sud) măsoară 4 m şi se opreşte la gîrliciul de pătrundere în pivniţă (boltit, desigur, şi cu acelaşi foişor deasupra, ca la casa domnească mai veche).

Cît priveşte pivniţa, e de observat compartimentarea ei foarte clară prin zidul transversal, străbătut în capătul sudic de o intrare spre partea de vest; aici ne întîmpină o ciudată amenajare din piatră şi cărămidă (un pilon central, o spărtură în zid cu arcul interior de cărămidă, legată apoi de o atenansă de plan pătrat, poate un cuptor); este limpede că avem de-a face cu un adaos de mai tîrziu, probabil din secolele XVII—XVIII[85].

---

[81] Gr Tocilescu. *Raporturi* (1887), p. 13—14; cf. CDA, p. 36.

[82] Este vorba de o însemnare pe un *Ciucel* din 1678 (aparţinînd cîndva mitropolitului Varlaam şi ajuns apoi la biserica Sf. Îngeri din Argeş), v. pr. Ioan Ionescu, în MO, X (1958), 9—10, p. 681—684, care identifică clopotniţa surpată cu aşa-zisa „chilie" (v. mai jos).

[83] *Supra*, n. 79.

[84] V. Drăghiceanu, în CDA, fig. 2; cf. Gr. Ionescu, *Curtea de Argeş* (1940), fig 1.

[85] Fără excepţii, detalierea colţului NV al clădirii este greşită în toate releveurile publicate de ceilalţi autori.

și larg de 2,40 m, boltit semicilindric — prin care se pătrundea în pivniță[77]. Aceasta din urmă era încăpătoare, largă de 9,50 m și adîncă în jur de 4 m (fig. 19/5). În nici un caz, cum se presupune[78], nu a fost boltită; două picioare de arcade păstrate în interior, lipite de laturile nord și sud, împărțeau cavitatea în trei travee (două mari: 9 × 9,50 și 9,80 × 9,50 m — ultima, de est, mai mică: 6,80 × 9,50 m); aceste arcade, a căror săgeată reconstituită era, repetăm, de aproximativ 4 m, aveau menirea să suporte pe extradosul lor grinzile longitudinale ale planșeului (lăcașurile grinzilor transversale se păstrează și azi, v. fig. 24/1). Cu alte cuvinte, pivnița casei domnești era *tăvănită*. Traveele laterale erau luminate de cîte trei ferestre, una din ele străbătînd latura de nord, celelalte două capetele clădirii (fig. 20/1).

Compartimentarea pivniței ne ajută să deslușim în oarecare măsură însăși structurarea interioară a edificiului, la nivelul parterului. Acesta era ridicat cu aproximativ 1,75 m deasupra nivelului contemporan de călcare pe sol, reprezentat în fața clădirii de un pavaj din bolovani de rîu, pe alocuri cu cărămidă (fig. 25/2). În consecință, de la pavaj urcau scări către un *foișor* clădit deasupra gîrliciului nordic, iar de aici se pătrundea în casa propriu-zisă, destul de încăpătoare, dacă o luăm în considerare numai cu parterul păstrat, largă de-a binelea dacă va fi avut un etaj cu cel puțin cinci-șase încăperi deasupra parterului, ceea ce era perfect posibil.

Din nefericire, nu putem afirma mai nimic despre decorația clădirii; pietrele profilate găsite în anii 1920—21 aparțin toate etapei de refaceri din veacul al XVI-lea (c. 1517)[79], cînd clădirii i se adaugă și prispa de zid de pe latura de nord, modificindu-se în mod corespunzător și gîrliciul cu foișorul de deasupra (fig. 4, 9, 23). În jurul casei se găsesc fragmente de pictură murală[80]; dacă acestea provin din interioare (eventual de la un mic *paraclis* situat în capătul de est), nu ne putem pronunța. Sigur este însă faptul că întreaga casă domnească, construită în secolul al XIV-lea (c. 1340), prezenta la exterior un colorit plăcut, rezultat din îmbinarea pietrelor de rîu ca șirurile de cărămizi, cu atît mai accentuat în ambianța plaiurilor înverzite argeșene, cu cît alături de casă existau și alte construcții de care vom lua cunoștință mai departe.

În sfîrșit, să menționăm și adaosul de mai tîrziu, în colțul NE al prispei de zid, respectiv temeliile unei scări de zid (fig. 25/1), ridicată aici în veacurile XVII—XVIII (mai probabil către 1750; în fig. 4, săgețile indică tocmai direcții de acces către clădiri și ansambluri).

— ***Turnul 2 de intrare*** (fig. 4—5, 17).

Îl notăm astfel, nu pentru că s-ar situa distinct de primul, ci fiindcă îi succede în timp acestuia; în adevăr, îl aflăm și azi în ruină, peste temeliile turnului *1*, așadar pe latura de est a incintei: o construcție masivă, aproximativ pătrată (11,50 × 12,50 m), cu ziduri groase de 2 pînă la 3,75 m (cel dinspre nord, datorită scării practicate în grosimea lui și

[77] O interesantă fotografie-document în CDA (1923), fig. 17.

[78] Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, I, București, 1963, p. 67 — în continuare: *Ist. arh.* I (1963); cf. *Histoire* (1972), p. 118.

[79] V. Vătășianu, *Arta feudală*, I (1959), p. 208, 713—714. Asemenea pietre profilate, multe cu „sinți", sînt menționate de Al. Pelimon, *Impresiuni de kalatoria in Romaniea*, București, 1858, p. 85—86 — despre unele precizîndu-se că provin, de la turnul clopotniței celei vechi care s-a surpat".

[80] Menționate și de V. Drăghiceanu (CDA, p. 58).

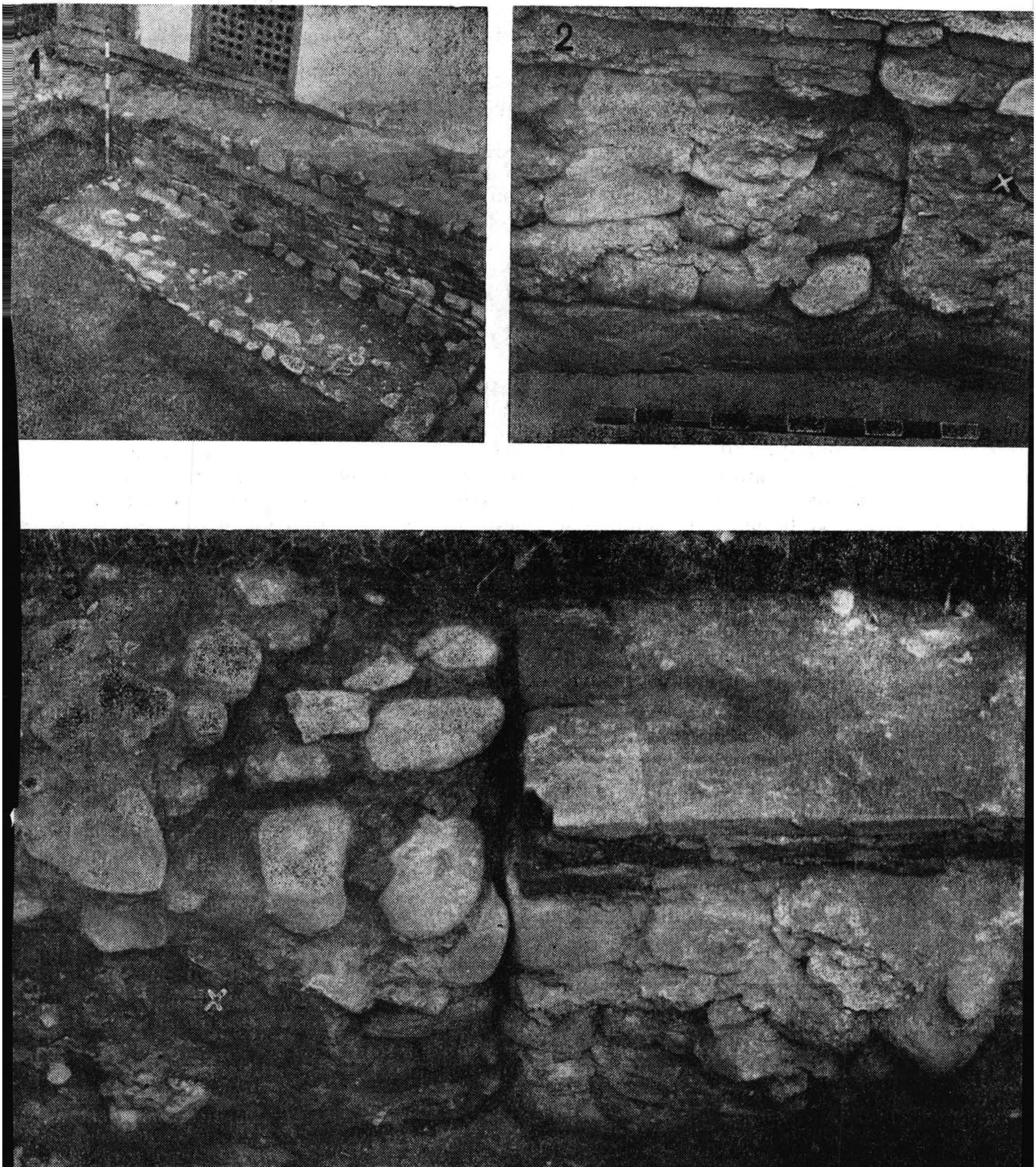

Fig. 5. Turnul nr. 1 (c. 1340): 1, 3, latura N (cu detaliu, colțul SV); 2, latura S, detaliu; se disting (x) plombele de legătură ale fundației turnului nr. 2 (c. 1517).

Şi în legătură cu această casă domnească vom demonstra în detalii că datează din secolul al XVI-lea (c. 1517).

Alte construcţii tîrzii (fig. 4, 28).

În sfîrşit, în incinta *1* am distins şi cîteva clădiri (majoritatea sub firul peluzei de iarbă) din secolul al XIX-lea : una la vest de vechea casă domnească (fig. 5), alta în colţul SE al incintei *(ibidem)*, cea mai importantă dintre ele fiind însă marea clădire numită după proprietarul ei, Vilara, zidită în 1876 în scopuri lucrative, dar devenită după aceea, din ordinul primăriei, una din vechile şcoli primare din Curtea de Argeş (fig. 4, 28)[66]. Tot din veacul trecut datează şi căsuţa pitorească, păstrată şi azi (refăcută) pe latura de nord a turnului *2*, precum şi un zid din piatră şi cărămidă, depistat către mijlocul incintei *1* (fig. 4).

INCINTA *2*

Pe cît de limpede ne apare perimetrul primei incinte, în teren, pe atît de neclar se înfăţişează traseul celei de a doua împrejmuiri de la fosta Curte voievodală. Astăzi se vede într-adevăr un zid arcuit, gros în medie de 0,70 m, lucrat din piatră şi cărămidă şi sprijinit către stradă de opt contraforţi ; capătul nordic se leagă de un alt zid de piatră orientat aproximativ vest-est, despre care ştim însă că datează exact din anul 1912, pe cînd cel sudic — se lipeşte de turnul actual de intrare — continuînd dincolo de acesta cu un alt zid modern, din anii '20—30, care uneşte turnul cu latura incintei *1*). Nedumerirea sporeşte dacă avem în vedere locul unde, la est de turnul actual de intrare, zidul arcuit retează pur şi simplu fundamentele unei clădiri de plan dreptunghiular (fig. 2, 4).

Această situaţie — *singura care se poate vedea astăzi* — a generat cîteva erori de interpretare, unele fiind deci explicabile ; desluşiri parţiale le-au adus cercetarea arheologică recentă precum şi analiza zidului arcuit. Într-adevăr, contrar aparenţelor, zidul a fost lucrat *în două etape*. Mai vechi este segmentul de nord (cu primii *şase* contraforţi), în rest fiind vorba de o *remodelare a traseului vechi* în funcţie de clădirea tîrzie (1838) a turnului actual. Aşadar, iniţial, cum indicăm şi în fig. 4, zidul nu „timbra" clădirea dreptunghiulară, ci trecea pe lîngă aceasta, cotind undeva (în piaţeta de azi) *către vest*. Mai mult, însuşi segmentul nordic amintit continua odinioară, cu zeci de metri, către NNV (de-a lungul străduţei de azi, Mitropolit Ghenadie).

Acum urmează să amintim de rezultatele arheologice în această privinţă. Într-adevăr, săpăturile din incinta *1* au depistat laturile de *vest* şi de *sud* ale incintei *2* ; numai în funcţie de acestea căpătăm o imagine planimetrică mai aproape de realitate — deşi subzistă, trebuie să recunoaştem, aspecte care ne scapă (în primul rînd datorită imposibilităţii de a fi cercetat în chip special traseul acestei incinte). Limpede, acum, este faptul că incinta *2* reprezintă o fază tîrzie din istoria locurilor domneşti de la Argeş (rezultă aceasta şi din suprapunerea ei peste o parte din incinta voievodală propriu-zisă). Zidurile găsite în săpături (fig. 4, 28—29) datează cu siguranţă din secolul al XVIII-lea (c. 1750), iar segmentul sudic al zidului arcuit — din jurul anului 1838. Ce adăposteşte deci incinta *2* ?

---

[66] Cf. D. Udrescu, *Contribuţii la istoricul şcoalelor din Curtea de Argeş*, Bucureşti, 1938, p. 57—61 (un plan al clădirii, p. 58). Construcţia se vede în frumoasa panoramă executată de fotograful Franz Duschek, c. 1890 (Academia RSR, *Bibliotecă* — Stampe, cota F III 7285).

Fig. 6. Casa de sud (c. 1340), vedere dinspre VSV.

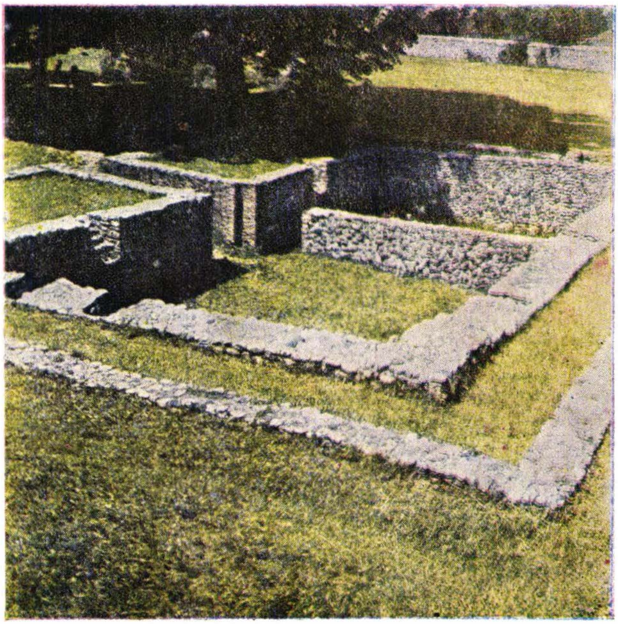

Fig. 7. Casa de nord (c. 1517), vedere dinspre ENE.

Fig. 8. Biserica domnească (desen de epocă, anii 1875—1880? — după Șt. C. Bilciurescu).

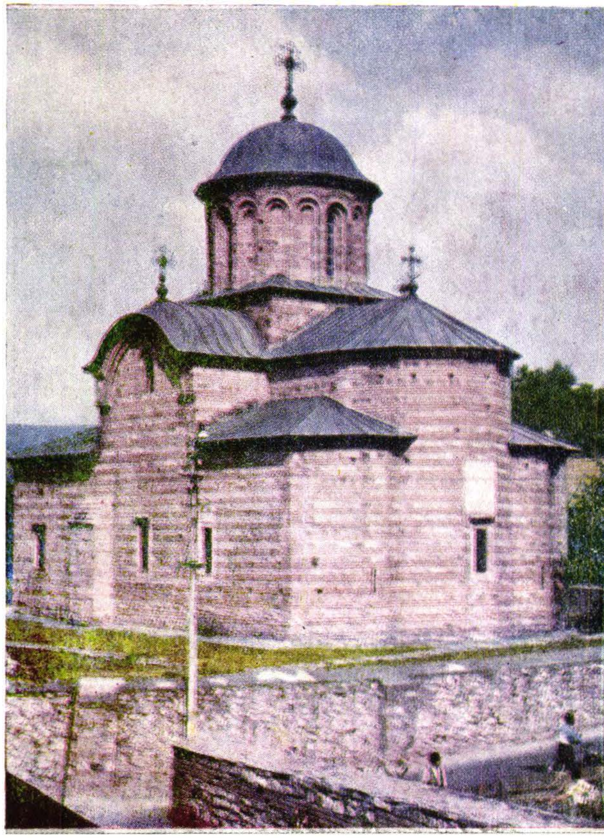

Fig. 9. Starea actuală a monumentului, vedere dinspre ESE (în prim plan — incinta 2).

Fig. 10. Fațada sudică, detaliu (cu un *grafit* din faza de construcție).

Clopotnița (1838) (fig. 4).

Este *turnul de intrare actual*, evocat de mai multe ori pînă acum : o construcție aproape pătrată (laturi în jur de 6,40 m lungime), prevăzută cu un ieșind de același plan în colțul NV și care adăpostește o scară în cochilie ce urca la etaje (azi dispărute, vezi însă *desenul lui Bouquet*, unde acestea sînt redate cu limpezime). La exterior, fațadele tencuite (ele erau însă aparente) prezintă obișnuitele muluri din cărămizi rotunjite, alcătuind panouri decorative, iar un șir de cărămizi în dinți de fierăstrău marchează nivelul inferior al primului etaj.

Intrarea, boltită încrucișat, păstrează deasupra (sud) data pictată a anului de construcție : 1838 ; în partea opusă, încastrată în zid, se află o consolă de piatră pe care a fost sculptat vulturul bicefal. Așa cum ne informează *Al. Pelimon*, vulturul „se afla mai înainte pus ca un frontispiciu în fața turnului celui vechi"[87], rezultînd deci, că sculptura decora intrarea prin turnul nr. *2*. Este încă o dovadă asupra rosturilor funcționale ale acestuia din urmă. Legătura clopotniței din 1838 cu incinta a fost evidențiată mai înainte. Să privim la NE de clădire :

« *C h i l i a* »[88] (fig. 2, 4, 33).

Este o construcție destul de mare (15 × 10 m), cu temelii groase de 1,20 m, orientată nord-sud; colțul SE, retezat de zidul incintei *2* (respectiv de traseul remaniat al acesteia), semn că la 1838 clădirea era demult dispărută ; un bloc masiv de zidărie stă prăvălit lîngă același colț, distingîndu-se prin asizele de cărămizi subțiri. Construcția datează din secolul al XVI-lea (c. 1517).

I n c i n t a A (c. 1200).

Descrierea acesteia va fi făcută separat, acolo unde prezentăm problemele privitoare la locașul de cult Argeș-I, luînd-o totuși în considerare ori de cîte ori atenția asupra sa ne va fi solicitată.

B i s e r i c a d o m n e a s c ă (1365—1369) (fig. 2—4, 8 — 15, 37, 41).

Monumentul, cu hramul Sf. Nicolae, ctitorie a voievodului Vladislav I sau Vlaicu Vodă (16 noiembrie 1364—1377), se află în partea de nord a incintei *2*, respectiv la distanțe de 3,80 — 7 m est de incinta *1*. Orientat exact vest-est, edificiul se remarcă mai întîi prin compoziția sa volumetrică, exprimată cu maximum de claritate și simplitate în alcătuirea planului, secțiunii și structurii.

Astfel, elementele fundamentale ale planului sînt reprezentate de *naos* — în cruce greacă înscrisă în pătrat, la intersecția brațelor ridicîndu-se turla, care marchează axul vertical al acestei structuri și, în prelungirea brațului de est al crucii, *altarul* ; ambele încăperi au o tratare spațială dominantă. În schimb, elementele subordonate ale planului —*pronaos*, *proscomidie* și *diaconicon* — sînt mai scunde, detașînd tocmai prin această înălțime mai mică elementele de plan principale. Cu alte cuvinte, privit din exterior, monumentul de la Argeș ne apare limpede ca un σταυρεπίστεγος ναός[89], adică ne dezvăluie de la nivelul acoperișului *tipul* căruia îi aparține, planul în cruce greacă înscrisă.

---

[87] *Impresiuni* (1858), p. 85—86 („acuilă de peatră" o denumea literatul); emblema, se știe, o avea și Neagoe Basarab — ajunsă apoi și stemă a orașului Curtea de Argeș (v. sigiliul reprodus în CDA, fig. 16).

[88] Aici îl urmăm în nomenclatură pe V Drăghiceanu, CDA, p. 5 și fig. 2. Oricum ar fi, planul clădirii nu indică o clopotniță; să fie vorba cumva de casa „clisiarului domnesc" amintit în 1550? *(supra*, cap. I, § 1).

[89] *Cf. supra*, n. 63 (A. K. Orlandos).

Compoziției volumetrice amintite i se asociază coloritul armonios al fațadelor, și aceasta datorită îmbinării desăvîrșite a materialelor folosite potrivit modelului bizantin de origine. Predomină cărămida : asize de trei-patru și chiar cinci rînduri, alternînd cu bolovanii de rîu sau cu piatra de carieră (folosită mai ales la colțuri, la timpanele brațelor crucii și la turlă) — un *tuf calcaros*. La partea inferioară aflăm și cărămizi de epocă romană (0,60 × 0,40 × 0,06), recuperate de fapt, alături de alte materiale de construcție, din demolarea vechii biserici. Să notăm că rostuirea fațadei se prezintă extrem de îngrijită : peste tot, fie că este vorba de rosturile dintre cărămizi (de lățimea acestora din urmă), fie de cele din jurul pietrelor, tencuiala de finisare (de nuanță gălbuie — vezi fig. 10) este aplicată în plan ușor oblic — *en biseau* —, pentru a se împiedica reținerea apei de șiroire. Cornișe orizontale și arcuite din cărămizi cu vîrful unghiular întăresc, la niveluri diferite, efectul ornamental al fațadelor.

În plan (fig. 11), Biserica domnească ni se înfățișează ca un dreptunghi terminat la est cu o absidă centrală, cu trei laturi la exterior și rotunjită în interior (altar), flancată de două absidiole — proscomidia la nord și diaconiconul la sud. Laturile dreptunghiului de bază măsoară 21,20 × 14,50 ; în total, însă, de la intrarea de vest pînă la fereastra altarului, măsurătoarea exterioară ne indică o lungime de 23,55 m, așadar tot atît cît măsoară în înălțime și săgeata calculată de la vîrful acoperișului turlei pînă la nivelul solului contemporan de călcare (corespunzînd aproximativ celui actual). Inițial, biserica a avut două intrări : una pe la vest, la capătul axului longitudinal, iar cealaltă pe la sud, respectiv colțul

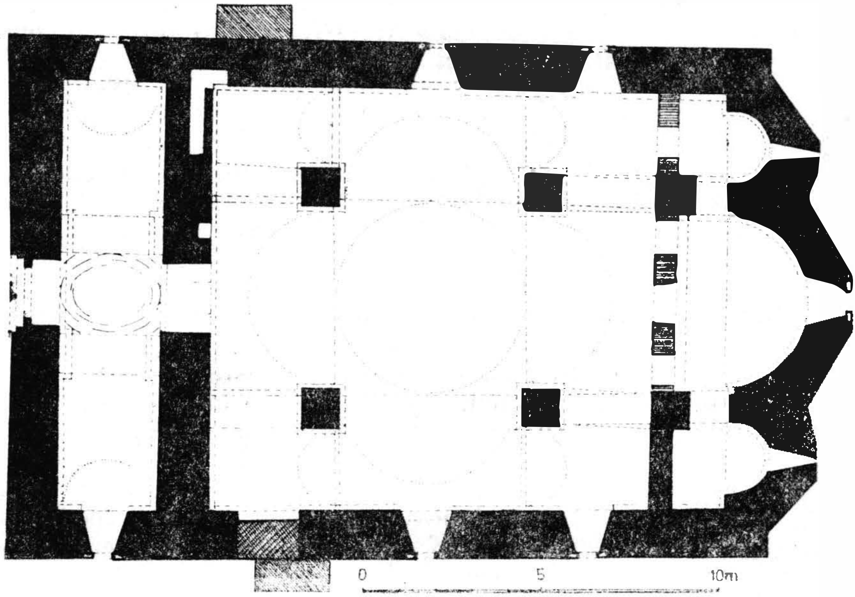

Fig. 11. Planul Bisericii domnești (după arh. N. Ghika-Budești).

SV al naosului ; ulterior, într-o epocă neprecizată, s-a renunțat la ultima intrare, golul acesteia fiind umplut cu zidărie și adăugîndu-se apoi (anii '70—80 ai veacului trecut ?) unul din cei doi contraforți care sprijină și azi laturile lungi ale monumentului (fig. 4, 8, 36/1, 37). În sfîrșit, să mai

notăm că ferestrele au suferit şi ele modificări în cursul secolului al XVIII-lea (c. 1750).

Pătrunzînd în interior, prin uşa masivă de fier făurită de *Ivancea Pârvanovici* cu peste un veac în urmă [90], constatăm că tinda bisericii, sau pronaosul, măsoară lăţimi de 2,75 — 2,90 m şi este acoperită de o boltă semicilindrică transversală, cu o calotă elipsoidală încadrată de arhivolte. Un zid gros de 1,35 m separă această încăpere de naos — încăperea principală —, în care se pătrunde prin golul din mijlocul zidului despărţitor. Pătratul naosului prezintă laturi de 12,40 m (N), 12,30 m (S), 12,40 m (V) şi 11,60 m (E). Altarul, cu cele două anexe ale sale, ocupă restul spaţiului, interior, fiind marcat începînd cu c. 1750 de o tîmplă de zid cu trei deschideri. Să mai reţinem în această ultimă privinţă, că spre deosebire de proscomidie, care încă păstrează pe linia tîmplei deschiderea iniţială de deasupra, arcuită, la diaconicon a intervenit o modificare, căci golul intrării de aici a fost închis printr-un zid (fig. 11, 37). Bineînţeles, corespunzătoare imaginii cruciforme exterioare, boltirea din interiorul naosului apare de asemenea evidentă prin cele două bolţi rectangulare intersectate şi sprijinite pe pătratul de contur, precum şi prin cei patru stîlpi pătraţi (laturi de c. 1,10 m), care, împreună cu un sistem de arce, preiau sarcinile date de bolţi. Turla din centru este încoronată de o cupolă. Cît priveşte altarul, acesta este acoperit de o semicalotă încadrată de semicalotele proscomidiei şi diaconiconului [91].

Ca detalii, să menţionăm nişa superioară din colţul NV al naosului, cu o scară practicată în grosimea zidului despărţitor, care conducea spre o mică încăpere de deasupra bolţii pronaosului; rosturile acesteia din urmă (cu modificări ulterioare) au rămas în parte nelămurite („o ascunzătoare, aşezată în podul tindei", aşa o considera arh. Gr. Cerchez —cf. CDA, 82). Despre subazamentul scării din acelaşi colţ al naosului vom aduce precizări în alt loc. De asemenea, să amintim că vechea intrare de pe latura de sud este marcată în interior de o nişă arcuită.

Restaurarea întreprinsă sub conducerea arh. Gr. Cerchez a redat patrimoniului artistic şi unul din cele mai însemnate ansambluri de pictură bizantină, aparţinînd aşa-numitului *stil paleolog*, datînd — în cazul Bisericii domneşti — din jurul anului 1369 (vezi mai jos, cap. V). Într-adevăr, aşa cum sintetizează recent M. A. Musicescu şi Gr. Ionescu, în pofida refacerilor suferite de vechea pictură de la Argeş (în secolul al XVIII-lea, prin mîna lui Radu sin Mihail; în 1827, prin Pandelimon; în anii '50 ai secolului al XIX-lea; după 1915, sub conducerea lui D. Norocea) — „din cele circa 300 de scene şi reprezentări iniţiale, peste 40 % se păstrează neatinse sau cu neînsemnate retuşuri şi întăriri, că aproape 20 % lasă să se citească, sub stratul superficial al repictării, culoare peste culoare, structura iconografică şi stilistică originară. Lucrurile stînd astfel, pictura de la Argeş reprezintă unul din cele mai nordice exemplare paleologe din sud-estul european ..." (v.n. 54).

Bineînţeles, nu este locul să stăruim asupra picturii originare de la Biserica domnească (programe iconografice, compoziţii, desen, culori etc. (asupra acestora cf. n. 53—54). Să amintim, totuşi, că pictura a fost rea-

---

[90] CDA (1923), p. 40 (cu anul lucrărilor: 1858; de reţinut că meşterul era tatăl cunoscutului istoric al Bucureştilor, Gh. Ionescu-Gion).

[91] V. Vătăşianu, *Arta feudală* (1959), p. 141—143.

lizată în tehnica *a fresco*, pe un suport constînd din var fin în amestec cu puţin nisip şi cu paie tocate (spre deosebire — să devansăm şi aici — de pictura vechii biserici, de la începutul secolului al XIII-lea, care a fost aşternută peste un strat de var amestecat cu nisip grosier). De asemenea, din compoziţii, reţinem aici o singură scenă şi anume, *Deisis* aflată în pronaos, în luneta de deasupra intrării prin zidul despărţitor; este de fapt o parte dintr-o scenă mai mare, care ne înfăţişează *Judecata din urmă*[92]. Îl vedem pe Hristos tronînd, avîndu-i în dreapta şi stînga pe Maria şi Sf. Nicolae (acesta din urmă înlocuind, ca figuraţie, pe obişnuitul Ioan Botezătorul); *la dreapta tronului de judecată*, respectiv într-un registru inferior şi tocmai de aceea la dimen siuni mai reduse, *se află reprezentat un personaj princiar tînăr*, *cu coroană*, în atitudine rugătoare *(proskynesis)* genunchii fiind uşor flexionaţi, tînărul încoronat părînd mai degrabă că urcă treptele tronului (fig. 12). *Acesta este ctitorul Bisericii domneşti — voievodul Vladislav I sau Vlaicu Vodă.*

Fig. 12. Ctitorul: Vladislav I-Vlaicu (desen după [reprezentarea din pronaos, *Deisis*, c. 1369).

Împrejurări nefaste au făcut ca o altă scenă importantă — *tabloul votiv din naos* (peretele de vest, la stînga intrării amintite) — să ni se păstreze cu o refacere radicală din veacul al XIX-lea (1827, autor fiind Pandelimon zugravul, cu retuşări către mijlocul veacului, probabil din 1851 — fig. 13). Este totuşi de admis că refacerea tîrzie a respectat în linii mari figuraţia originalului pictat către 1369, „la zi" fiind doar modelul bisericii, cu cele două turle de tinichea care într-adevăr existau adăugate (c. 1851) şi desfiinţate la restaurarea din 1911.

În tablou îi distingem pe *Vladislav I cu Doamna Ana* — scenă, cum vom vedea, ajunsă vestită în arta de pe plaiurile argeşene şi din alte părţi. *Din fericire, ni s-a păstrat din vechime deasupra tabloului inscripţia (fragmentară) pictată pe trei rînduri în slavonă* (fig. 14) şi anume (reconstituită):

⟨1⟩ [†Іѡ ВЛАДИСЛАВЪ ИЖЕ ВЪ Х(РИСТ)А Б(ОГ)А БЛАГ]ОВѢРНЫИ В(ОИВОД)А И САМОДРЬЖА[ВНЫИ Г(О)С(ПО)Д(И)НЬ ЗЕМИ ⟨2⟩ В]ѪГРОВЛАХЫИ. БДИНЮ ЖЕ[И] ВЪСЕИ ОБЛАСТИ БДИ(Н)СКѠИ [†САМОДРЬЖАВНАА КЕРА ⟨3⟩ АН]А ВЪ Х(РИСТ))А Б(ОГ)А БЛАГОВѢРНАА И Г(О)С(ПО)ЖА ЗЕМИ ВѪГРОВЛАХЫИ: И ВЪСЕ[И ОБЛАСТИ БДИ(Н)СКѠИ] adică „[†Io Vladislav, cel întru Hristos Dumnezeu] binecredinciosul voievod şi [singurstăpînitorul domn al Ţării Româneşti, al

[92] V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 378. Cf. M. A. Musicescu, în RÉSEE, VII (1969), 2, p. 281 şi urm. (ambii îl disting în scenă pe Nicolae Alexandru).

Fig. 13. Naos, tabloul votiv (c. 1369, refăcut în sec. XIX) și inscripția pictată deasupra, fragmentară (după V. Drăghiceanu, CDA-1923)).

Vidinului și al întregului ținut al Vidinului. [† Singurăstăpînitoarea Kera An]a, întru Hristos Dumnezeu binecredincioasa doamnă a Țării Românești și a întregului [ținut al Vidinului]."[93]

[93] Începutul inscripției a fost reconstituit: în funcție de r. 3: prin comparație cu hrisovul pentru Vodița — DRH, B-I, p. 17 (orig. slav.), databil nu ⟨*1374*⟩ cum propun editorii ci *c. 1370*, v. lucrarea noastră *Vladislav I, 1364—1377*, București, 1979, p. 67—68. În legătură cu termenul *oblasti* din inscripție — vezi Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova pînă în secolul al XVI-lea* București, 1960, p. 196—197 (n. 5), 199 (aici observația: *oblasti* „poate fi tradus mai bine prin: *cîrmuire*" — traducere folosită de noi pînă acum; totuși, izvoare contemporane ne îndeamnă să renunțăm și să preferăm traducerea prin *ținut*).

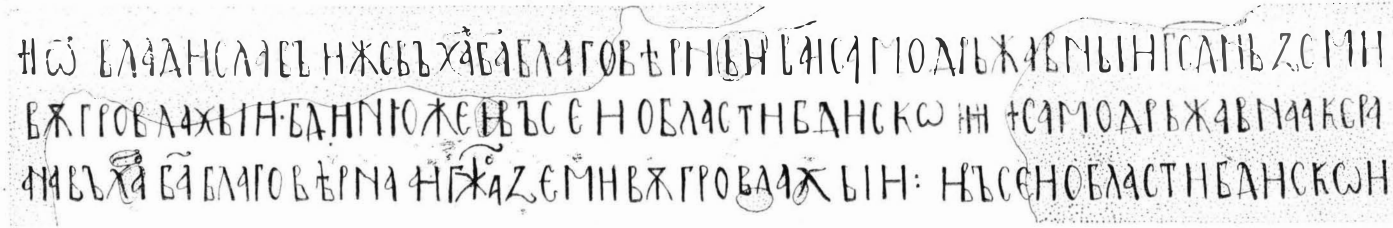

Fig. 14. Inscripția slavonă (c. 1369). Reconstituire.

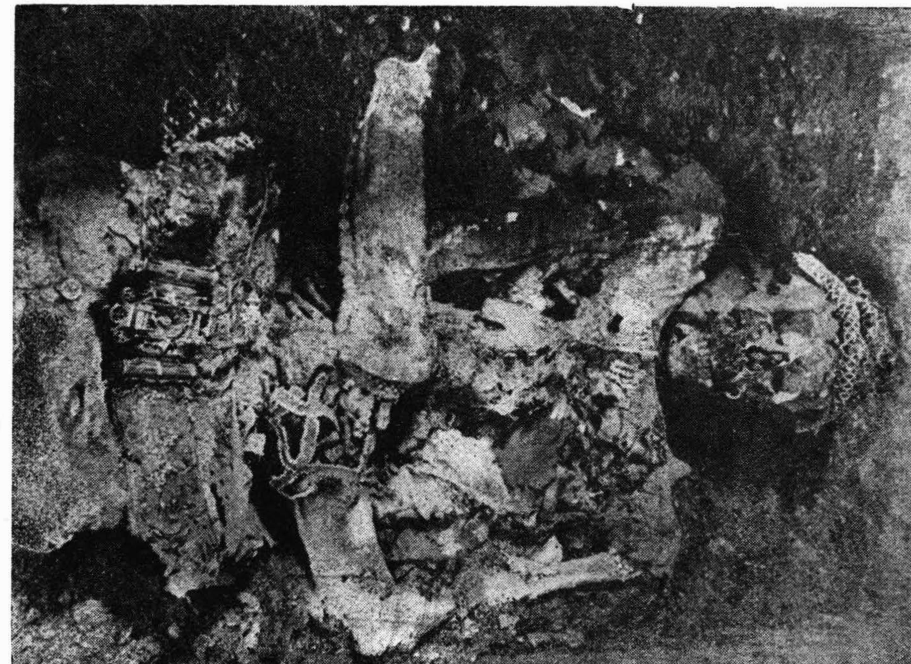

Fig. 15. Vladislav I-Vlaicu în sarcofag așa cum a fost găsit la 31 iulie 1920 — după V. Drăghiceanu, CDA — 1923).

În sfîrşit, în interior se păstrează piatra de mormînt a lui *Voislav*, fiul lui Nicolae Alexandru (neştiut ca atare pînă la cercetările din 1920), precum şi impunătoarea piatră, un bloc masiv, care acoperea odinioară sarcofagul lui Vladislav I — Vlaicu, aşezată azi pe locul din vechime. Căci, trebuie menţionat, după încheierea săpăturilor noastre a fost întocmit un proiect de reamenajare interioară a monumentului (autor : arh. Gheorghe Sion), implicînd şi coborîrea nivelului de călcare la cota din veacul al XIV-lea (inclusiv aşternerea unui paviment din cărămidă, după modelul vechi). Pe suprafaţa noului paviment au fost marcate mormintele din naos (în parte ţinînd seama de indicaţia noastră), ca şi fundamentele bisericii Argeş-I.

III

CERCETAREA ARHEOLOGICĂ

Considerăm că nu este necesar să demonstrăm aici implicarea investigației arheologice în studiul trecutului nostru istoric și îndeosebi a feudalismului timpuriu, perioadă de maximă importanță în ce privește destinul poporului român, prioritară în ansamblul cercetării istorice din România.

În schimb, se cuvine să înfățișăm în prealabil cîteva observații și precizări în legătură cu cercetarea arheologică de la Curtea de Argeș care, se înțelege de la sine, a trebuit să țină seama în primul rînd de controversele ivite în urma investigațiilor din anii '20, iar în al doilea rînd de faptul că ostenitorii de atunci fie că nu au putut, fie mai degrabă că nu și-au propus să rezolve toate problemele izvorîte din istoria reședinței voievodale, din vestigiile acesteia. Cum am și subliniat în cap. I, în centrul atenției se situase Biserica domnească și problemele generate de acest monument — dar Curtea ca atare rămăsese în umbra preocupărilor, aspecte esențiale (inclusiv de cronologie) au fost pe nedrept ocolite sau cercetate în grabă; de acest lucru, spre lauda lui, a fost conștient însuși V. Drăghiceanu care consemna: „Săpăturile pot aduce de aci înainte multe surprize în explorarea acestei curți" [94].

Desigur, am căutat răspunsuri proprii în toate chestiunile, ivite, chiar acolo unde opiniile păreau netede și fără replică — în nici un moment nefiind tentați să ilustrăm arheologic o teză sau alta și cu atît mai puțin părerile preconcepute [95]. Contribuțiile anterioare au fost evidențiate de fiecare dată și, unde a fost cazul, corectate în lumina investigațiilor noastre.

Am întocmit un program de lucru astfel eșalonat încît să permită în final conturarea unei imagini unitare și cît mai exacte a întregului ansamblu voievodal de la Curtea de Argeș. Ne îngăduim a reaminti acest program, înfățișat încă în 1967;

„Cercetarea arheologică actuală — fără a fi o replică aceleia mai vechi — urmărește să dea răspunsuri cîtorva probleme esențiale și anume: 1. Stabilirea fazelor Curții domnești, a etapelor de închegare a actualului ansamblu arhitectural, implicit depistarea urmelor de viețuire anterioare zidirilor voievodale; 2. Fixarea întregului ansamblu arhitectural în viața orașului-reședință, cel puțin în zona topografică imediată — în care caz e prevăzută și o cercetare specială asupra colnicului Sîn Nicoară, în sfîrșit 3. De văzut în ce măsură și cum anume participă zona Argeșului la eveni-

---

[94] CDA (1923), p. 58.

[95] Dealtfel, mărturisim, noi înșine nu am crezut o vreme în ipoteza-Sacerdoțeanu, pînă ce realitățile arheologice ne-au lămurit pe deplin.

mentele legate de existenţa formaţiunilor prestatale din feudalismul timpuriu, respectiv a voievodatului lui Seneslau din stînga Oltului".

„În funcţie de problematica arătată — continuam atunci —, săpăturile se vor concentra o vreme în *incinta 1*, în zona dintre aceasta şi Biserica domnească, apoi în zona *extra muros* (sud și nord) cum și în însuşi cuprinsul bisericii" [96].

Obiectivele semnalate au fost apoi mai clar conturate pe parcursul cercetării, constatînd destul de repede că o seamă de aspecte majore şi de situaţii rezultate din săpături necesită eforturi sporite în comparaţie cu altele, absorbindu-se deci mai mult din timp și din mijloacele de realizare. În afară de acestea, zona ambiantă — deja inaptă unei cercetări lărgite — ne-a oferit dificultăţi neprevăzute (între altele, crearea unui parking în coasta incintei voievodale) [97]. Drept urmare, a trebuit să restrîngem mult sondajele de la Sîn Nicoară, cu atît mai mult, cu cît cele practicate ne-au permis să nu mai considerăm acest monument ca parte componentă a vechii Curți voievodale [98].

Preocuparea de căpetenie și constantă a cercetării noastre a fost să definim, pe cît posibil în amănunţime, *componentele registrelor stratigrafice* de pe teritoriul cercetat [99]. Așa cum era și de aşteptat, stratigrafia ne-a ajutat decisiv să lămurim *altfel decît prin simpla impresie* : faze de construcţie şi de refacere, amploarea locuirii, determinări cronologice, articularea monumentelor între ele și nu pe ultimul loc, etapizarea morfologică a fiecăruia.

Într-adevăr, preţuirea pe care am acordat-o stratigrafiei este evidenţiată şi de împrejurarea că amplele lucrări efectuate în anii de după 1911 şi-au pus amprenta nu numai asupra construcţiilor, pe înfățișarea lor exterioară îndeosebi, ci chiar pe configuraţia terenului. Aşa de pildă, faţă de situaţia înregistrată în 1882, de cînd avem mărturii [100], ulterior (1911—1912), straturi din incinta *2* au fost excavate pe grosimi apreciabile (operaţie continuată probabil pînă în anul 1922), respectiv pînă la cota soclului Bisericii domnești, unde a fost amenajat trotuarul din lavă vulcanică. Rezultatul direct a fost că au dispărut din această zonă toate depunerile arheologice din veacurile tîrzii ; se explică astfel de ce numeroase morminte din jurul bisericii le aflăm azi îndată sub peluza de iarbă(!), de ce clopotnița din 1838 își arată mai mult de jumătate din fundaţia propriu-zisă etc. Pe anumite porţiuni (sud și sud-est de biserică) au dispărut absolut *toate* depunerile arheologice.

Asemenea degajări de teren au avut loc și în incinta *1* (în anii '20 şi urm.), unele justificate — cantităţi mari de moloz scos din pivniţe, umpluturi ș.a. de lîngă zidurile incintei, din zona turnului de intrare; altele însă, din nefericire, au dus și aici la dispariția multor straturi arheologice, mai ales în jurul casei domnești de pe latura sudică. Documentele grafice pe care le prezentăm aici ilustrează cu pregnanță amploarea acelor lucrări de decapare a solului.

Cu toate acestea, chiar în locurile și zonele deteriorate stratigrafic, am putut recupera și defini ca atare schema generală a depunerii și mișcării solurilor arheologice, adesea cu precizări de importanță excepțională.

---

[96] *Cercetarea arheologică* (1968), p. 127—128.

[97] Din această cauză nici nu am putut sesiza arheologic colţul SE al incintei 2.

[98] Datarea ruinei Sîn-Nicoară într-o epocă tîrzie (c. sec. XV) ni se pare cu totul plauzibilă.

[99] Primele observaţii stratigrafice au fost de fapt înregistrate în 1963 — v. fig. 4, *Sondaj 1963* (cu prilejul îngropării unei cisterne).

[100] Cf. G. Mandrea, *Bis. Domneasca* (1905), p. 5.

Vom prezenta astfel de situaţii în amănunte, pe alocuri cu extremă minuţie, întrucît considerăm că sînt probe capitale pentru istoria locului şi a ţării. Prezentarea săpăturilor (desfăşurate în perioada 19.IX.1967–5.IX.1973) o întreprindem pe criterii topografice, nescăpînd din vedere, mereu, ansamblul observaţiilor. Ca tehnică de prezentare mai este de precizat:

(I) Am uniformizat maniera grafică de redare a registrelor arheologice, *identificările straturilor arheologice* (depuneri, straturi/fază de construcţie, nivelări ş.a.) desluşindu-le de la nou spre vechi (aşa cum au fost ele sesizate pe rînd) în *fig. 16*, la a cărei L(egendă) cu numărul respectiv din

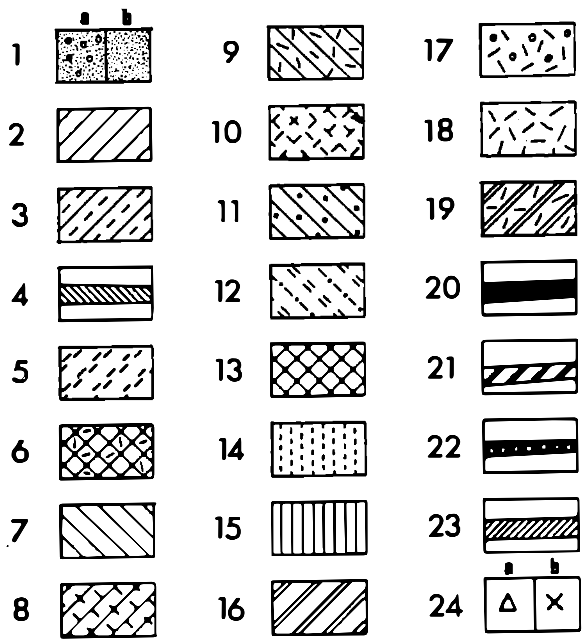

Fig. 16. Legenda registrelor stratigrafice (în text: L*3*, L*13*, L*22* etc). *1*, prundiş (a) şi nisip (b); *2*, pămînt cenuşiu ⟨p.c.⟩ cu pigmenţi de mortar (= strat sec. XVII–XVIII); *3*, p.c. cu moloz, arsură şi cărbuni (= strat sec. XVI); *4*, strat de construcţie ⟨s.c.⟩ c. 1517; *5*, pămînt galben ⟨p.g.⟩ purtat şi moloz (= nivelare, c. 1517); *6*, p.c. şi moloz (= nivelare, c. 1517); *7*, pămînt negru-cenuşiu ⟨p.n.c.⟩ (= strat post 1394); *8*, p.c. compact, cu moloz, arsură şi cărbuni (= strat c. 1340 — sec. XV); *9*, p.n.c. cu multă arsură, cărbuni şi moloz (= strat post 1394 – mijl. sec. XV); *10*, p.c. cu pigmenţi de mortar, moloz, arsură şi cărbuni (= strat post c. 1369); *11*, p.n.c. compact (= strat c. 1369–1394); *12*, p.g., p.c. şi moloz L*18* (= nivelare c. 1340); *13*, p.n.c. cu arsură şi cărbuni (= strat post c. 1340); *14*, p.c. cu arsură, cărbuni şi rari pigmenţi de mortar (= strat sf. sec. XIII — c. 1310); *15*, p.c. compact, cu rari pigmenţi de mortar, multă arsură şi cărbuni (= strat sf. sec. XII ⟨A-A⟩ — a doua jum. sec. XIII); *16*, p.g. purtat, compact; *17*, moloz cu pictură murală şi ceramică decorativă (provine numai de la biserica Argeş-I); *18*, moloz obişnuit (inclusiv de la incinta *A*); *19*, p.g. şi moloz L*17* (= nivelare c. 1369); *20*, s.c. (c. 1365–1369); *21*, s.c. (c. 1340); *22*, s.c. (c. 1200); *23*, mortar masat (în bis. Argeş-II = patul pardoselii 1); *24*, ceramică obişnuită (a) şi — cînd nu se indică altfel — oase de animale (b).

casete trimitem de nenumărate ori (de ex. L *4*, L *8*, și L*14*, L *17* — *în text*) spre a evita repetări inutile. Nu există deci riscul de a confunda situațiile arheologice, dar mai precizăm un lucru : procedînd astfel, am avut în vedere îndeosebi ***echivalențele cronologice*** reprezentate de registrele stratigrafice din diferitele zone cercetate ; căci altfel, *cum vom înfățișa de fiecare dată la locul cuvenit*, există mici diferențe de compoziție (structură) și de nuanță a unor depuneri, în funcție de situarea lor topografică, de grosime, arie de răspîndire etc.

(II). Cu unele rare excepții, regula generală este ca prezentarea stratigrafică, a descoperirilor, să fie făcută ***de la vechi spre nou***, așadar de jos în sus, evidențiind tocmai rezultatele ferme ale investigației de la Curtea de Argeș. Așadar, cititorul nu va fi șocat cînd va afla că de exemplu peste depunerea L *13* se așterne depunerea L *11*. De asemenea, spre mai bună punere în lumină, semnalăm ici și colo o parte din materialul arheologic propriu-zis, inclusiv locul de descoperire a monedelor care ajută datarea (un capitol special este dealtfel rezervat acestor materiale).

1. Sectorul EST (Intrare)

Cercetări : 1967 — 1971 (fig. 5 — 6, 16 — 18)
Probleme : stratigrafie generală, configurația și datarea turnului *2* (ulterior și a turnului *1*), amenajări aferente (pavaje).

a) *Zona interioară*

S-a constatat (secțiunea I-67) că turnul *2* de intrare (sovotit în genere că datează din veacul al XIV-lea, cf. CDA, fig. 30) se fundează de la adîncimea de 0,50 m față de nivelul solului actual, respectiv +0,20 m în raport cu „pragul'' intrărilor, sugerat prin consolidările din anii '20 — ceea ce era o imposibilitate de admis (fig. 5/1). Cota de fundare se află la partea superioară a stratului L*8*, marcată de cenușă, arsură, cărbuni și mai ales de o lentilă de pămînt galben purtat (L *16*) provenit din șanțurile de fundație. Cît privește temelia turnului, ea constă din bolovani de rîu legați cu mortar, fiind adîncă de 0,75 — 1,00 m și avînd un soclu lat în medie de 0,10 m, la nivelul căruia se găsesc locașurile amintite ale tiranților (fig. 17/1). Faptul că fundația perforează depuneri și complexe mai vechi (ibid, /2), ca și observația că depunerea L*3* succede îndată turnului sînt argumente că acesta aparține fazei de construcție L *4* (c. 1517)[101].

În aceeași secțiune s-a dat de latura de nord a turnului *1* de intrare, iar apoi (secțiunile XX-70 și XXI-71) de latura opusă. Construcția se fundează pornind dintr-un strat ulterior ***dispărut*** (subliniem acest lucru), respectiv de la adîncimea medie de 1,05 m (de fapt — 0,20 m în porțiunea degajată în anii '20) (fig. 5/1, 17/3). Și la acest turn fundația a fost lucrată din bolovani de rîu legați cu mortar consistent (var, nisip cu prundiș), atingînd adîncimea de 0,70 m și fiind subliniată la partea superioară de un soclu lat de 0,10 — 0,18 m. Se păstrează intacte și colțurile interioare

---

[101] Datare intuită de P. Chihaia încă din 1967 — cf. *Cetăți de scaun* (1974), p. 77 și urm. (dar aici autorul își centrează considerațiile pe ideea 'funcției' mitropolitane a vestigiilor de la fosta Curte, pînă la 1439, neexcluzînd posibilitatea ca Mircea cel Bătrîn să fi mutat reședința pe dealul Sîn Nicoară — cf. p. 80—81, ceea ce este inacceptabil).

(dinspre vest)[102], adică primele asise de cărămizi (format 0,31 × 0,21 × 0,035 m), cu rosturi subţiri între ele (fig. 5/2-3, 17/4). În sfîrşit, un amănunt: cînd, în secolul al XVI-lea, se ridică al doilea turn, între acesta şi cel vechi a fost fixată la nivelul fundaţiei o plombă de zidărie (fig. 5/2-3).

La c.1,00 m adîncime, legat de turnul *1*, există un solid *pavaj* din bolovani de rîu, constînd din două foi suprapuse, din care cauză grosimea măsurată este, în vecinătatea de vest a turnului, de 0,30 m (fig. 17/1 — 2, 18/1,3), subţiindu-se însă pe măsură ce se îndepărtează de zona intrării. Sub pavaj înregistrăm cea mai veche depunere arheologică, stratul L *15* (fig. 17/2), prezent pe o grosime mai mare şi în golul turnului *1*, unde de asemenea a fost amenajată o pardoseală din bolovani de rîu (fig. 17/3)[103]. Vom explica mai jos căror împrejurări se datorează această situaţie stratigrafică.

b) *Zona exterioară*

Săpăturile din faţa intrării au dus la următoarele constatări în legătură cu cele două construcţii amintite, în genere cu incinta *1*, precum şi cu locuirea mai veche:

— Fundaţia turnului *2* este situată la adîncimea de 0,28 m faţă de nivelul actual de călcare (un strat masiv de prundiş aşternut în zilele noastre)[104], fiind adîncă de 0,90 m şi marcată de un soclu lat de data aceasta de 0,40 m; aceeaşi adîncime, la talpă, atinge şi fundaţia contrafortului adosat mai tîrziu (secţiunea XXII-70). Numai acest turn depăşeşte spre est linia exterioară a incintei, nu şi cel vechi (vezi planul, fig. 17). Privitor la incinta *1*, a fost sesizat limpede nivelul de fundare (secţiunea XXIII-70): la adîncimea de 0,50 m se găseşte soclul fundaţiei, lat de 0,10 m, iar la 1,06 m talpa zidului, rezultînd că fundaţia măsura 0,56 m; nivelul soclului este marcat de stratul format în timpul construirii incintei L *21*, care acoperea în această porţiune stratul arheologic L *14* din care porneşte fundarea incintei. S-a mai constatat că incinta *1* a fost refăcută aici în cursul lucrărilor din secolul al XVI lea (c. 1517).

Alte observaţii se referă pe de o parte la situaţia de după construirea incintei *1* (şi a turnului *1* de intrare), iar pe de alta la urmele anterioare de locuire. Înfăţişăm acum registrul stratigrafic, în ordine normală, de jos în sus.

Pămîntul galben, neumblat, se află la adîncimi între 0,52 şi 0,60 m, iar peste acesta — greu sesizabile totuşi — mici pete de humus vechi, peste care am găsit aşternută o *fîşie de prundiş*, lată de 2,75 m şi lungă de cel puţin 20 m (cît au permis înregistrările din secţiunile practicate), orientată clar aproximativ nord—sud (fig. 4, 17/5). Peste această *cărare* se depune cu timpul stratul L*15*, din nefericire extrem de sărac aici în urme materiale — gros în medie de 0,10 m (acelaşi fiind sesizat, cum am precizat, în golul turnului şi apoi în incintă). Mai departe, deasupra acestei prime depuneri arheologice au fost observate două situaţii: aproximativ la sud de aliniamentul reprezentat de secţiunea XXIII-70 şi de capătul

---

[102] V. Drăghiceanu a dat de urma laturii de sud a turnului nr. 1, dar a crezut — cu siguranţă — că era vorba de fundaţia turnului nr. 2. De aceea în CDA se referă la un singur turn de intrare în vechea incintă.

[103] Corectăm cu acest prilej menţionarea din *Cercetarea arheologică* (1968), p. 128, în legătură cu poziţia stratigrafică a pavajului.

[104] Acoperit ulterior de asfaltul parking-ului amintit.

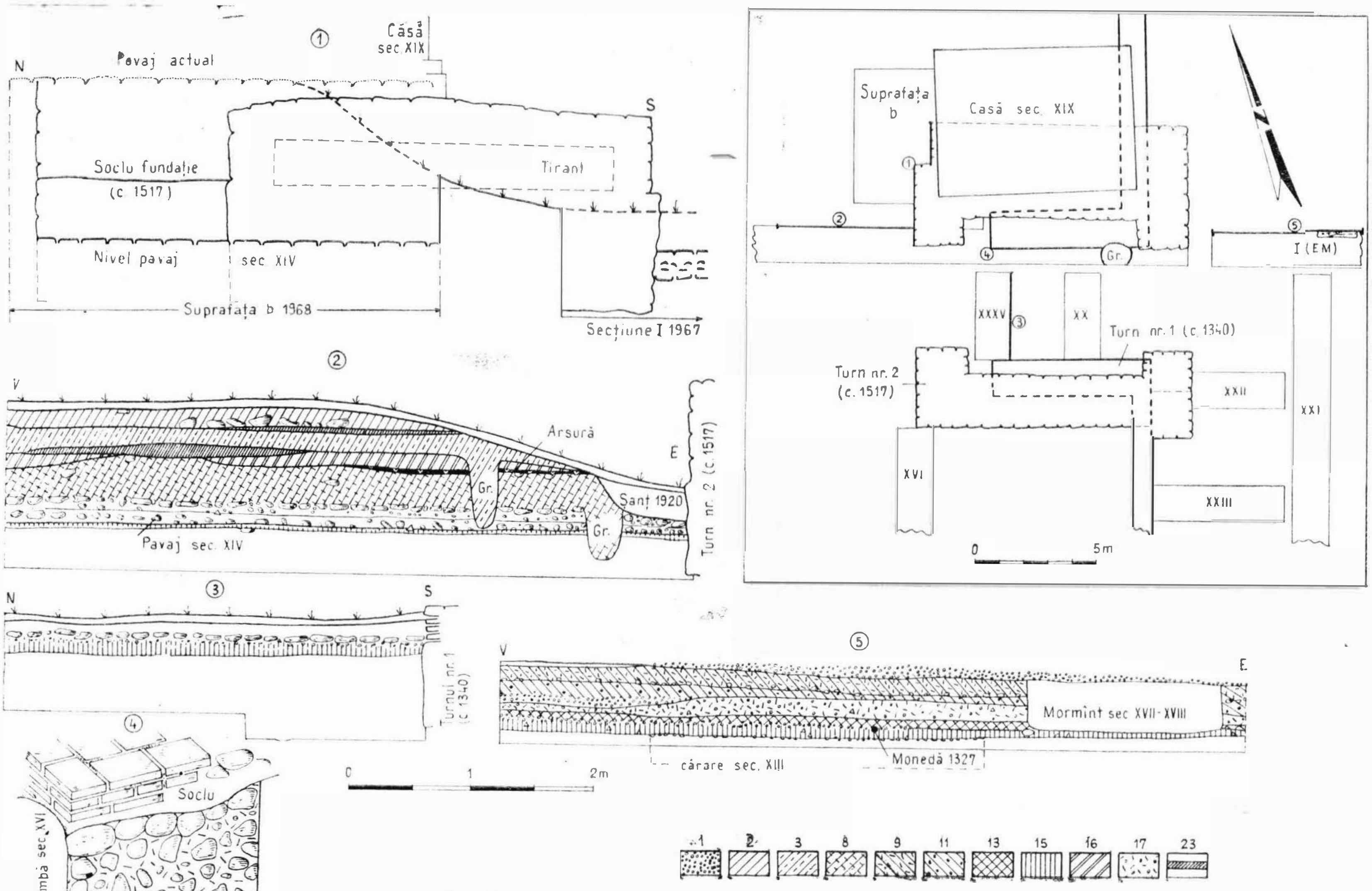

Fig. 17. Sectorul EST. Plan, profile, secţie-perspectivă.

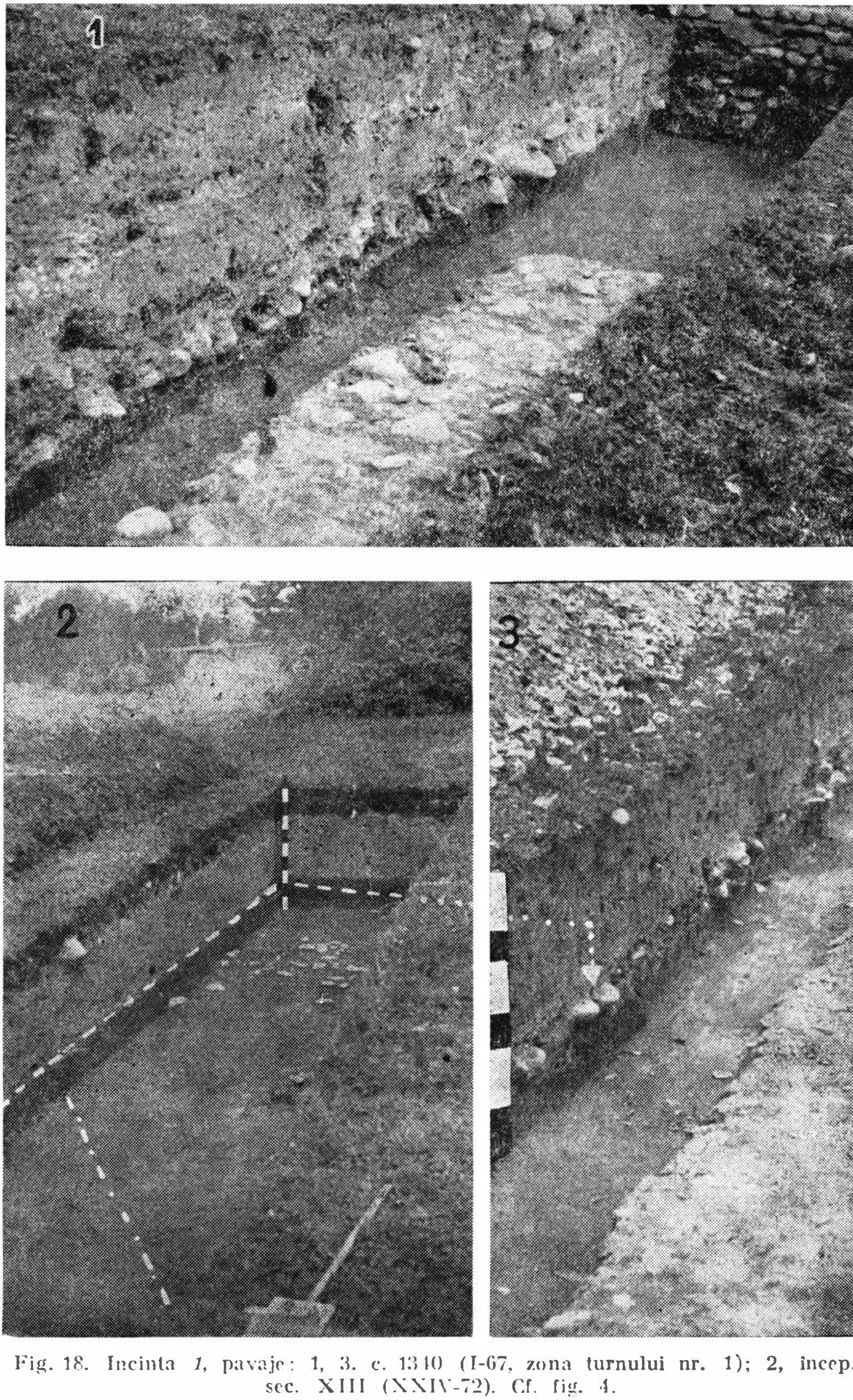

Fig. 18. Incinta *1*, pavaje: 1, 3. c. 1340 (I-67, zona turnului nr. 1); 2, incep. sec. XIII (XXIV-72). Cf. fig. 4.

secţiunii XXI-70 (v. fig. 17) se găseşte intact stratul L*14*, suprapus de stratul de construcţie L *21* (=faza de construire a incintei *1*), pe cînd la nord de acest aliniament cele două repere stratigrafice lipsesc. Într-adevăr, în ultima situaţie putem înregistra peste depunerea L *15* o *altă fîşie de prundiş*, dar care reprezintă deja momentul folosirii incintei *1*; dealtfel, la nivelul acestei ultime dungi de prundiş am găsit un dinar de argint, emis de Carol Robert de Anjou în anul *1327*— fig. 17/5, v. şi *Materialul arheologic.*

Urmează, peste tot, depunerea L *13*, posterioară incintei *1*, iar peste aceasta înregistrăm *o masivă operaţie de înălţare a terenului* din faţa intrării: cu moloz avînd numeroase *fragmente de pictură* precum şi fragmente şi chiar piese întregibile de *ceramică decorativă*, aşadar provenind de la un locaş mai vechi de cult (fig. 17/5). Este de reţinut că nivelarea cu moloz nu pătrunde şi în golul turnului *1* de intrare, dar aceasta nu înseamnă, după cum vom vedea, că un strat de moloz *specific* lipseşte din incinta *1*; pe o mică întindere, la est de turn, peste moloz se găseşte un strat egalizator de prundiş (fig. 17/5).

În sfîrşit, a urmat depunerea L *11*, care se distinge prin abundenţa pigmenţilor de cărbuni, iar peste aceasta s-a amenajat un *ultim pavaj*, de bolovani răsfiraţi, care corespunde ca nivel ultimei foi de pavaj din interior (fără a fi totuşi contemporan cu aceasta în ce priveşte data amenajării); pavajul exterior este într-adevăr presărat cu urme materiale (ceramică etc.) din epoca lui Mircea cel Bătrîn, fiind acoperit de depunerea L *9* (fig. 17/5). În rest, celelalte straturi lipsesc, dispărînd în urma lucrărilor din anii 1911—1923; să notăm totuşi un mormînt tîrziu, apărut în secţiunea I-70, cel mai sudic din aria cimitirului existent în jurul Bisericii domneşti (fig. 4, 17/5)[105].

*

Se dovedeşte existenţa unui drum de acces, în fapt o cărare de prundiş, pe direcţia vechii biserici din secolul al XIII-lea — *cel mai vechi nivel de călcare pe sol înregistrat în sectorul de est* (vom stabili că nu este şi singurul de acest fel). Însăşi orientarea acestei cărări ne solicită atenţia către sud (fig. 3/X).

Depunerile vechi (L *15*, L *14* — ultima lipsind pe alocuri) nu sînt încă bogat reprezentate arheologic; în chip cert, incinta *1* se fundează din partea superioară a stratului L *14*, dar se constată stratigrafic că îndată după ridicarea construcţiilor (c. 1340) s-a procedat la răzuirea terenului, atît în interior cît şi pe o anumită zonă exterioară. Astfel se explică absenţa stratului L *21* din interior, ca şi subţirimea primei depuneri arheologice (L *15*) din secolul al XIII-lea. Subliniem asemenea situaţii, întrucît ele vor fi înregistrate şi în alte sectoare, îndeosebi în partea de sud a incintei *1* (desigur cu aspecte distincte).

Moneda din 1327, aparţinînd virtual stratului L *14*, deşi a putut circula şi după înălţarea incintei *1* (c. 1340), constituie un preţios *terminus post quem* pentru stabilirea datei acesteia din urmă, oricum însă în epoca lui Basarab I.

---

[105] Alte morminte au fost găsite în anii '50, într-un şanţ de aducţiune a apei, cum ne-a informat Gh. Zigoneanu.

Reamenajările de după c. 1340, antrenarea molozului cu pictură și cu resturi de ceramică decorativă etc., se leagă strîns de etapa în care se construiește Biserica domnească, cum vom preciza.

În sfîrșit, se vădește epoca tîrzie (c. 1517) în care se construiește turnul *2* de intrare.

2. Sectorul SUD

Cercetări: 1967—1973 (fig. 4, 16, 19 — 27)
Probleme: referitoare în principal la casa domnească, stratigrafie generală, faze de construcție.

Principala construcție din incinta voievodală ne-a oferit prilejul să stăruim în jurul ei pe întreaga durată a cercetărilor, asigurîndu-ne un imens volum de date arheologice. De aceea vom și lărgi expunerea de față, după cum urmează:

a) *Zona de sud-est*

Registrul stratigrafic este aproape complet, lipsind doar depunerile din veacul trecut. Profilele principale de referință sînt ale secțiunilor IV-68 și XXXIV-71.

Și aici înregistrăm peste pămîntul galben, neumblat, o ***fîșie subțire de prundiș***, lată de numai 1,50 m, situată la adîncimea de 1,20 m și orientată NV—SE (vezi și mai jos, zona *c*) — fig. 19/3; peste nivelul prundișului regăsim depunerea L *15*, în grosime medie de 0,10 m, marcată de pigmenți de arsură și cărbuni, sporadice urme de mortar, mici fragmente de cărămizi, oase de animale și de păsări, precum și de numeroase fragmente ceramice. ***În miezul acestei depuneri a fost găsită o monedă de bronz, emisă la Salonic de despotul Theodor Angelos Comnenos Ducas (1224—1230)*** — fig. 19/2, v. și ***Materialul arheologic.***

La partea superioară a stratului L *15* am dat de un întins nivel de călcare, reprezentat de un ***pavaj din prundiș***, cu cîteva ***vetre de foc***, în aria sa de vest (fig. 19/2). Acestui nivel îi corespund două construcții — respectiv temeliile lor din piatră de rîu ***nelegată însă cu mortar;*** groase fiecare de aproximativ 0,50 m — laturile primei construcții, situată la nord, delimitau un plan dreptunghiular de 11,40 × 4,60 m (fig. 4, 19/1,26/1; precizăm că în fig. 4 compartimentarea indicată este doar o ***ipoteză***, date fiind dimensiunile construcției); a doua clădire, la sud-est de prima, era de dimensiuni mijlocii: grosimea temeliilor măsoară exact 0,50 m, iar laturile compun un dreptunghi de 7,10 × 4,20 m (fig. 4, 19/2).

Prin poziția lor stratigrafică, ambele construcții (fără îndoială niște șoproane sau magazii), lucrate probabil din pereți de lemn, aparțin ultimei părți a veacului al XIII-lea și începutul celui de al XIV-lea — observînd că talpa lor se afundă bine în stratul L *15*, cu un rînd de bolovani. Într-adevăr, înregistrăm peste pavajul de prundiș amintit o depunere, în grosime de 0,06 — 0,14 m: este tocmai stratul L *14*, în care am găsit o altă ***monedă de bronz bizantină***, emisă de împărații ***Andronic II Paleologul și Mihail IX (1295—1320).*** — vezi ***Materialul arheologic.*** Moneda reprezintă un important reper pentru datarea pavajului de prundiș, fiind aflată deasupra acestuia (fig. 19/2) — dar ea constituie un ***terminus ante quem*** pentru

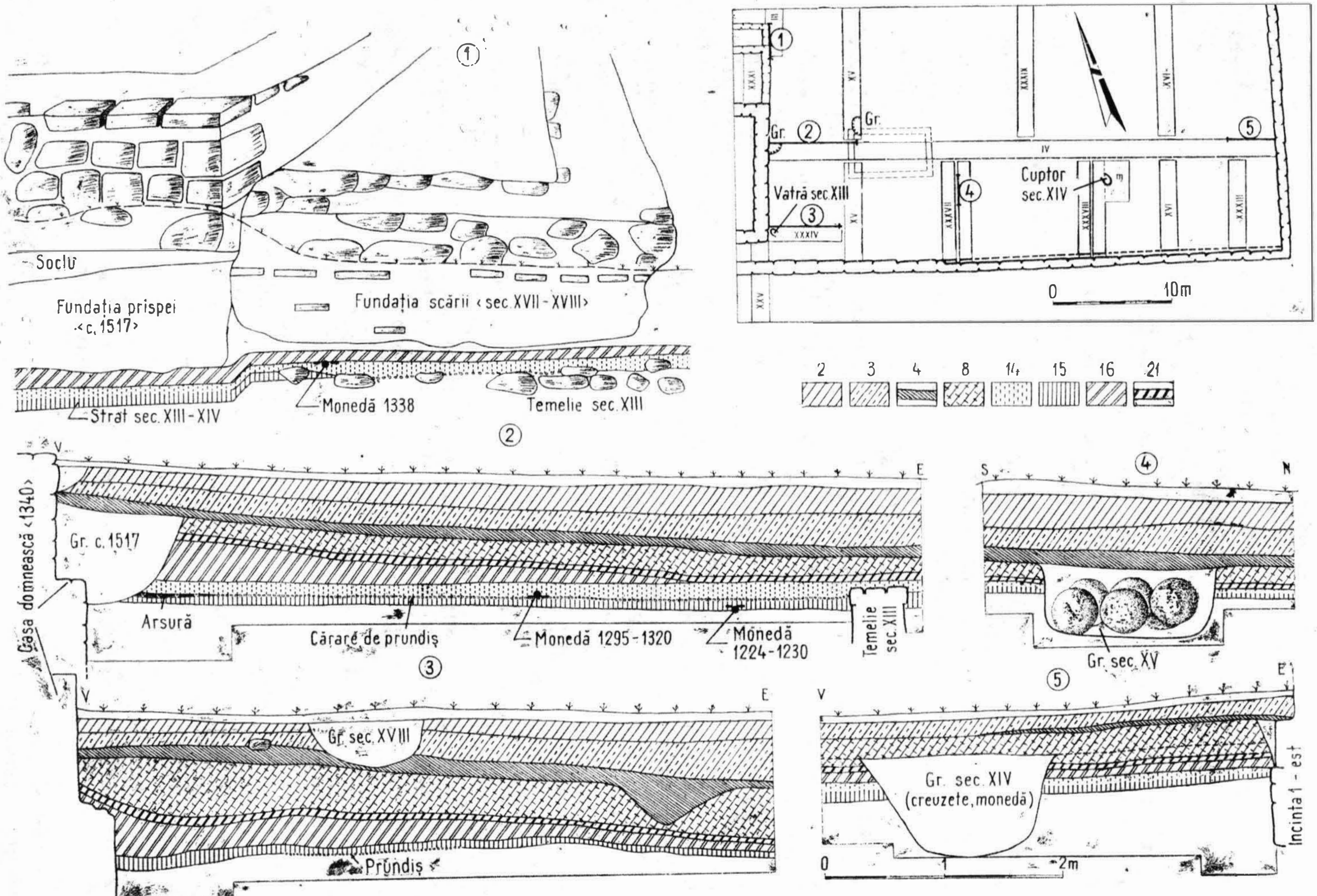

Fig. 19. Sectorul SUD. Plan, profile, secție-perspectivă.

ridicarea celor două construcţii cu temelii de piatră. Să revenim la stratul L *14* : *la partea lui superioară am găsit numeroase urme de arsură, cărbuni, cenuşă, precum şi resturi sporadice de moloz — totul acoperind şi temeliile amintite.* Semnificaţia acestei situaţii stratigrafice o vom desprinde la încheierile generale de rigoare (*infra*, cap. V).

Fundarea casei domneşti. Vedem deci că stratul L *14* este anterior, strict cronologic, incintei *1* şi desigur casei domneşti de sud; între altele şi prin faptul că masive lentile de pămînt galben, purtat, (L *16*) acoperă cu totul stratul L *14* şi pe alocuri chiar stratul L *15* (fig. 19/1—3). Or, *pămîntul galben, purtat, provine din săparea pivniţei casei domneşti;* cum sub acest pămînt am găsit (secţiunea III-67, reluată în 1968) un *obol de argint*, emis de acelaşi Carol Robert în anul *1338*, avem asigurată prin această descoperire numismatică datarea fazei de construcţie L *21* ; dar *prin moneda respectivă deţinem şi unul din cele mai importante repere cronologice care privesc istoria fostei vetre voievodale din Argeş.* Din fericire nu este şi singurul de luat în considerare, vezi fig. 19/1, 25/1 ; v. şi *Materialul arheologic.*

Privită în detalii, fundarea casei domneşti a avut loc astfel : faţă de solul actual de călcare, zidul pivniţei se fundează de la adîncimea de 1,00 m (secţiunea IV-68, cf. fig. 19/2), respectiv 1,26 m (secţiunea XXIV-71, *ibidem*/3) — într-un loc fiind vorba de stratul L *14*, pe cînd în celălalt de stratul vechi, L *15* (!). Nu este nici o nepotrivire aici, căci explicaţia rezidă în operaţia de răzuire prealabilă (nivelare) a terenului, mai exact în zona de sud-vest, unde decaparea din vechime a făcut să dispară în întregime stratul L *14* (reamintim că operaţia similară din zona intrării *a succedat* construcţiei incintei *1*). Drept urmare, şi soclul superior al pivniţei, lat de 0,24 — 0,30 m, se află situat în primul caz la limita inferioară a pămîntului purtat (fiind acoperit pe o grosime de 0,35 m), pe cînd în al doilea se vede aproape de limita superioară a aceluiaşi strat purtat (fig. 19/2-3). O schemă a acestei situaţii stratigrafice o redăm şi în fig. 20/1 (de reţinut linia soclului ce vine dinspre vest în raport cu nivelul de fundare ; în dreapta se indică soclul laturii de nord a pivniţei, căci, cum vom vedea îndată, pivniţa casei a avut mai multe socluri).

Fără excepţie, oriunde am sesizat pătura de pămînt galben (despre care putem preciza că se întinde cu 5 pînă la 6,50 m est de latura casei domneşti) am găsit deasupra stratul de construcţie L *21* : var curat, mortar, mici fragmente de cărămizi, cărbuni, oase şi cioburi de vase — totul pe o grosime variabilă în jur de 0,05 m ; *chiar în miezul acestui important nivel stratigrafic am găsit şi două monede de argint*, respectiv *groşi ai ţarilor din Tîrnovo, Ivan Alexandru şi Mihail Asen (1331—1355)* — vezi *Materialul arheologic.*

Bineînţeles, se confirmă şi aici că zidurile incintei *1* (laturile de est şi sud) aparţin aceleiaşi faze de construcţie (L *21*), inclusiv că refacerile de pe latura de est au loc în secolul al XVI-lea (fig. 19/5). Să mai evidenţiem şi faptul că grosimea laturii de sud a incintei este mai mare decît cea indicată azi în teren, cum a reieşit din toate secţiunile executate în zona de sud-est (fig. 4 şi planul din fig. 19).

Depunerea L 8. În această zonă, peste stratul format în timpul construirii casei domneşti şi a incintei *1 — şi care acoperă practic întreaga zonă* — nu înregistrăm amenajări speciale, ca pavaje, nivelări etc. Se depune, în consecinţă, un masiv strat arheologic (0,18 — 0,48 m grosime), compact şi bogat în felurite urme materiale : L *8*, reprezentînd *etapa de folosire* a incintei *1* (l-am remarcat dealtfel şi în sectorul intrării, în interior,

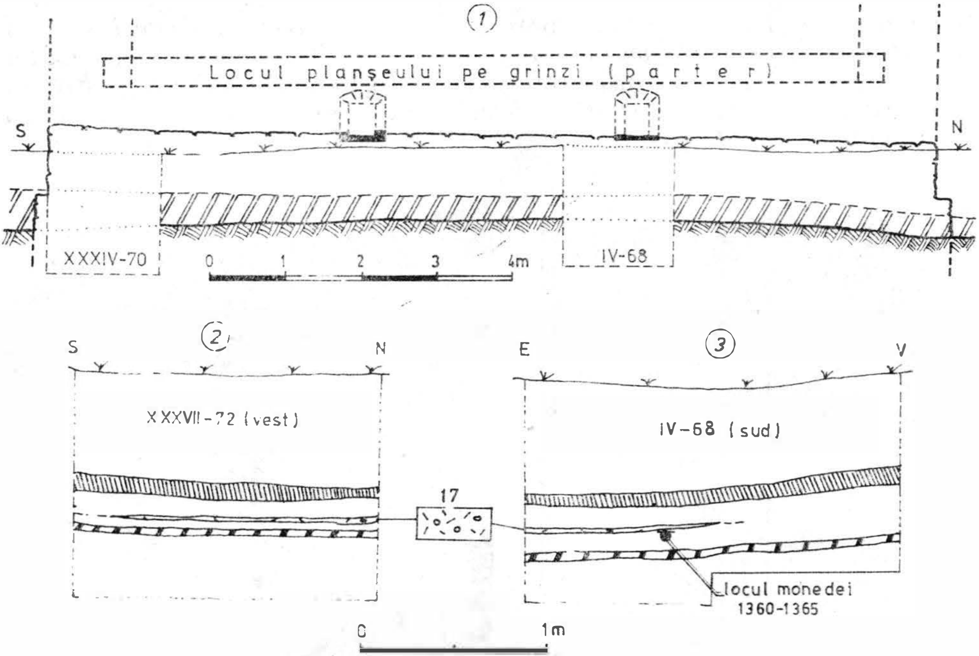

Fig. 20. Zona de sud-est: 1, secţie transversală (latura E a casei domneşti); 2—3, profile schematice (IV-68, XXXVII-72, fragm.), indicîndu-se poziţia monedei Sraţimir (Cat. 9).

şi ne va însoţi de-acum înainte peste tot, fiind o depunere caracteristică). Dacă structura sa uniformă din alte zone ne-a împiedicat să distingem sub-nivele, în schimb în cea de sud-est (mai ferită) cîteva din acestea se detaşează pregnant, datorită în primul rînd unor gropi şi complexe sesizate de săpături.

Astfel, la 1,85 m distanţă de zidul E al incintei, s-a dat de o *groapă* al cărei nivel de săpare este situat la —0,36 m; în umplutură, în afară de ceramică numeroasă şi de o monedă de la Radu I, am găsit mai multe fragmente din *trei creuzete de lut* — fig. 19/5, v. *Materialul arheologic.* Această descoperire îşi capătă semnificaţia doar în legătură cu o alta din apropiere (c. 10 m spre vest), înregistrată în aceeaşi secţiune (IV-68) dar mai ales în secţiunea XXXVIII-72 şi suprafaţa *m*-72 (fig. 4, 19).

Este vorba de sesizarea unui complex de pietre şi cărămizi, situat la adîncimi de 0,72 — 0,84 m şi formînd un mic patrulater de c. 3,70 × 3,40 m — cu o probabilă deschidere în colţul NV (fig. 21 — 22). La amenajarea acestei construcţii nu s-a folosit mortarul; în schimb s-a putut constata că exista o talpă de lemn lată de 0,18 m, la est, iar în colţul de SE era înfipt un par. Piesa principală care reţine atenţia este însă un *cuptor* aflat în centru: orientat NNV — SSE, cu planul în formă de potcoavă, acesta a fost lucrat numai din cărămizi legate cu mortar (formatele ies din tiparele obişnuite, sînt aşadar *speciale*: 0,225 × 0,11 × 0,035; 0,255 × 0,135 × 0,035; 0,25 × 0,125 × 0,065! dar şi 0,31 × 0,18 × 0,035 m). Dimensiunile sînt de reţinut: 1,60 m pe axul lung şi 1,30 m pe cel transversal (exterior) — respectiv 1,30/0,86 m (interior), pereţii fiind groşi în medie de 0,25 m şi păstraţi pe adîncimi (înălţimi) de 0,30 — 0,40 m;

vatra interioară, puternic arsă (în centru, la —1,06 m, şi spre fundul cuptorului chiar pînă la vitrifiere) prezintă uşoare denivelări. *Toată instalaţia a fost amenajată pe un pat de pămînt galben, purtat* (fig. 22), ca dealtfel şi anexa situată în faţa gurii cuptorului, la c. 0,40 m distanţă : se păstrează un strat de mortar, lat de 0,07 m, formînd un arc de cerc, sugerîndu-ne că aici exista un fel de paravan dintr-un singur rînd de cărămizi aşezate pe

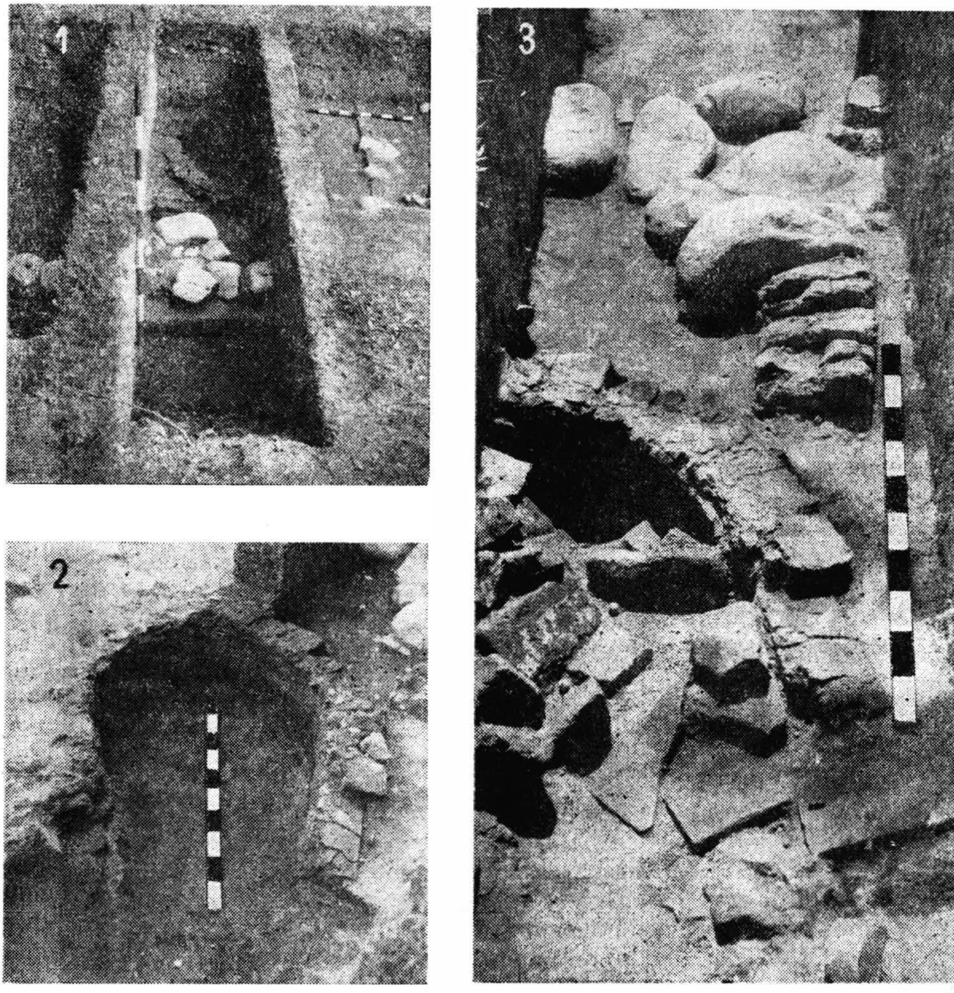

Fig. 21. Anexa atelierului monetar din sec. XIV (XXXVIII-72, *m*-72).

muche, bineînţeles legate cu mortar ; de o parte şi de alta, la bază, trebuie să fi fost întăritura de pămînt bătătorit.

În rezumat, luînd în considerare particularităţile instalaţiei — tehnică şi material de construcţie, planul cuptorului (inclusiv prezenţa zidului subţire arcuit, *care denotă cu certitudine că servea la sprijinirea ţevilor unor foale* ⟨tuburi suflante⟩, temperaturile înalte fiind sugerate şi de urmele de vitrifiere din interior) —, formulăm concluzia că a existat un *cuptor în care se topeau metale* ; creuzetele amintite, ca şi analiza lor metalografică,

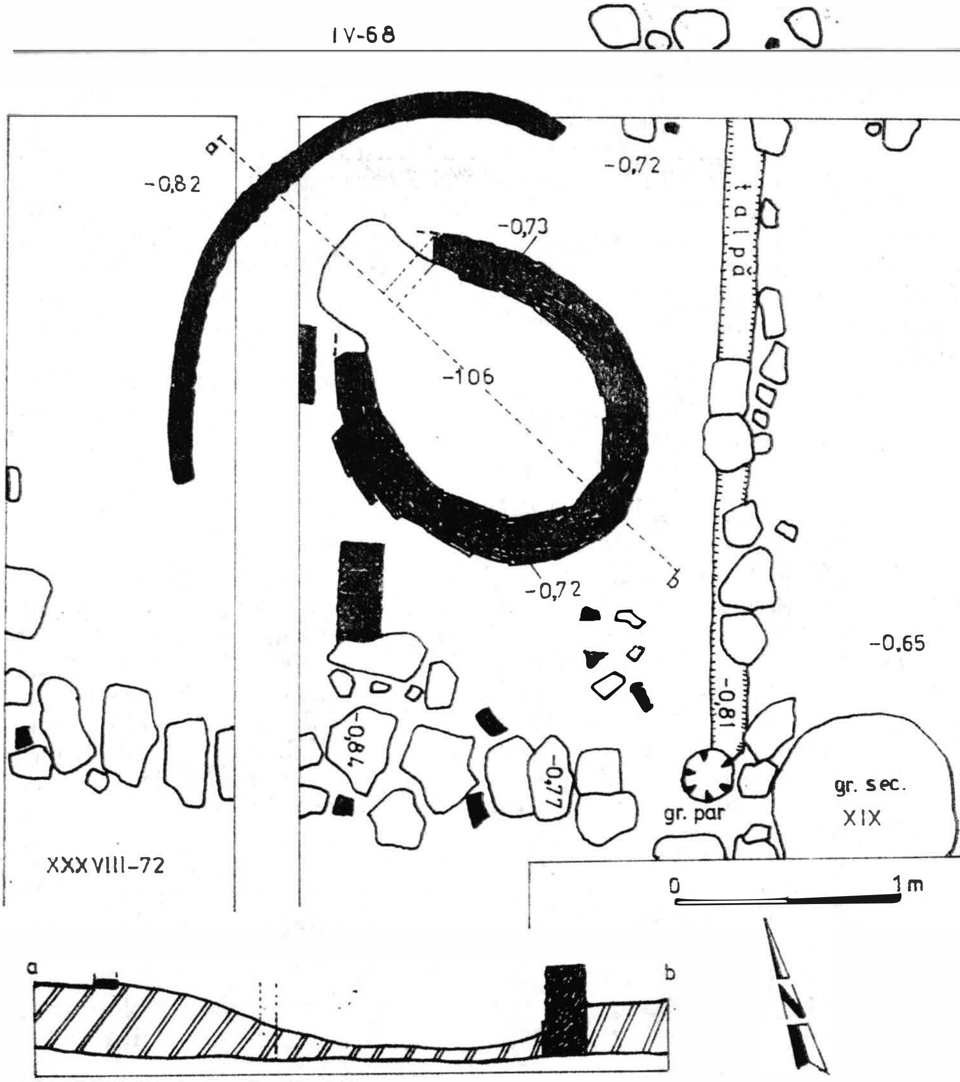

Fig. 22. Acelaşi complex, plan.

confirmă în afară de orice îndoială această interpretare. Dar, fireşte, putem presupune că nu am dat de resturile unui atelier obişnuit, să zicem de orfăurar; în realitate, credem că descoperirea asupra căreia ne-am oprit reprezintă o *anexă a bănăriei Ţării Româneşti*, înfiinţată cum se ştie de Vlaicu Vodă. Vom reveni în această privinţă în capitolul final.

O situaţie particulară ilustrează şi plasarea stratigrafică a unei mici lentile de *moloz cu frescă* (L *17*), găsită în secţiunea IV-68 şi în capătul nordic al secţiunii XXXVII-72, la adîncimea medie de 0,76 m; or, *înainte* de aşternerea acestui moloz se afla pe locul respectiv o monedă (respectiv în depunerea L *8*), *un aspru de argint emis de ţarul Sraţimir din Vidin (1360—1365; 1369—1396)*, vezi fig. 20/2-3 şi cap. IV, *Materialul arheologic.*

În sfîrşit, acest strat arheologic asupra căruia am stăruit atît de mult mai prezintă o caracteristică : la partea superioară este acoperit *peste tot* (fără excepţie) de stratul de construcţie format în timpul refacerilor şi adaosurilor din veacul al XVI-lea (c. 1517), L *4* – o dungă de grosimi variabile, constînd mai ales din mortar dispersat (vezi fig. 19/4 : acoperă o groapă din a doua jumătate a veacului al XV-lea, cu şase ghiulele de piatră în umplutură). Fundaţia prispei de nord de la casa domnească [106], precum și aliniamente din zidurile incintei *1* care au fost refăcute se leagă organic de acest strat de construcţie (fig. 19/2, 24). Şi în cazul de faţă putem opera în datare cu descoperiri numismatice, de exemplu, în secţiunea XV-68, unde *sub* nivelul stratului L *4* am găsit ***un dinar de argint de la Matei Corvin*** (emisiune din anii 1458–1490), pe cînd în alte locuri, ***deasupra*** stratului L *4*, au fost aflate emisiuni otomane sau poloneze, de la Selim I (1520–1566) respectiv Sigismund II August (1548–1572).

În rest, depunerile tîrzii nu ridică probleme aparte; să se reţină doar subfaza de construcţie, cînd la prispa casei domnești se adosează scara din colţul NE (fig. 19, 26/1).

b) *Zona de sud-vest*

În linii mari regăsim aici aceleaşi depuneri arheologice, în ce priveşte etajul lor superior, cu deosebiri însă în cel inferior, unde mai ales în colţul SV al incintei lipsesc depunerile vechi sau sînt cu totul firave.

O săpătură (*a*-67) realizată la joncţiunea prispei cu casa domnească ne-a permis să deslușim mai bine raporturile stratigrafice dintre cele două faze (fig. 24/1, 4); să notăm că soclul pivniţei se află aici la adîncimea de c.0,20 m (corespunzînd celui din colţul NE, vezi fig. 20/1), dar un prim soclu îl aflăm la adîncimea de 1,15 m, chiar la cota de fundare. Zidul pivniţei a fost bine lucrat, ca o veritabilă faţadă; explicaţia constă în aceea că iniţial a existat pe această latură apuseană o rampă de acces, respectiv un plan înclinat, pe unde s-a scos din groapa pivniţei marea cantitate de pămînt care a servit apoi pentru aprovizionarea cu materiale de construcție etc. Odată cu încheierea laturii, rampa a fost desigur anulată, fiind umplută cu pămînt [107].

Monedele găsite în zonă aparțin doar stratului L *8*: una de la Radu I, alta de la Mircea cel Bătrîn și în sfîrșit a treia de la voievodul Moldovei, Alexandru cel Bun (1400 – 1432), respectiv o emisiune din anul 1409–1410.

În sfîrșit, se cuvin semnalate unele locuințe tîrzii în afara incintei *1* (secţiunea XIII-68), unde în gropile de lîngă ele am găsit numeroase cahle de sobă tipice pentru veacurile XV – XVI [108]. De asemenea, o săpătură mai largă (*i*-72) a dat rezultate negative în ce privește existenţa unui eventual turn de apărare în acest colţ al incintei *1*; în schimb, am găsit abundente straturi de moloz de la Biserica domnească, ilustrînd refacerile din jurul anului 1750.

---

[106] O atenansă exista și pe latura de est, cum probează resturile unor arcuri din cărămidă găsite în secţiunea IV-68 (v. fig. 21/2), aparţinînd aceleiași faze de construcţie L*4*.

[107] Nu este vorba așadar de conturul unui bordei, cum apreciam greșit în 1967, v. *Cercetarea arheologică* (1968), p. 131.

[108] Exemplare identice au fost semnalate încă de Gr. G. Tocilescu, iar după acesta și B. P. Hasdeu – vezi *Etymologicum Magnum Romaniae*, s.v. ARGES („cărămizi" sînt numite aici).

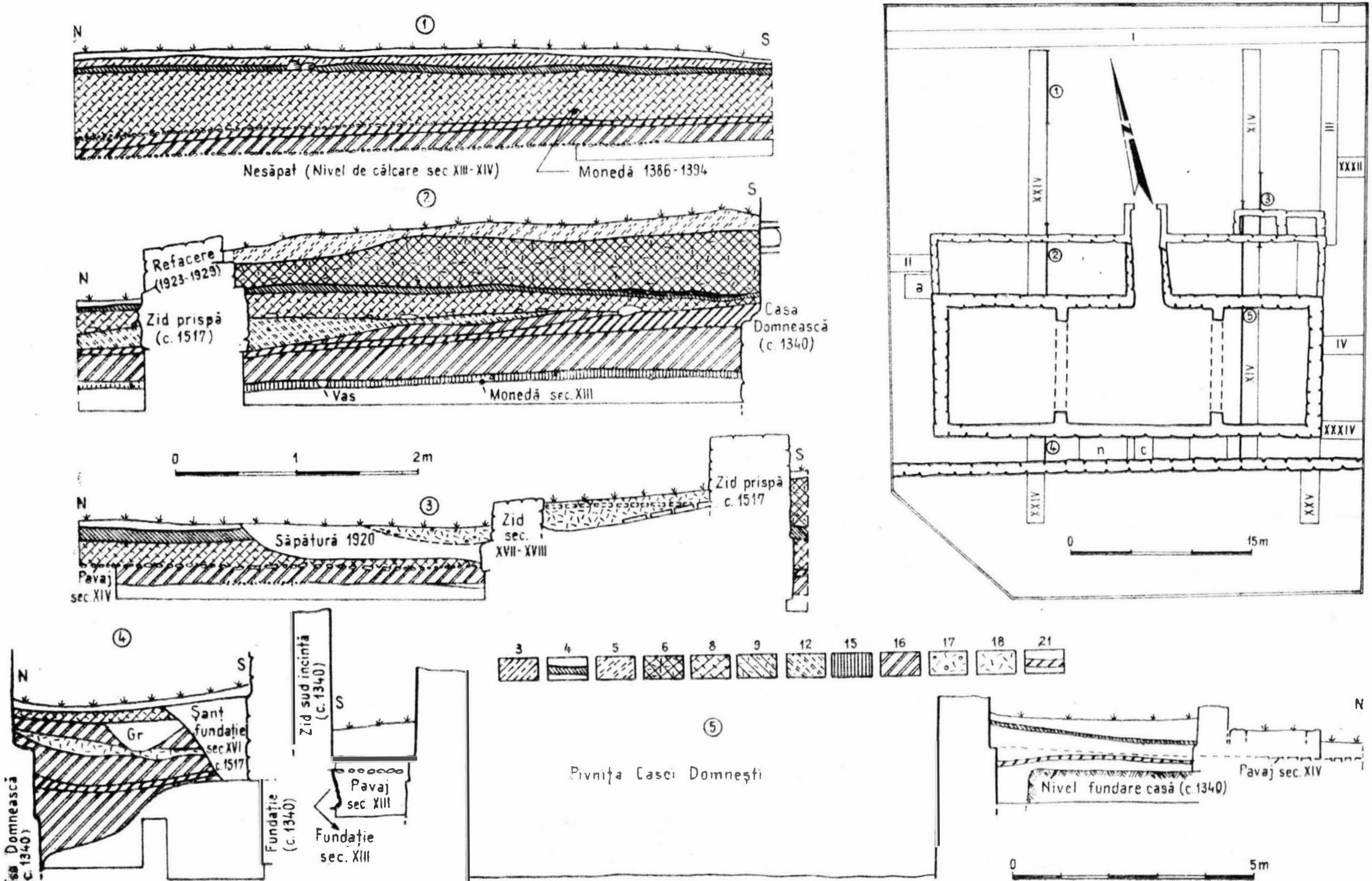
c) *Zona înconjurătoare (nord)*

Cercetările, fără amploare deosebită, au permis totuși observații dintre cele mai importante. Astfel, întocmai ca în zona de sud-est (și în special în sectorul intrării), a fost sesizată și aici o cărare de prundiș orientată NV—SE, în parte acoperită de un masiv strat de pămînt galben, purtat, provenit din săparea pivniței casei domnești (fig. 4, 18/2, 23/1), depunerile L*15* — L*14* fiind abia sesizabile; prin aceasta se vădește că ne aflăm nu numai la periferia vechilor depuneri din secolul al XIII-lea, dar că însăși cărarea de prundiș se încadrează cronologic în secolul amintit, fiind contemporană cu construcțiile (anexe) documentate în sectorul sudic (mai jos, *d*).

Cu toate acestea, pe o arie restrînsă am putut defini stratigrafic şi depunerea L*15* (mai exact), în suprafața ocupată de prispa nordică a casei domnești, unde acest nivel arheologic se află situat la adîncimi între 1,25 și 1,30 m; în cuprinsul stratului am găsit ceramică specifică primei părți a secolului al XIII-lea, precum și una din cele mai vechi monede de pe teritoriul fostei Curți voievodale: o *nomisma* de aramă (din păcate rău păstrată) emisă în Imperiul bizantin, foarte probabil de Alexios III Angelos (1195—1203). Cert, depunerea amintită a fost consistentă și în orice caz de grosime mai mare, ea dispărînd în bună parte ca urmare a operațiilor de răzuire-nivelare ce au marcat construirea în secolul al XIV-lea a casei de sud (fig. 23/2).

De asemenea, s-a constatat că în faza de construcție L*21* au fost necesare pe alocuri reînălțări ale terenului, cum probează materialul de nivelare sesizat în secțiunea XXIV-72 (fig. 23/2), deasupra căruia a fost amenajat ulterior pavajul Curții (de subliniat observația: în această zonă pavajul constă din bolovani de rîu, dar și din *fragmente de cărămizi).* Altminteri, o a doua nivelare a avut loc mult mai tîrziu, în secolul al XVI-lea (fig. 23/2, straturile L*5* — L*6*), explicîndu-se de ce numai în această zonă se conservă paramentul nordic al casei domnești (firește este vorba doar de partea inferioară), parament protejat de materialele folosite la nivelările amintite: se pot distinge asizele de cărămizi, cu rosturi mari între ele, precum și bolovani de rîu încasetați cu cărămidă, la înălțimea de 0,60 m în raport cu soclul pivniței (= cota pavajului din curte — fig. 23/2); mai mult, am putut constata că de la nivelul pavajului pînă la asizele de cărămizi fațada casei a fost tencuită, iar mai tîrziu ș văruită de cel puțin două ori.

Asupra situației din partea cealaltă a casei, cercetată prin secțiunile III-67, XXXI-71 și XIV-68, 72, stăruim mai puțin. Reținem de aici prezența cărării din secolul al XIII-lea, semnalată mai înainte, precum și situațiile care indică, arheologic-stratigrafic, dezvoltarea spre nord a casei domnești (fig. 23/3; spre a nu crea confuzii, precizăm că lentila de moloz cu frescă, L *17*, marcată în profil, aparține umpluturii șanțului lui V. Drăghiceanu). Se degajează limpede depunerea L *8*, marcînd distanța în timp dintre pavajul curții și stratul de construcție L *4* (c. 1517) — fig. 25/2. Un profil schematic de-a lungul secțiunii XIV ne introduce (fig. 23/5) în una din cele mai interesante ambianțe arheologice, de care ne ocupăm în paginile următoare.

1
N
S
Nesăpat (Nivel de călcare sec XIII-XIV)
Monedă 1386-1394
2
Refacere (1923-1929)
Zid prispă (c. 1517)
Casa Domnească (c. 1340)
Vas
Monedă sec. XIII
0 1 2m
3
Săpătură 1920
Zid sec. XVII-XVIII
Zid prispă c. 1517
Pavaj sec. XIV
4
Gr
Şanţ fundaţie sec XVI c. 1517
Casa Domnească (c. 1340)
Fundaţie (c. 1340)
Zid sud incintă (c. 1340)
Pavaj sec. XIII
Fundaţie sec. XIII
3 4 5 6 8 9 12 15 16 17 18 21
5
Pivniţa Casei Domneşti
Nivel fundare casă (c. 1340)
Pavaj sec. XIV
0 5m
I
II
III
IV
XIV
XXIV
XXV
XXXII
XXXIV
a
n
c
N
0 15m

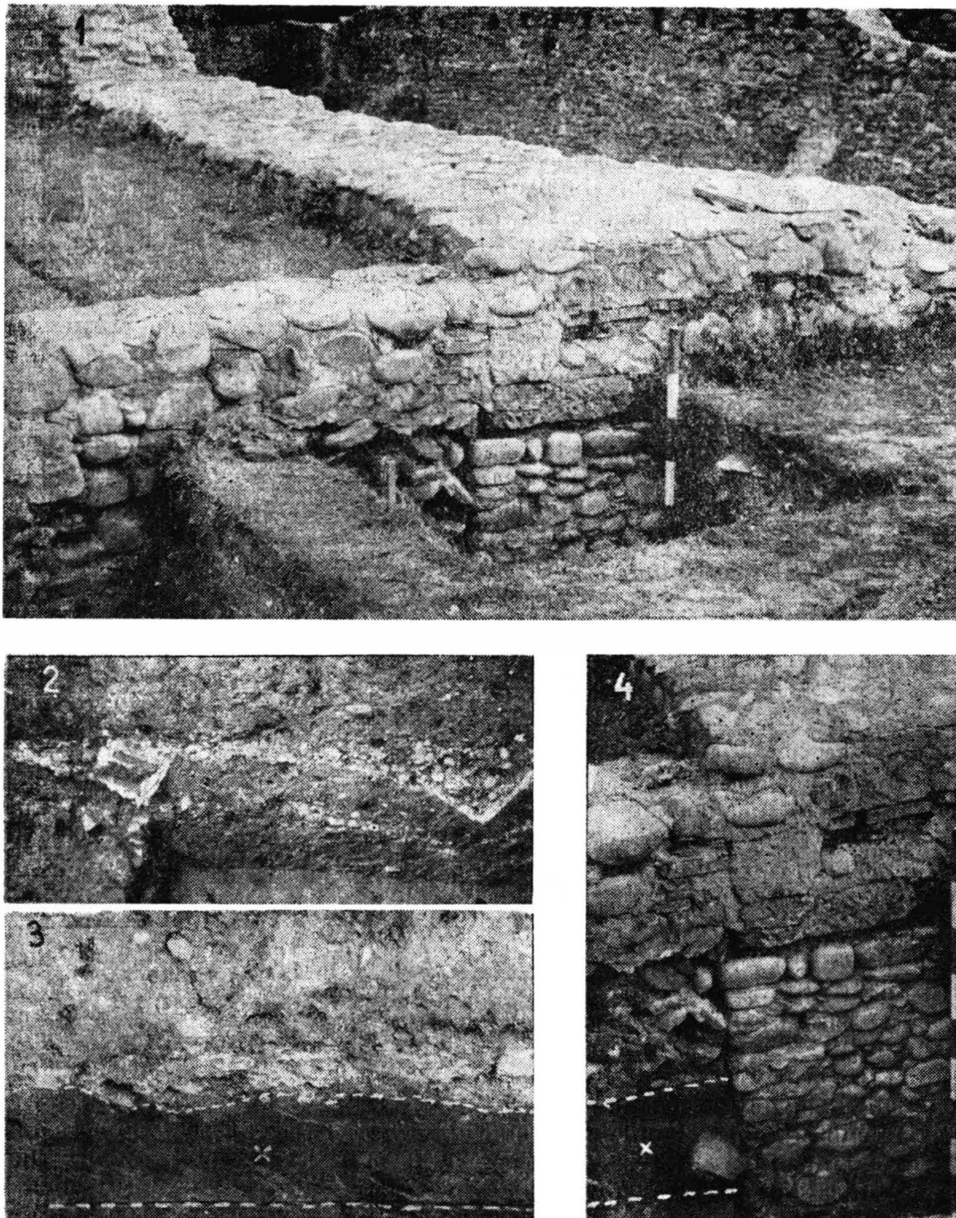
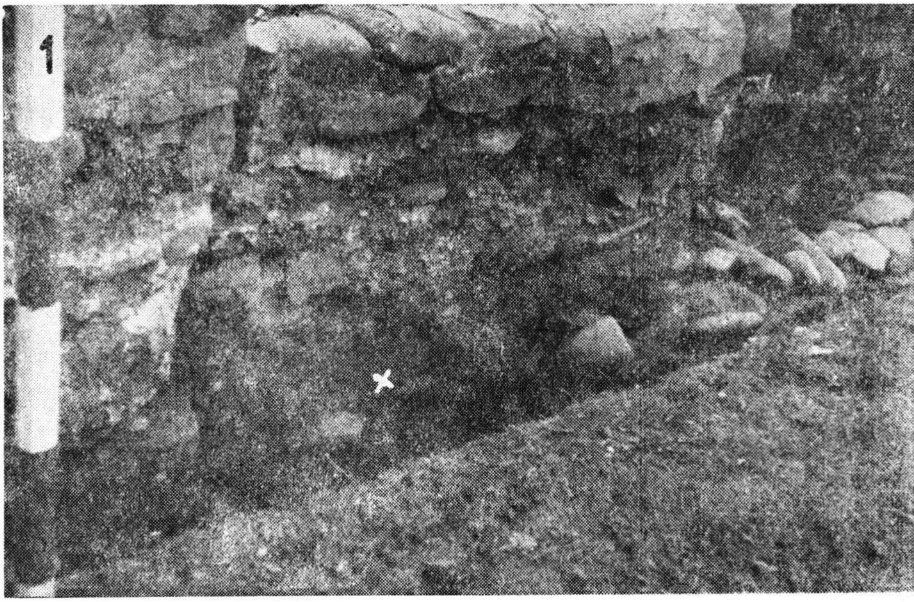

Fig. 24. Zona casei domnești (c. 1340): 1, 4, latura V (adaosul prispei iese în evidență); 2, detaliu, cu poziția stratelor de construcție *L4* și *L21* (IV-68, sud); 3, pămînt purtat (x) sub nivelul *L21* (XXIV-72, est).

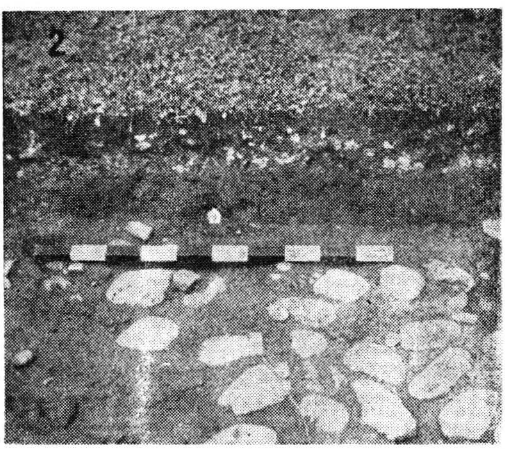

Fig. 25. Aceeași zonă: 1, temelie sec. XIII; este marcat (x) locul monedei din 1338 (Cat. 6); 2, pavaj sec. XIV acoperit de stratul L*8* (deasupra: L*4*).

d) *Zona dintre ziduri (sud)*

Cum am precizat deja, intervențiile din anii '20 au făcut ca din acest spațiu îngust situat între incintă și casa domnească să dispară depunerile arheologice tîrzii. În consecință, toate săpăturile practicate aici pătrund direct în stratul arheologic corespunzător epocii lui Mircea cel Bătrîn sau nu mult după aceasta, adică în depunerea de nuanță negricioasă, marcată la bază de urme de incendiu, ce alcătuiește stratul L *9*, iar la vest chiar în depunerea L *8*. Monedele găsite atestă acest lucru: sînt fie emisiuni de la Mircea cel Bătrîn, *din perioada de după 1396*, fie una de la voievodul Moldovei, Iliaș (1436–1442) – v. *Materialul arheologic*, precum și profilele din fig. 23/4, 26.

Sub depunerea L *9* înregistrăm pungi de moloz, *cu sau fără pictură murală*, o nivelare așadar de la sfîrșitul veacului al XIV-lea (marcînd, oricum, evenimentele consumate în 1394), iar sub moloz – la adîncimi

între 0,25 și 0,42 m — se așterne depunerea L *8* (cu monede emise în intervalul 1386—1394 de Mircea cel Bătrîn, la partea superioară a stratului și cu interesante piese ceramice găsite în registrul inferior al aceluiași strat, dintre care menționăm un ***suport-sfeșnic de lut***, o ***cupă smălțuită*** (v. ***Materialul arheologic***, fig. 64, 67).

Sînt de semnalat în chip special situațiile stratigrafice din această microzonă, în măsură să ne deslușească mai limpede atît modul de implantare a Curții cît și faptul, sugerat deja, ***că a existat pe același loc o locuire anterioară.***

Astfel, dacă luăm în considerare capătul sudic al secțiunii XXIV-72, constatăm (în pofida intervenției tîrzii, faza L *4*, cînd se reface zidul incintei pe temelia veche) că groapa pivniței a fost săpată de la un nivel situat la 0,75 m față de cel actual — neexistînd vreo depunere oarecare sub acest nivel de săpare; în umplutura gropii se distinge pămîntul galben scos de la adîncime (L *16*), acoperit apoi de stratul de construcție L *21* (de reținut profilarea soclului pivniței), iar peste acesta se poate observa o nivelare cu același pămînt galben, urmînd apoi obișnuita depunere L *8* (fig. 23/4). Cu zece metri spre est și apoi în continuare, pe o lungime de alți c. zece metri, registrele stratigrafice sînt în parte aceleași dar intervin ***elemente cu totul noi*** (și avem în vedere constatările din suprafețele *j*, *k*-72, conexate cu cele din capătul sudic al secțiunii XIV-68 — vezi fig. 4, 23, 26). ***Aici, într-adevăr, se conservă singurele urme materiale care ilustrează vechiul nivel de locuire***, strict contemporan cu biserica Argeș-I (respectiv ***Curtea veche*** — vezi *infra*, interpretările din cap. V). Avem în vedere, desigur, elementele de construcție.

Este vorba de o clădire, orientată probabil VNV — ESE (din nefericire pătrunzînd în incinta actualului spital), a cărei latură de nord măsura cel puțin 10 m lungime, corespunzind însă aliniamentului sudic al incintei *1*, la care s-a folosit ***în bună parte*** fundația vechii clădiri. Am subliniat anume, întrucît colțurile acesteia din urmă au fost demolate pînă la talpă, cum probează șanțul de demolare găsit în suprafața *j*-72 (fig. 26/1), în rest fundația veche conservîndu-se intact, pe alocuri chiar și soclul acesteia (fig. 26/3). Lucrată din bolovani de rîu legați cu ***mortar roșietic*** (de reținut acest detaliu), datorită prafului de cărămidă din compoziție, fundația veche era adîncă în medie de 0,60 m față de nivelul contemporan — marcat dealtfel, odată cu folosirea clădirii, de un ***pavaj din piatră de rîu***, refăcut cîndva (fig. 26/2 — 3,27) și întins pe o suprafață destul de mare (fig. 4). De menționat profilul secționat al fundației : drept sau ușor curbat la exterior, el nu se afla totuși în norma verticală a zidului clădirii, ci în poziție oblică (fig. 26/2-3). Acolo unde zidul vechii clădiri a fost scos cu totul — cel al incintei *1* prezintă fundația proprie (fig. 26/1); desigur, folosind fundația anterioară, noul zid se așază peste o talpă proeminentă (fig. 26/2) sau direct, peste temelia găsită, păstrînd soclul ei (fig. 26/3). O interesantă fuziune, așadar, între vechi și nou în opera de construcție din faza L *21*. Altminteri, se cuvine precizat și un alt fapt de observație în măsură să ofere indicii certe, că vechea construcție, demolată, nu era una oarecare ci, dimpotrivă una lucrată cu îngrijire și din materiale specifice : în șanțul de demolare amintit, ca și în ***stratul de demolare*** aferent (care acoperă de regulă pavajul din piatră de rîu, vezi fig. 26) am găsit mai multe fragmente de ***cărămizi***, cu urme de mortar (posibile formate, reconstituite : 0,28 × 0,13 × 0,05 ; 0,29 × 0,15 × 0,04 m). Pe criterii stratigrafice datăm vechea clădire la începutul secolului al XIII-lea (c. 1200). Vom reveni în această privință.

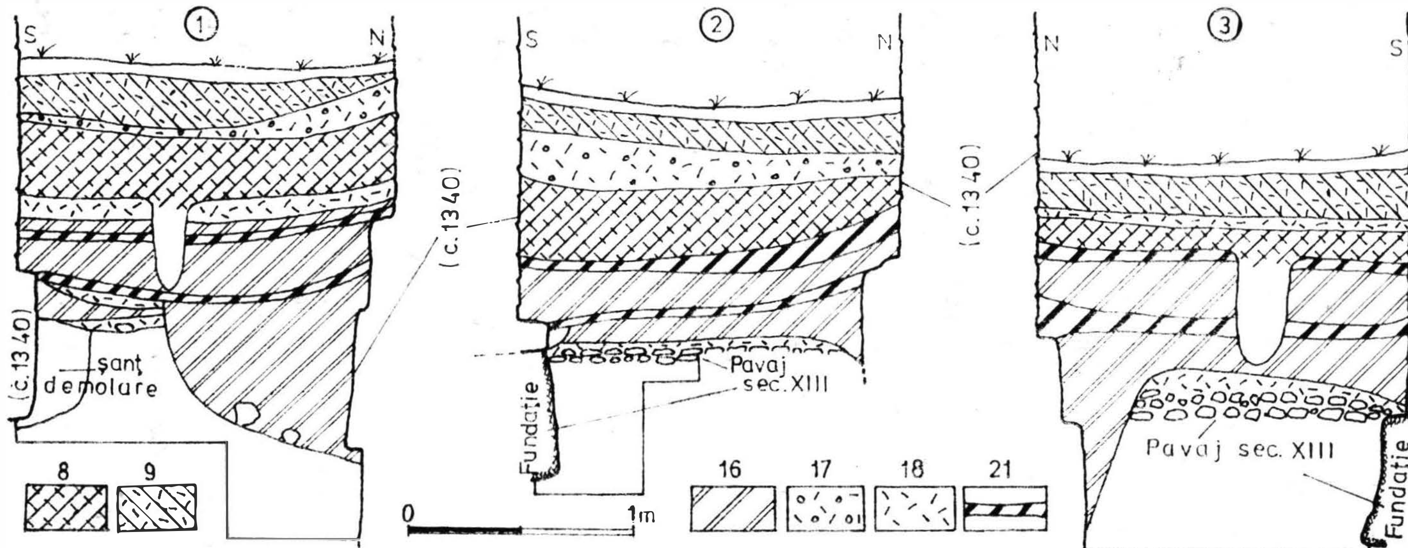

Fig. 26. Profile: 1. *j*-72; 2. *k*-72; 3, XIV-68.

În sfîrşit, cercetările din microzona de care ne ocupăm ne-au permis alte observaţii de detaliu în legătură cu tehnica de fundare a incintei *1*, respectiv a casei domneşti de sud. Aşa de pildă, profilul secţiunii XIV-68, ca şi cele ale suprafeţelor *j-k*-72, ne oferă situaţii particulare (dealtfel, firesc, doar aici înregistrăm stratul de demolare premergător fazei L *21*), care dovedesc că faza L *21* a debutat cu fundarea casei domneşti. De fapt, au fost sesizate clar ***două straturi*** L *21*, etajate (observaţie valabilă şi pentru suprafaţa *h*-72, nu însă şi pentru suprafeţele de control *c-d*-69). Reconstituim deci secvenţele operei de construcţie (faza L *21*, c. 1340) : 1) demolarea vechii clădiri, dezafectarea pavajului aferent ; 2) săparea pivniţei casei domneşti, începutul zidirii (de reţinut profilarea soclurilor, vădind etape de lucru), umplerea gropii ; 3) trasarea şi săparea şanţului de fundaţie, începutul zidirii la incintă (aşternerea stratului inferior L *21*), continuă lucrul la zidul pivniţei ; 4) înălţarea terenului între cele două ziduri, *fixarea soclului pivniţei*, respectiv egalizarea acestuia spre vest, ambele construcţii lucrîndu-se în aer liber (aşternerea stratului superior L *21*) şi concomitent. A urmat o nivelare cu pămînt şi moloz — prin care penetrează apoi gropile de pari ale unei schele, probabil servind la operaţiile de finisare ; în sfîrşit, la locul ei, depunerea L *8* (vezi fig. 26).

*

Continuare organică a locuirii anterioare (demonstrată prin ***construcţii***, datînd din faze diferite — respectiv prin depuneri arheologice, L *15* — L *14*), incinta *1* sau Curtea nouă este ridicată de Basarab I ***în jurul anului 1340***, în circumstanţe pe care le vom stabili, cum probează observaţiile stratigrafice şi determinările pe baza materialului arheologic recoltat în zona de sud, axat pe stratul de construcţie L *21*. De asemenea, în această parte a incintei *1* se găsesc şi probe materiale în legătură cu alte construcţii, privind de pildă faza L *20* (c. 1365 — 1369), cînd se ridică Biserica domnească (cazul condiţiilor stratigrafice ale monedei Sraţimir), de care ne vom ocupa mai jos.

Lămurind modul de implantare a Curţii, săpăturile din acest sector sudic, în afară de un bogat şi expresiv material arheologic, au permis şi obţinerea unor date privitoare la ***activităţi specifice*** care au avut loc în interiorul incintei — cazul atelierului-anexă, cu cuptor de topit metale, pe care îl punem în legătură cu activitatea de emitere a primelor monede ale Ţării Româneşti sub Vlaicu Vodă şi sub Radu I (deci aproximativ în perioada 1364—1383). Şi despre acest ultim aspect ne vom ocupa în altă parte. De reţinut, de asemenea, structura depunerii L *9* (în legătură cu momentul 1394).

În sfîrşit, cercetarea arheologică evidenţiază adaosurile şi refacerile care au avut loc în cursul secolului al XVI-lea şi mai tîrziu, atît la casa domnească de sud cît şi pe traseul incintei *1*.

3. Sectorul NORD şi NORD-VEST

Cercetări : 1968—1970, 1972 (fig. 4, 7, 16, 28).
Probleme : stratigrafie generală ; datarea casei domneşti de nord ; delimitarea zonelor pavate.

Dată fiind orientarea casei domneşti de care ne-am ocupat anterior, nu ne aşteptam desigur să înregistrăm la nord de aceasta — mai exact la nord-vest — eventuale dependinţe contemporane cu vechea clădire,

ceea ce s-a şi confirmat pe cale arheologică. Într-adevăr, larga suprafaţă la care ne referim nu a fost folosită pentru alte construcţii în vechime; excepţie, ca să spunem astfel, face o mică porţiune situată lîngă zidul de vest al incintei, unde se pare că datele obţinute în secţiunea XXXVI-72 documentează existenţa unui mic şopron(?), amenajat însă pe la începutul veacului al XV-lea, cu alte cuvinte în vremea lui Mircea cel Bătrîn. Complexul, foarte răvăşit, consta dintr-o aglomerare de pietre de rîu, cărămizi (formate: 0,31 × 0,16 × 0,04; 0,31 × 0,21 × 0,045; 0,275 × 0,125 × 0,045 m), unele dintre acestea din urmă fiind aşezate în ordine, dar nelegate cu mortar; o mică groapă arsă, situată la est de acest complex (respectiv la distanţă de 6 m de zidul incintei) şi un bogat material recoltat de aici aparţin însă vechiului nivel de locuire (secolele XIII — XIV), v. *Materialul arheologic*).

O menţiune specială se cuvine pentru zidul de incintă din această parte a fostei Curţi: săpăturile dovedesc indubitabil că un segment din latura de vest, aproximativ între secţiunile XII-68 şi dincolo de secţiunea XXXVI-72 (vezi fig. 4), a fost *în întregime* reconstruit in veacul al XVI-lea (c. 1517), inclusiv fundaţia (să nu scăpăm din vedere că întreaga latură de vest se află de-a lungul unei margini de terasă pînă în dreptul secţiunii XXXVI-72). În rest, fundaţia incintei *1*, inclusiv a laturii de nord, aparţine fazei din secolul al XIV-lea, fiind organic legată de stratul de construcţie L *21*, cum probează verificările din secţiunea XVII-69, 72 (fig. 4)[109].

Cît priveşte pavajul Curţii, este de observat că acesta atingea curtina de vest tocmai în zona unde ea este refăcută (fig. 4).

În schimb, pavajul se oprea la o distanţă în jur de 8 m faţă de latura de nord a incintei *1* (vezi cota acestuia pe locul casei Vilara, şi raportul stratigrafic cu depunerea L *8*, în fig. 28/1-2).[110] De reţinut că şi cărarea din vechime — ca şi cea nouă — se îndrepta spre albia rîului Argeş; pe suprafaţa vechii cărări a fost găsită o *cataramă de bronz liriformă*, databilă la sfîrşitul secolului al XII-lea — vezi *Materialul arheologic*.

Casa domnească „de nord". Lucrările de degajare din anii '20 sînt vizibil marcate in jurul fundamentelor clădirii (fig. 7), cum rezultă şi din profilele săpăturilor (fig. 28/3-4), fiind afectate toate cotele de fundare. Cu toate acestea, mediul stratigrafic ambiant — anterior şi posterior clădirii — poate fi reconstituit cu relativă uşurinţă (în schemă generală):

La bază, pe trei din laturile casei domneşti (vest, sud şi est) regăsim pavajul din secolul al XIV-lea, solid amenajat, din bolovani de rîu şi prundiş, doar înspre sud; lipsesc însă depunerile vechi (L *14* — L *15*);

Înregistrăm apoi, lucru acum obişnuit, depunerea din secolele XIV — XV (L *8*), marcată la partea superioară (şi numai spre sud şi est) de o lentilă de pămînt galben, purtat, provenit cu siguranţă din săparea pivniţei casei domneşti avînd deasupra binecunoscutul strat de construcţie L *4* (c. 1517), iar peste acesta înregistrîndu-se depunerile următoare, inclusiv operaţii de nivelare cu nisip, moloz etc. (vezi fig. 28/3).

Să ne oprim însă la cîteva amănunte relevate de săpături.

Planul clădirii arată limpede că prispa înconjurătoare face corp comun cu casa propriu-zisă, prin intermediul gîrliciului de acces în pivniţă.

---

[109] Este o zonă unde se impun noi explorări (împiedicate de construcţiile moderne existente).

[110] Este cazul să precizăm că moloz şi alte materiale degajate din interiorul Bisericii domneşti (1971—1972) au servit la umplerea alveolei lăsate pe locul casei Vilara de către V. Drăghiceanu.

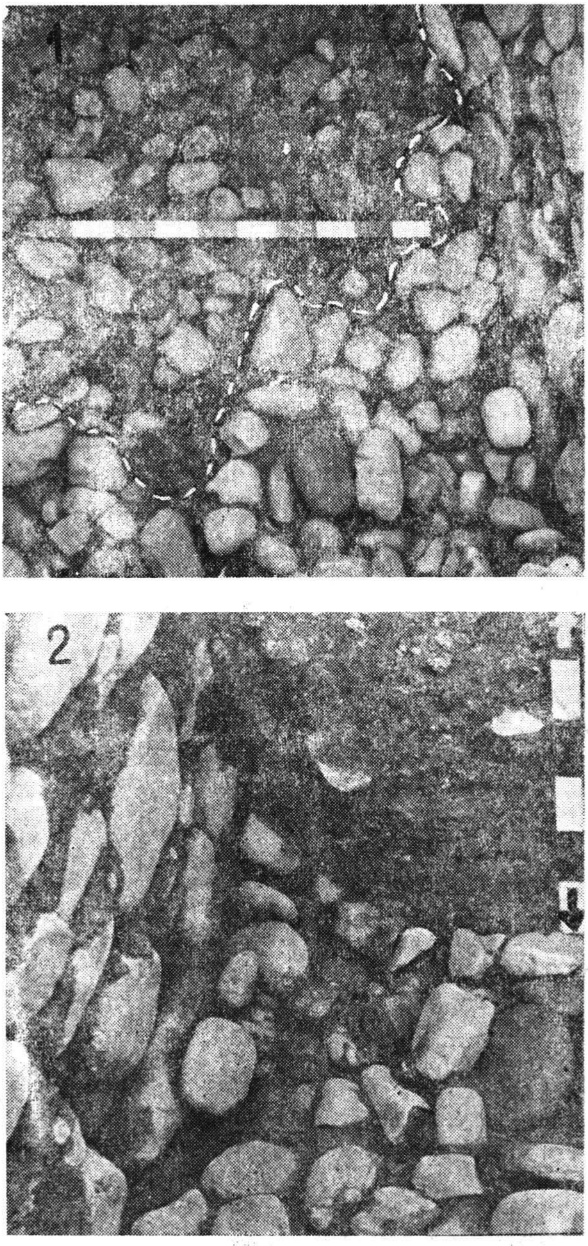

Fig. 27. Foile pavajului din sec. XIII (*h*-71).

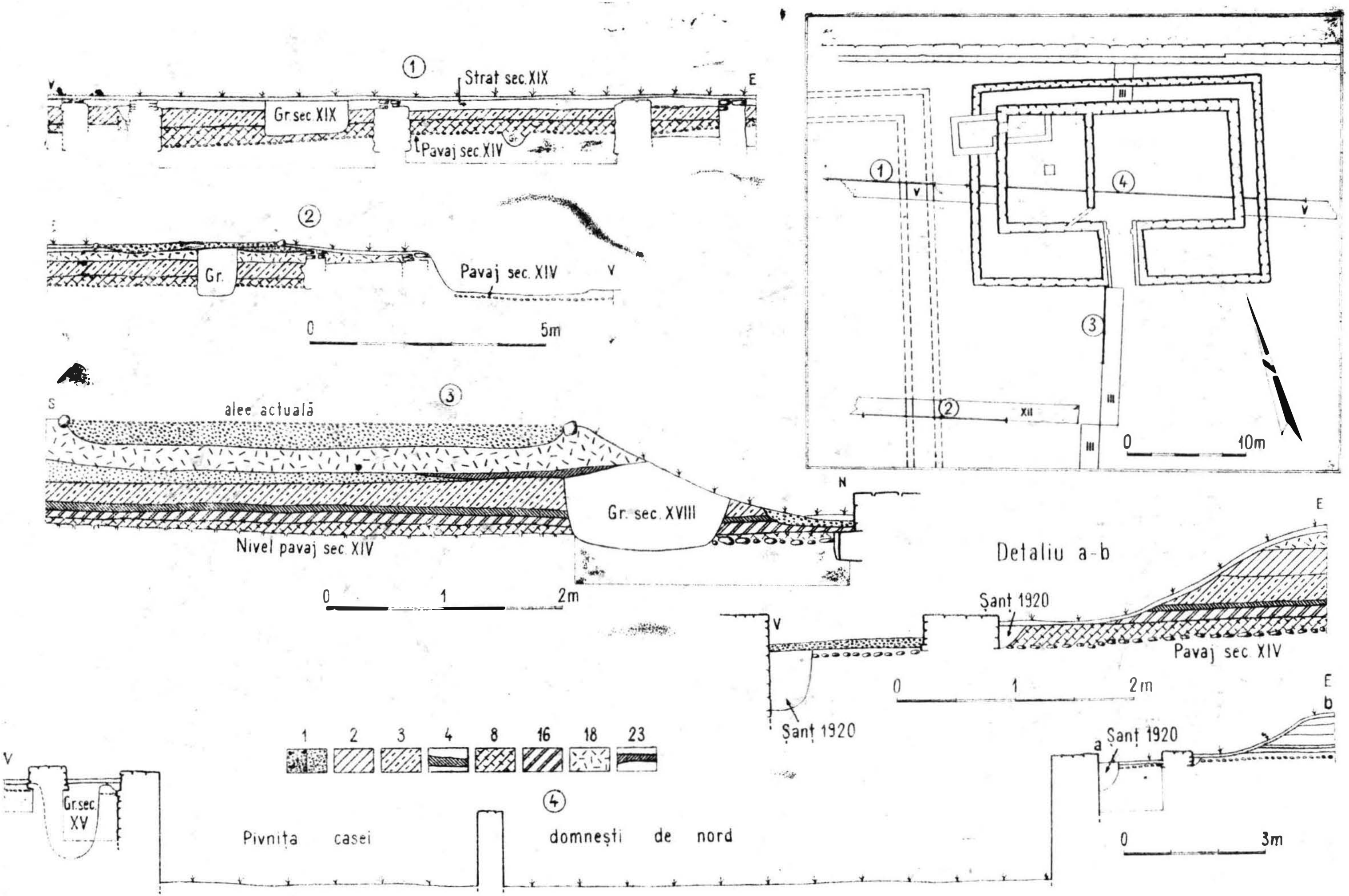

Fig. 28. Sectorul NORD și NORD-VEST. Plan și profile.

Or, în capătul nordic al secţiunii III-68, ancorată de latura de vest a gîrliciului, se păstrează un rest din şanţul de fundare: acesta, cum redăm în profilul de vest al secţiunii, perforează stratul L *8* şi pavajul din secolul al XIV-lea, fiind însă acoperit, firesc desigur, de pămîntul galben, purtat (L *16*), vezi fig. 28/3. Nu este însă şi singurul indiciu că ne aflăm în faţa unei clădiri de dată tîrzie, căci observaţii de aceeaşi natură au fost făcute şi pe laturile de vest şi est, cu ajutorul săpăturii V-68. Astfel, între zidul de vest al prispei şi cel al pivniţei a existat o groapă adîncă, peste a cărei umplutură (cu materiale din a doua parte a secolului al XV-lea!) se situează tocmai talpa prispei de care aminteam (fig. 28/4). În sfîrşit, a rezultat în afară de orice îndoială că nicăieri (exceptînd intrarea prin gîrliciul pivniţei) vechiul pavaj din secolul al XIV-lea nu este perforat de fundaţia prispei, ci dimpotrivă, aceasta din urmă se aşază cu talpa din bolovani de rîu deasupra pavajului; semn evident că nu se poate stabili o articulare funcţională între pavaj şi clădirea de nord, ultima fiind mai tîrzie pe scara timpului (fig. 28/3-4 şi detaliul a — b).

În sfîrşit, se cuvine amintit faptul că în secţiunea III-70, aşadar într-un loc din zona de nord a incintei *1* (fig. 4, 28), am găsit masată o cantitate oarecare de moloz L *17*, provenită din dărîmarea monumentului din secolul al XIII-lea. Este al doilea loc din interiorul incintei unde am putut sesiza prezenţa unui astfel de moloz specific.

*

Se dovedeşte arheologic că nu există echivalenţe cronologice între casele domneşti din incinta *1* — cea de nord aparţinînd fazei L *4* (c. 1517), fiind deci separată în timp de cealaltă cu peste 170 de ani.

Nu au existat alte dependinţe (atenanse) în cuprinsul incintei decît, poate, un mic şopron (atelier?) lipit de latura de vest, datînd din vremea lui Mircea cel Bătrîn.

Întinderea zonei pavate (respectiv găsirea acesteia numai pe un mic aliniament de pe latura apuseană a incintei) poate sugera următorul fapt: este posibil ca pînă la refacerea incintei (c. 1517 şi chiar după această dată, căci ceea ce vedem azi pe latura de apus se datorează restaurărilor din anii '20) să fi existat o portiţă, un loc de ieşire-intrare prin zidul de vest, situat mult mai aproape de albia rîului Argeş; dealtfel, şi cărarea mai veche indică aceeaşi direcţie de acces. Ca o reminiscenţă a acestor stări de lucruri din trecutul îndepărtat, este de menţionat şi *uliţa* din spatele zidului, care în secolul trecut încă se prelungea aievea, trecînd prin incinta voievodală ruinată [111].

4. Sectorul NORD-EST

Cercetări: 1968—1973 (fig. 4, 16, 30 — 36).
Probleme: stratigrafie generală; stabilirea raporturilor cronologice între incintele *A*, *1* şi *2*; între acestea şi Biserica domnească (exterior) etc.

Este sectorul care a ridicat cele mai multe probleme şi, în consecinţă, a solicitat permanent atenţia în cursul cercetărilor arheologice. Deşi topografic se află în acest sector (şi majoritatea datelor arheologice obţinute

[111] Detalii în cartea lui D. Udrescu, *supra*, n. 86.

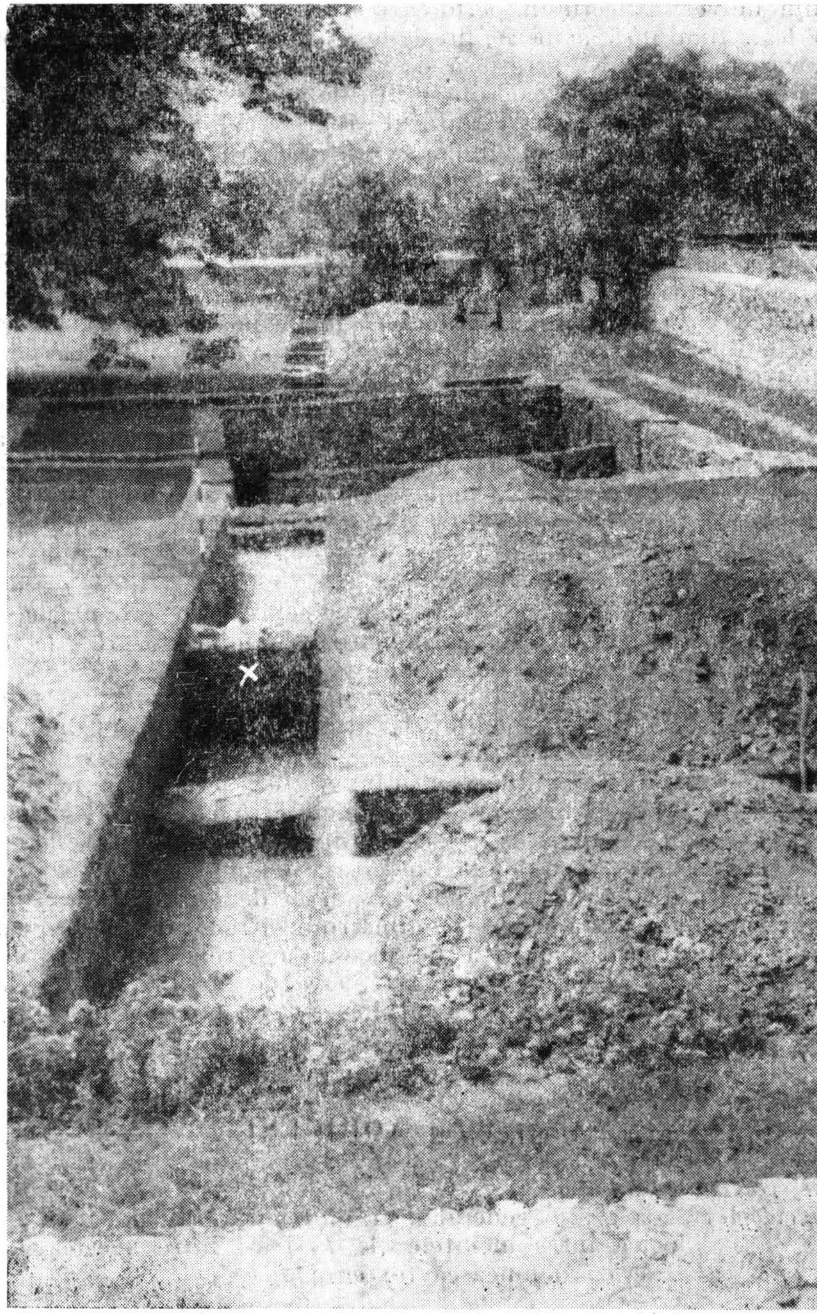

Fig. 29. Secțiunea V-68, vedere spre vest; este marcat (x) zidul V al incintei 2 (c. 1750).

îl privesc direct), monumentul Bisericii domnești va fi tratat separat din punct de vedere arheologic (evident, privit din interior, vezi mai jos, §5). În sfîrșit, spre a înțelege mai bine situațiile stratigrafice din acest important sector al fostei Curți voievodale, să privim încă o dată situarea din teren (fig. 3): ne aflăm, indiscutabil, în partea cea mai înaltă a terasei, la + 3m față de fruntea marcată de latura vest a incintei *1* (respectiv la distanță de circa 90 m de amintita latură), aceasta fiind situația de azi; la fel era însă înclinarea pantei și în vechime, respectiv pe direcția VSV.

a) *Zona interioară (NE) a incintei 1*

Prin săpăturile executate în această parte a incintei *1* (V — VI, VIII și IX-68) au fost sesizate registrele stratigrafice pe care deja le cunoaștem din alte sectoare, cu precizarea că la sud de secțiunea VIII-68 vechiul nivel de viețuire (L *15* — L *14*) fie că lipsește cu totul, fie că este înregistrat sporadic dar inconsistent ca structură (fapt constatat și în sectorul intrării, cf. §1) [112]. În general, corespunzînd liniei de pantă, straturile „cad" spre vest (fig. 30/3-4); incinta respectiv latura ei de est, are fundația mai puțin adîncă — 0,50 m — în comparație cu media din alte locuri, unde măsoară 0,60 m; de reținut mai este și faptul că fundația incintei *1* nu este peste tot marcată la partea superioară de obișnuitul soclu (vezi îndeosebi fig. 30/4). După construirea împrejmuirii de zid s-a amenajat apoi pavajul din bolovani de rîu și prundiș, de regulă așternut peste stratul de construcție L *21*.

O notă cu totul particulară o dă acestei zone prezența unui complex sesizat în secțiunile VI și IX-68: este vorba de o mică suprafață *pavată cu cărămizi legate cu mortar* [113], toate avînd un format absolut neobișnuit, din cîte cunoaștem, pentru epoca și locul în care ne aflăm, respectiv cărămizi pătrate (0,17 × 0,17 × 0,07 m!), vezi fig. 31. Stratigrafic, lucrurile se prezintă limpede: complexul, deși afectat masiv de o intervenție ulterioară (o groapă din secolul al XVIII-lea) se înscrie într-un patrulater de c. 2,15 × 2 m, fiind situat la adîncimea de 1,05 m față de cota solului actual și — subliniem — *acoperit de pavajul de care am amintit* (fig. 30/4 și detaliul A).

Cît privește colțul interior propriu-zis al incintei, este de reținut aici masivitatea depunerilor anterioare construcțiilor din vremea lui Basarab I, respectiv a straturilor L *15* — L *14*, cel dintîi fiind de nuanță închisă (spre brun) și gros de 0,10 — 0,14 m, iar al doilea de nuanță cenușie, atingînd grosimea medie de 0,15 m și fiind caracterizat prin abundența neobișnuită a oaselor de animale (îndeosebi ovine și porcine). Pe alocuri au fost găsite și *vetre simple* cu suprafața puternic arsă. Stratul de construcție L *21* se așterne peste pămînt galben purtat (L *16*), în schimb depunerea ce urmează (L *8*) are aici culoarea negricioasă și este săracă în urme materiale; în sfîrșit, de notat, aflăm și în acest colț NE al incintei *1* (al treilea loc din interiorul fostei Curți voievodale) un masiv strat de moloz cu fragmente de frescă (L *17*), a cărui prezență aici, în preajma zonei de demolare a vechii biserici, nu mai are nevoie de explicații (vezi fig. 33/2, profilul E al secțiunii VI-68; să se rețină din acesta și cota pînă la care s-a întreprins coborîrea nivelului de călcare, după 1911).

---

[112] O situație asemănătoare se constată în partea centrală și de vest a incintei *1*.
[113] Cf. *Résidence* (1970), p. 25 și fig. 5.

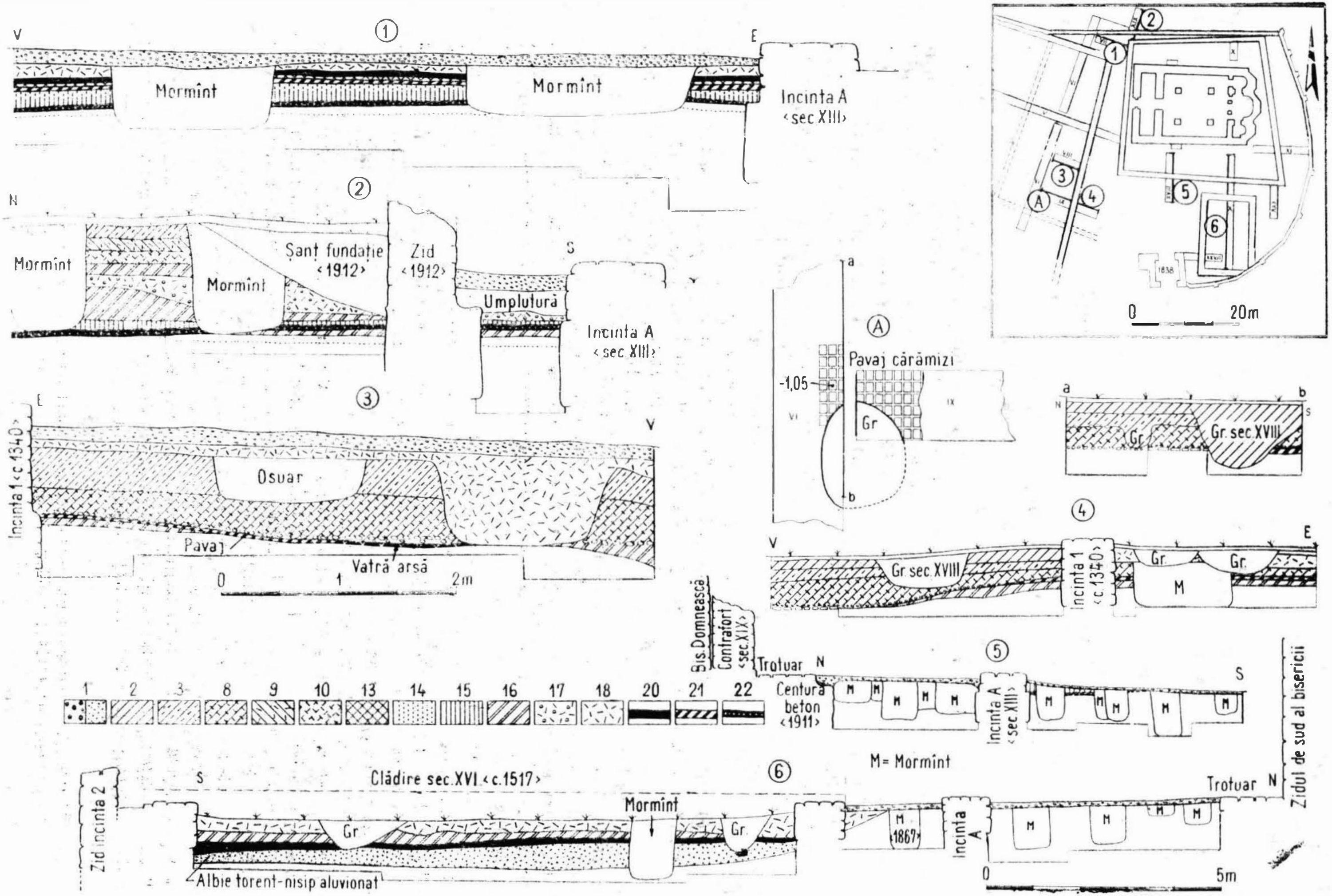

Fig. 30. Sectorul NORD-EST. Planuri, profile.

Asupra registrului stratigrafic superior, s-a stabilit că peste nivelul de vieţuire din secolul al XVI-lea (L *3*) [114] se înregistrează nivelări cu moloz obişnuit (L *18*), pe alocuri depozitat chiar în gropi (fig. 30/3), semn al unor lucrări de refacere care au avut loc în cuprinsul incintei *1*, desigur în veacurile XVII — XVIII; interesant este faptul, că firesc, abia în aceste veacuri (mai degrabă în cel de al XVIII-lea), cimitirul din jurul Bisericii domneşti se extinde, pătrunzînd în incinta *1*), bineînţeles după dărîmarea colţului NE al acesteia (vezi distribuţia mormintelor în fig. 4); ceea ce a făcut necesară construirea incintei *2*, ale cărei laturi de vest şi de sud au fost interceptate prin săpăturile V şi VI-68 : un zid din piatră şi cărămidă, gros de 0,70 m, a cărui fundaţie din bolovani de rîu porneşte tocmai de la nivelul stratului L *2* (fig. 4, 28 — 29). Vom reveni în această privinţă.

b) *Zona exterioară (incinta 2, NORD)*

Pentru întîia oară în acest expozeu arheologic avem posibilitatea să distingem, marcate în succesiunea lor şi în aceeaşi zonă, ***trei vechi faze de construcţie*** din vatra voievodală de la Argeş, respectiv succesiunea: (incintele) *A → 1 → Biserica domnească*, corespunzînd secolelor XIII şi XIV, potrivit următoarelor probe stratigrafice pe care le administrăm [115].

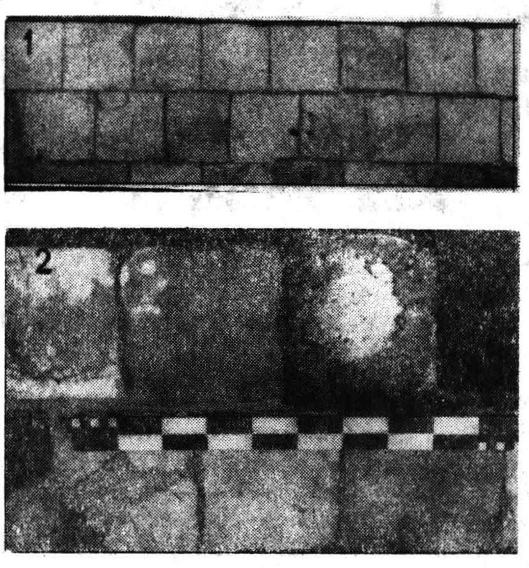

Fig. 31. Paviment din cărămizi pătrate, ante 1340 (VI-68).

Incinta A. Mai întîi, este cazul să precizăm aici datele specifice care privesc această împrejmuire de plan trapezoidal : laturile măsoară lungimi de 24,80 m (V), 27,90 m (E), 24,60 m (N) şi 30,75 m (S), zidurile ocupînd aşadar o suprafaţă totală de c. 690 m.p. (vezi fig. 45); grosimea zidurilor (lucrate din bolovani de rîu, atît cît ni se păstrează în elevaţie, deşi va fi

[114] Deşi latura de est a incintei *1* a fost aproape total refăcută în veacul al XVI-lea, pe vechea fundaţie, totuşi stratul de construcţie L*4* nu este clar sesizat arheologic (de aceea nici nu îl indicăm în fig. 30 şi 33).

[115] La nord de zidul modern (1912) nivelul solului actual se află mai ridicat cu + c.0,60 m faţă de cota din interiorul incintei *2*, de unde şi diferenţele de adîncime menţionate mai jos.

fost folosită și cărămida) diferă : pe laturile de N și V măsoară 0,80 m, pe cînd la cele de E și S ajunge la 0,90 — 1,10 m. Este de menționat că în vremea noastră nu se poate vedea o bună parte din latura de vest și aceasta din cauza scării de acces în actualul monument, respectiv a centurii de beton din 1911, care a anulat aproape o treime din zidul laturii amintite

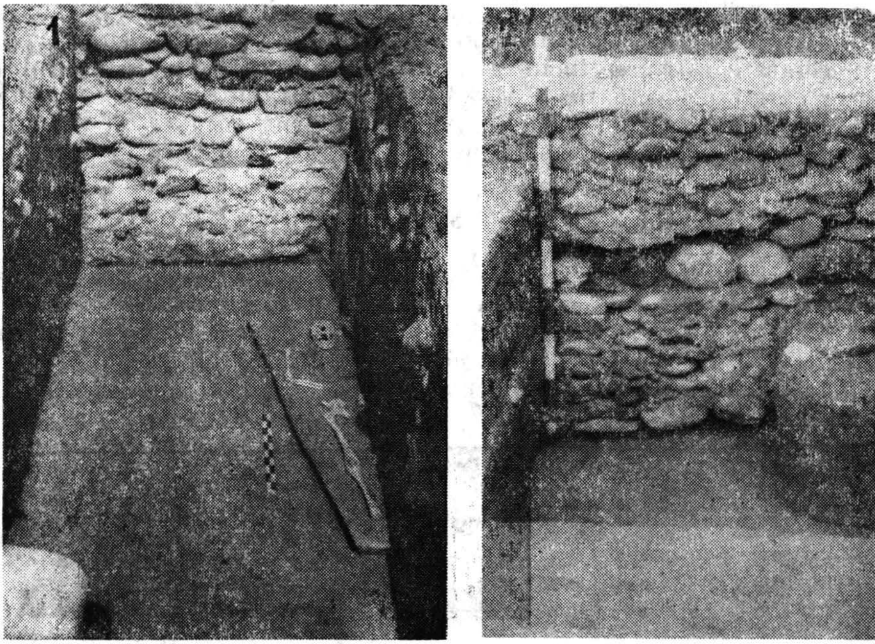

Fig. 32. Fundația incintei, *1* (c. 1340), latura E (1, IX-68; 2, V-68).

(vezi un detaliu parțial în profilul suprafeței *l* — 72, fig. 33/5). În rest, ca detalii arheologice privitoare la situația din zona în care ne aflăm, consemnăm :

Inițial, adică înainte de activitatea constructorilor din secolul al XIII-lea, terenul cu unele denivelări pe alocuri (vezi viroaga naturală marcată în fig. 33/5) *era acoperit de vegetație;* și anume, în așa măsură, încît a fost necesară intervenția focului pentru a se creea o poiană, *cum probează o masivă dungă de cenușă și cărbuni care impregnează pe grosimi de 0,05 — 0,14 m vechiul humus medieval* (vezi profilele în fig. 30 și 33). De menționat că, absolut nici o urmă de cultură materială nu a fost găsită încă sub dunga de cenușă ; dimpotrivă, cele mai vechi depuneri zac stratigrafic peste dunga de defrișare și aparțin celor care în evul mediu timpuriu au lucrat pe șantierul de construcție a vechii biserici : cărăușii, săpătorii șanțurilor de fundație, zidarii etc. Cronologic, așadar, asemenea urme definesc faza de construcție L *22*, dar ele se leagă și de faza de viețuire mai veche, pe care o desemnăm sub siglele *A-A* (vezi § 6).

Astfel, direct peste dunga de defrișare, se întîlnesc sporadice fragmente ceramice, oase de animale, vagi urme de vetre de foc, toate acestea fiind acoperite fie de pămîntul galben L *16*, scos din șanțurile de fundație (situație sesizată doar în colțul NV al incintei, vezi fig. 30/2, secțiunea XIX-69), fie de stratul de construcție L *22*. Acesta din urmă constă din praf de var, solidificat sub acțiunea agenților atmosferici, mortar, prundiș

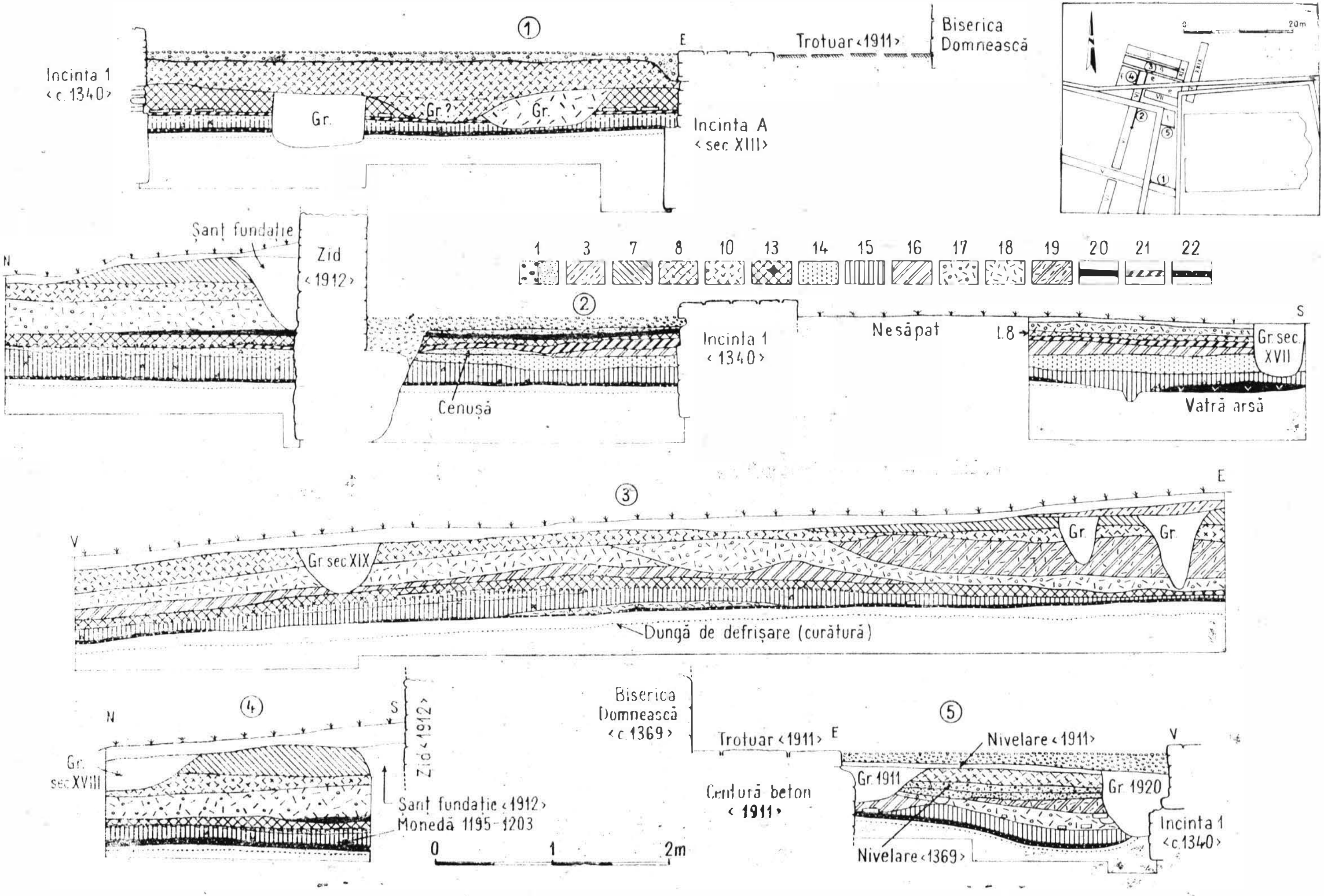

Fig. 33. Sectorul NORD-EST. Plan şi profile

mărunt, nisip ş.a. formînd o fîşie distinctă, *ca o placă*, de întindere apreciabilă şi legată organic de soclul fundaţiei incintei *A* (fig. 30, 33—35), bineînţeles, atît la exterior cît şi în interiorul incintei (situaţie verificabilă numai în această zonă de nord, de pildă în secţiunea XXIX-70, nu şi în secţiunile X-69 şi XL-73, unde lucrările din anii '20 au afectat depunerile în profunzime; în consecinţă, în funcţie de relictele stratigrafice, soclul fundaţiei incintei *A* şi cota superioară a stratului de construcţie L *22* se situează la adîncimi oscilînd între 0,38 m şi 0,62 m).

Fundaţia incintei *A*, lucrată numai din bolovani de rîu legaţi cu mortar albicios-cenuşiu (var, nisip şi prundiş), este adîncă de 0,68 — 0,76 m, umplînd de regulă complet şanţurile respective de trasaj; soclul fundaţiei, de care am amintit pînă acum, măsoară lăţimea medie de 0,10 m (fig. 30/1-2; 33/1).

Datarea incintei *A* (respectiv a fazei de construcţie L *22*) este asigurată de materialul arheologic descoperit sub placa de structură calcaroasă, pe de o parte, iar pe de alta — de acela recoltat din depunerea L *15* (ceramică, obiecte diverse), inclusiv o *monedă de bronz*, descoperită în suprafaţa *f*-70, la 1 m adîncime, emisă de împăratul bizantin Alexios I Angelos (1195—1203), v. *Materialul arheologic* şi fig. 33/4.

Demn de subliniat este că descoperirile din afara împrejmuirii de zid indică, totodată, şi momentul construirii edificiului de cult din interiorul incintei: o dovedesc unele piese de ceramică decorativă, *nefolosite* (de obicei sparte datorită manipulării), despre care ştim în mod sigur că erau destinate să împodobească faţada exterioară a vechii biserici dispărute, ele fiind găsite la baza stratului arheologic L *15*, v. *Materialul arheologic*. De asemenea, aceluiaşi moment de construcţie (=L *22*) îi aparţine şi formarea unei mici pungi de *moloz cu resturi de pictură murală* (L *17* !), interceptată în suprafaţa *g*-71 (de reţinut poziţia stratigrafică a acestei pungi de moloz: la baza stratului L *15*, respectiv deasupra plăcii calcaroase, vezi fig. 33/3; 34/1-2). Rostul acestui moloz îl vom explica la încheieri.

Incinta 1. Fundarea sa de la partea superioară a depunerii L *14* este în această zonă neîndoielnică: cota stratului de construcţie L *21* se află la adîncimi variind între 0,18 m (VI-68, fig. 33/2) şi 0,52 m (V-68, fig. 33/1). Un rest, deteriorat, din elevaţia (paramentul) incintei de est (c. 1340) a fost sesizat în secţiunea V-68; faţada exterioară a împrejmuirii se vede lucrată după vechiul model bizantin, cu bolovani de rîu încasetaţi cu cărămidă (fig. 33/1; este vorba, desigur, de registrul inferior al faţadei, afectat la rîndu-i de refacerea din veacul al XVI-lea — vezi fig. 32/2). Spre nord, un strat subţire de prundiş indică etapa de cînd începe folosirea incintei *1* (c. 1340) (fig. 33/2-4), pe cînd în spaţiul îngust dintre incinta mai veche (*A*) şi cea nouă a fost amenajat, *probabil*, un pavaj din cărămizi (format 0,31 × 0,21 ? × 0,04 m), judecînd după resturile păstrate în microzona cercetată prin secţiunea V-68 (fig. 32/2; 33/1); de reţinut, oricum, că resturile de cărămizi ale pavajului zac direct peste stratul de construcţie L *21*, cum şi faptul că, stratigrafic, etapa de folosire a incintei *1 (în condiţiile existenţei în continuare a incintei vechii biserici)* este marcată de depunerea L *13*, căreia în interiorul incintei voievodale îi corespunde depunerea L *8* (fig. 30/1; 33/1-4, vezi îndeosebi profilul secţiunii VI-68, fig. 33/2).

Biserica domnească. Peste depunerea L *13* şi evident, doar la NE de incinta *1* se conservă pe alocuri stratul de construcţie L *20* (c. 1365—1369), marcînd etapa în care se lucra la edificarea Bisericii domneşti de la Curtea

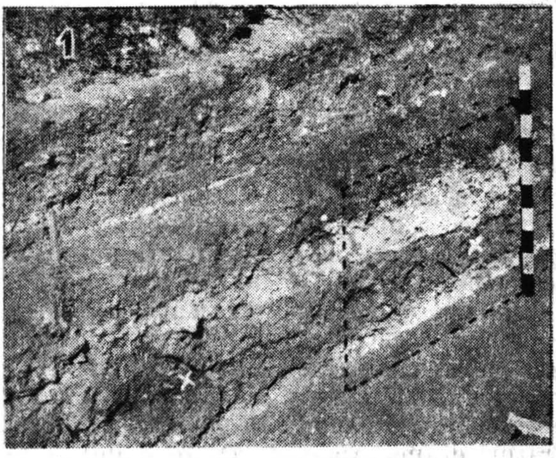

Fig. 34. Registru stratigrafic (*g*-71) : 1, la bază — nivelul L*22* (c. 1200); se distinge o pungă de moloz L*17*; 2, detaliu, a fost marcată cota pavajului de prundiș, c. 1340 (x).

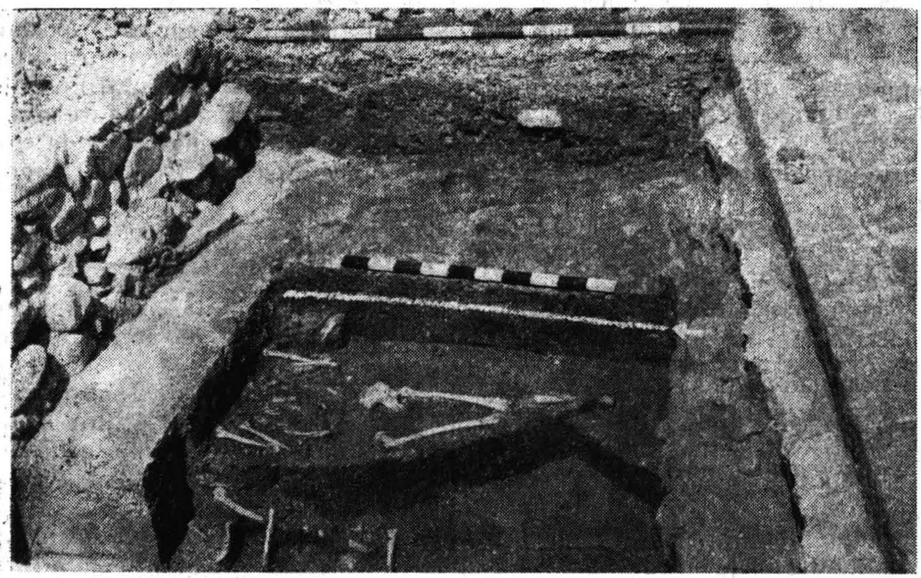

Fig. 35. Morminte tîrzii, răvășite (*l*-72); ștacheta pe cota de călcare c. 1365.

de Argeș : o dungă subțiratică, în a cărei structură se pot distinge atît bucăți de cărămidă, mortar, etc. cît și mai ales fragmente numeroase de *tuf calcaros*, material întrebuințat, așa cum am avut prilejul să precizăm, la fațadele monumentului ; ca întindere, acest strat de construcție a fost înregistrat pe o fîșie îngustă care nu depășește lățimea de 5 m față de zidul nordic al incintei *1* (fig. 30/1 ; 33/2, 4), fapt ce îngăduie presupunerea că va fi existat în această zonă un adăpost acoperit, necesar meșterilor și mai ales pietrarilor. În rest, în ce privește exteriorul, reamintim că nu se poate pătrunde la fundația Bisericii domnești din pricina centurii de beton (1911) (vezi fig. 35).

În continuare, *în întreaga zonă*, s-a constatat că îndată după terminarea construcției terenul din jur (deja denivelat, chiar decapat sau răscolit pe mici porțiuni) a fost reînălțat la vest și nord de biserică. S-a folosit în acest scop : o parte din pămîntul scos din șanțurile de fundare ; moloz (L *17*) provenit de la dărîmarea vechii biserici (lesne de identificat, întrucît mortarul are nuanța roz-roșcată datorită constituentului praf de cărămidă și, pe de altă parte, molozul conține numeroase fragmente de pictură murală, precum și ceramică decorativă) ; moloz obișnuit (L *18*), rezultat din demolarea incintei *A* (culoarea mortarului este de această dată albicioasă-cenușie) ; în sfîrșit, moloz cu resturi de pictură amestecat cu pămînt galben, purtat (L *19*) — lentilă sesizată pe un spațiu restrîns în suprafața *g*-71 (vezi alternanța acestor straturi de materiale antrenate și îndeosebi profilul suprafeței amintite în fig. 30/1-2 și 33/2-5). O imagine sugestivă a acestei înălțări de teren, care atinge în unele locuri 0,40 — 0,48 m, este redată în fig. 34. Bineînțeles, în cuprinsul acestui nivel găsim și numeroase alte resturi de cultură materială aparținînd constructorilor Bisericii domnești și îndeosebi ceramică, v. *Materialul arheologic*.

În sfîrșit, săpăturile nu au documentat vreo amenajare specială (pavaj etc.) deasupra nivelării amintite ; căci, peste tot, se aștern cu timpul depunerile care marchează viețuirea ulterioară (L *10*, L *9* ș.a.m.d.) așadar pînă în vremea noastră (din nou se impune precizarea că aceasta este situația *la nord* de zidul din 1912) ; depunerile tîrzii sînt perforate de mai multe morminte (în majoritate datînd din secolele XVI—XVIII, vezi fig. 4).

c) *Zona exterioară (incinta 2, SUD)*

Cu rare excepții, decaparea întreprinsă în secolul nostru a atins pămîntul viu, drept care orice jalonare stratigrafică devine imposibilă în această zonă a incintei *2*.

Doar înspre sud-vest (secțiunea IX-68), s-au înregistrat observații în legătură cu fundarea incintei *1* (c. 1340) și cu nivelul de viețuire posterior (L *8*) ; un strat de moloz (L *18*) se leagă de refacerile și adaosurile din secolele XVII — XVIII (cf. *supra*, § *a*) și nu de faza de construcție L *4* (c. 1517), cum ar părea să rezulte din profilul secțiunii amintite (fig. 30/4). Cert, de asemenea, este și faptul că mormîntul descoperit aici, deși fără inventar (fig. 30/4 și 32/1) este unul din cele mai vechi aparținînd cimitirului din jurul Bisericii domnești, respectiv din secolul al XV-lea.

În secțiunea XVIII-69, fixată chiar pe axul fostei intrări de sud în Biserica domnească (fig. 4, 30, 36/1) dar care nu a dat rezultatele scontate, s-a putut distinge totuși un rest păstrat din stratul de construcție L *22* (incinta *A*, c. 1200), și aceasta în pofida a numeroase gropi de morminte care împînzesc microzona (fig. 30/5).

Extrem de interesante se dovedesc și datele stratigrafice înregistrate de-a lungul secțiunii X-68 (vezi pentru descifrarea curbelor isometrice fig. 3).

Terenul, în pantă pronunțată spre sud și astăzi ca și în trecut, era marcat în vechime de o largă *viroagă naturală* (sesizată dealtfel pînă și în secțiunea IX-68, colțul SE !) a cărei adîncime măsura 1,70 m față de mica terasă pe care s-a fixat latura sudică a incintei *A* ; la bază, viroaga (poate *albia unui torent)* avea o depunere caracteristică, îndeosebi mîl nisipos de culoare vînătă, evident aluvionat. Or, la partea superioară a stratului de mîl, am găsit o *crustă* de structură calcaroasă *(var gras, nisip fin și fragmente de cărbuni)* adică exact compoziția stabilită pentru *tencuiala de finisare* a fațadelor Bisericii domnești *(supra*, cap. II, § 2 și fig. 10) ; iată de ce, considerăm că săpătura noastră a depistat chiar locul cuvei speciale *(„varniță"* este termenul pentru locul de preparare a mortarului obișnuit) în care meșterii zidari au dozat amestecul diferitelor materiale necesare pentru tencuiala amintită, drept care, firesc, indicăm aici faza de construcție L *20* (c. 1365—1369) — fig. 30/6.

Dealtfel, desafectarea cuvei s-a înscris în operațiile înălțare-nivelare a terenului stabilite mai întîi în zona de nord ; în partea de la sud de Biserica domnească, respectiv peste locul fostei viroage naturale are loc o *umplere ;* peste crusta calcaroasă a cuvei am aflat așternut pămînt purtat (L *16*), iar peste acesta un masiv strat de moloz (L *18*), provenit cu siguranță din demolarea incintei *A* (fig. 30/6) ; de reținut absența oricăror alte materiale (ceramică etc.) în această zonă.

Cît privește construcția „chiliei", străbătută longitudinal de secțiunea X-68, datarea ei într-o etapă de construcție tîrzie (c. 1517) este probată pe două căi : mai întîi stratigrafic, întrucît rezultă limpede că fundația clădirii perforează umplutura din fosta viroagă și atinge cu talpa crusta calcaroasă de care am amintit (fig. 30/6) ; în al doilea rînd, deși secțiunea XXX-70 nu a fost concludentă din punct de vedere arheologic, zidul aflat prăbușit în apropiere de fundațiile „chiliei" ne arată cărămizi și mai ales un mortar care prezintă similitudini cu construcțiile precis încadrate în etapa L *4* (c. 1517).

Se cuvine precizat și faptul că fundația turnului-1838 (secțiunea XXVIII-70) mai coboară în adîncime față de cota-nivel rezultată din decapările din 1911 și urm. cu încă 1,15 — 1,36 m, talpa construcției fiind situată la o adîncime (reconstituită în raport cu nivelul contemporan, din sec. XIX) de 1,80 — 2 m.

Mormintele sînt și aici numeroase dar din nefericire nici unul nu păstrează indicii privind cota de săpare a gropii, iar inventarele fie că lipsesc, fie că le aflăm răvășite în umpluturile înmormîntărilor succesive. Un mormînt mai vechi, *poate unul din cele mai vechi*, este cel notat cu nr. 1 *(infans* I, cu monedă 1444, v. *Materialul arheologic)*, de la capătul N al secțiunii X-68 (fig. 30/6, al doilea din profil). Dintre înmormîntările cele mai tîrzii reținem mormîntul nr. 34, situat între „chilie" și incinta *A* (adult, cu monedă Carol I, 1867 — fig. 30/6). (Înmormîntări din anii 1874 și 1878, deci cu puțini ani înainte de închiderea definitivă a Bisericii domnești, sînt semnalate de arh. Iancovici, cf. CDA, *Jurnalul lucrărilor*, 94*)*.

*

Succesiunea incintelor *A*→*1*→*2* (ultima de dată foarte tîrzie) a fost demonstrată arheologic (stratigrafic). Construirea incintei *A* (= faza de construcție L *22*) se situează *în afară de orice îndoială* către pragul

secolului al XIII (c. 1200), așa cum probează plasamentul stratigrafic al monedei de bronz bizantine (reamintim : piesa a fost găsită în depunerea L *15*, deasupra stratului de construcţie L *22*). Moneda, așadar, reprezintă prin chiar condiţiile ei de descoperire un ***terminus ante quem*** pentru ridicarea incintei *A*. Cu toate acestea, luînd în considerare ansamblul observaţiilor şi al descoperirilor arheologice, o socotim ***strict contemporană*** cu momentul

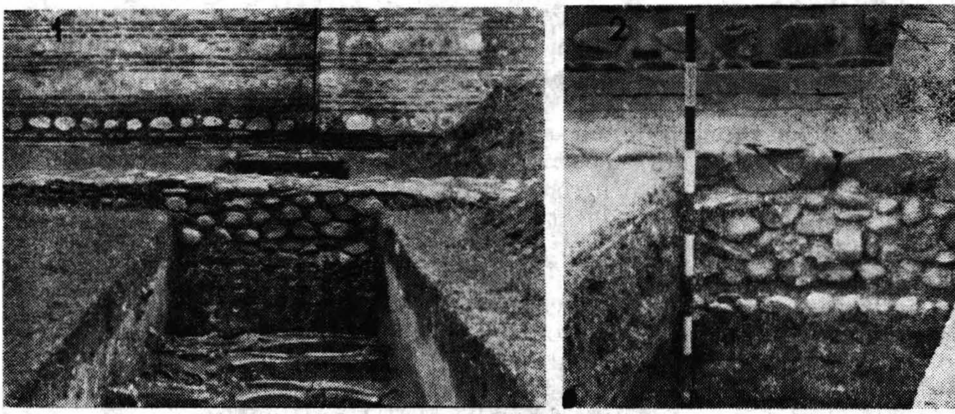

Fig. 36. Incinta *A* (c. 1200): 1, latura S (XVIII-69); 2, latura V (V-68).

edificării vechii biserici de la Argeș (alte precizări mai jos, cap. V). De reţinut şi amănuntul semnificativ : vechiul locaș de cult a fost ***de la început împodobit cu pictură;*** o dovedește punga de moloz cu fragmente de frescă aflată în suprafaţa *g*-71 (supra § 4, b), moloz care nu provine din demolarea bisericii, ci reprezintă fie ***probe de pictură***, fie rezultatul înlocuirii (sau refacerii) unei scene (= faza L *22*).

Săpăturile arheologice nu documentează alte construcţii în cuprinsul incintei *A* (eventual o clopotniţă, de lemn, la unul din colţurile de NV sau SV ?). În schimb, deși situată la exterior, a avut probabil legătură cu vechea biserică și cu incinta *A* mica suprafaţă pavată cu cărămizi, descoperită în secţiunile VI, IX-68 ; situarea stratigrafică este limpede : pardoseala este anterioară, dar nu cu mult timp, incintei *1* (c. 1340). Avansăm ipoteza că respectivele cărămizi ***provin din vechea Curte***, fiind refolosite la amenajarea locului amintit (unde aveau loc probabil ceremonii în aer liber). Oricum, am avea o indicaţie preţioasă despre ***natura*** materialelor folosite drept pavimente în interioarele vechii Curţi din Argeș (posibil și în interiorul vechii biserici).

Foarte limpede din punct de vedere arheologic se prezintă și aspectele legate de construirea actualei Biserici domnești (= faza de construcţie L *20*). Monumentul este pur și simplu înconjurat de molozul provenit din dărîmarea bisericii mai vechi precum și a incintei *A* (fără îndoială, materialul de construcţie mai vechi a fost triat și refolosit în bună parte la edificarea construcţiei mai noi, cum am avut prilejul să precizăm și în altă parte). Întrucît materialele de umplutură (moloz și pămînt) antrenate acoperă pe alocuri stratul de construcţie L *20* — rezultă că molozul provenit din operaţia de demolare a vechilor ziduri a fost așternut mai ales în jurul noii construcţii, servind la nivelarea terenului, ***iar o altă parte*** a fost folosit in aceleași scopuri — în faţa turnului de intrare și în interiorul incintei *1*, cum deja am precizat ; restul a fost probabil dus la

malul Argeşului. Aşadar, se confirmă arheologic un fapt esenţial: *demolatorul este unul şi acelaşi cu constructorul din perioada c.1365—1369.* În această ultimă privinţă trebuie neapărat să reamintim de moneda Sraţimir, respectiv de situarea ei stratigrafică în sectorul SUD al incintei *1*, (*supra* § 2 a); se conferă acesteia rolul de *principal reper numismatic* în legătură cu faza de construcţie L *20.* Vom vedea că alte date converg spre acelaşi an 1369 în ce priveşte construirea, *din temelie şi atunci* a Bisericii domneşti de la Argeş.

În rest, săpăturile au scos la iveală un abundent şi semnificativ material arheologic, despre care ne vom ocupa şi mai jos, permiţîndu-ne totodată observaţii — deşi în bună parte neconcludente, stratigrafic — în legătură cu *cimitirul apărut mai tîrziu* în jurul Bisericii domneşti (în orice caz după domnia lui Mircea cel Bătrîn, judecînd după monedele găsite), cimitir care, evident, a necesitat în secolul al XVIII-lea înconjurarea sa cu zidul incintei *2*, dezafectîndu-se astfel colţul NE al incintei *1*.

5. Biserica domnească (interior)

Cercetări: 1969 (secţiunile I — XV) şi 1971 (secţiunile XVI — XXIII) (fig. 37 — 45).
Probleme: stratigrafie generală (recuperări) şi fazeologia construcţiei; pavimente; verificări parţiale asupra necropolei.

În momentul reluării săpăturilor arheologice *(19 mai 1969)* starea din interiorul monumentului se prezenta astfel:

Pavimentul consta din lespezi mari de carieră legate cu mortar de ciment, fiind situat aproximativ la nivelul platformei superioare a scării din capătul vest al axului longitudinal (fig. 37/1); treapta altarului era mai înaltă cu 0,11 m faţă de restul pavimentului (în cele ce urmează acesta va fi indicat cu termenul *dalaj*) din naos şi pronaos; în colţul SV al naosului, de exemplu în dreptul fostei uşi (= nişa cu piatra Voislav), dalajul se afla cu 0,08 m mai jos faţă de limita inferioară a nişei actuale. Facem astfel de precizări, întrucît numeroase cote de adîncime privitoare la realităţile arheologice din interior au fost calculate în raport cu acest dalaj (*azi dispărut*, v. mai jos n. 117).

În diverse locuri din naos, la nivelul dalajului, se găseau marcate 12 morminte şi anume, cu lespezi de piatră diferite ca mărime dar toate fiind sculptate pe margine cu un motiv asemănător celui de pe piatra din Cîmpulung a lui Nicolae Alexandru voievod [116]. Al 13-lea mormînt (respectiv cel cu nr. 11 indicat în CDA, fig. 30) nu era în nici un fel marcat pe dalajul amintit, iar cel de al 14-lea (respectiv nr. 10, al ctitorului) se afla în strania situaţie de a fi expus privirilor, datorită unei instalaţii rudimentare deasupra căreia trebuia să gliseze (teoretic cel puţin) o lespede de piatră (fig. 43/1). De notat că monumentul funerar de deasupra mormîntului nr. 10, masiva piatră cu decor în relief plat se afla lîngă stîlpul SV (latura nord), deci la 1 m distanţă de mormînt [117].

---

[116] Lespezile au fost lucrate de Ioan Zigoneanu (1929 — 1930). Dealtfel, o placă comemorativă din Biserica domnească menţionează aceste lucrări.

[117] În anul 1972 a fost reaşezată pe locul din vechime (tot astfel şi piatra lui Voislav, are a fost scoasă din nişa sudică).

Alte 8 morminte de aflau marcate în tinda bisericii (pronaos), trei dintre acestea păstrînd lespezile proprii, fiind vorba de înaintașii cunoscutului om politic I. I. C. Brătianu [118].

În sfîrșit, de asemenea în pronaos, partea din stînga (nord) a încăperii era ocupată de o masivă platformă-etajeră de stejar, unde stăteau expuse numeroase vestigii (pietre sculptate, ceramică etc.) aduse la lumină de V. Drăghiceanu.

Cele înfățișate și mai ales faptul că nu cunoșteam exact locurile unde s-a explorat în 1920, ne-au determinat să întreprindem noile săpături în două etape : în 1969, cînd au fost realizate principalele secționări din naos și altar — scopul acestora fiind în principal *de recuperare* (în ce privește relictele stratigrafice intacte și, cu deosebire, în legătură cu eventualele construcții mai vechi) ; în 1971, cînd abia în condițiile șantierului DMIA s-a putut trece la dislocarea întregului dalaj, a pietrelor de mormînt instalate în anul 1930, obținînd astfel un cîmp mai larg de cercetare, inclusiv pentru verificările unor situații înregistrate anterior.

Revenind asupra plasamentului săpăturilor, trebuie să arătăm că am acordat totuși credit precizării lui V. Drăghiceanu : „Sap un șanț longitudinal prin axul bisericii, de la ușa de intrare pînă în fereastra absidei altarului" CDA, (*Jurnalul săpăturilor*, 134). În consecință, ne-am ferit să repetăm secționarea longitudinală prealabilă (cel puțin pînă la un moment dat), decizîndu-ne ca prima secțiune arheologică să fie perpendiculară pe axul lung și, totodată, pe direcția de pătrundere prin fosta ușă de sud, așadar, ca o prelungire a secțiunii din exterior XVII-69 (fig. 4 și 37, planul săpăturilor : *I*). Am continuat pe aceeași direcție N—S și în partea stîngă a naosului, între cei doi stîlpi (secțiunea II) ; dar, constatînd îndată că în 1920 nu se secționase peste tot de-a lungul axului indicat de V. Drăghiceanu, și mai ales luînd cunoștință de existența unor fundații mai vechi, am acordat desigur prioritate acestora din urmă (secțiunile III—V, VIII, XI — XV și urm.).

Biserica Argeș — I (c. 1200)

Era situată pe locul ocupat de naosul Argeș-II, mai exact : în cuprinsul traveei centrale și a celei laterale de sud. Într-adevăr (v. fig. 37, planul săpăturilor și detaliile), aliniamentul de nord al vechii biserici nu-l atingea pe acela al stîlpilor din naos, iar la sud limita exterioară Argeș-I aproape că se suprapune celei interioare Argeș-II ; diferită se prezintă situația pe axul longitudinal, vest-est : latura de vest a bisericii vechi a fost retezată *aproape în totalitate* de actualul zid despărțitor, iar cea de est pătrunde în altarul Argeș-II (respectiv depășind cu c. 0,10 m limita de est a tîmplei de zid).

Așadar, biserica Argeș-I nu se păstrează în întregime (ne referim firește la fundații), părți însemnate dispărînd pe rînd, datorită : a) operației de demolare dinainte de c. 1369 (cum vom vedea îndată) ; b) constructorilor bisericii Argeș-II (am precizat situația laturii de vest, dar porțiuni din vechea zidire au căzut mai ales sub stîlpul SV din naosul actual și sub zidurile-radier de care am amintit) ; c) înmormîntărilor din naosul Argeș-II — în sfîrșit, d) altor cauze (de pildă dislocări provocate de parii schelelor

[118] CDA, p. 78 și fig. 30 (M. 19—21, datînd din anii 1839, 1841 și 1845).

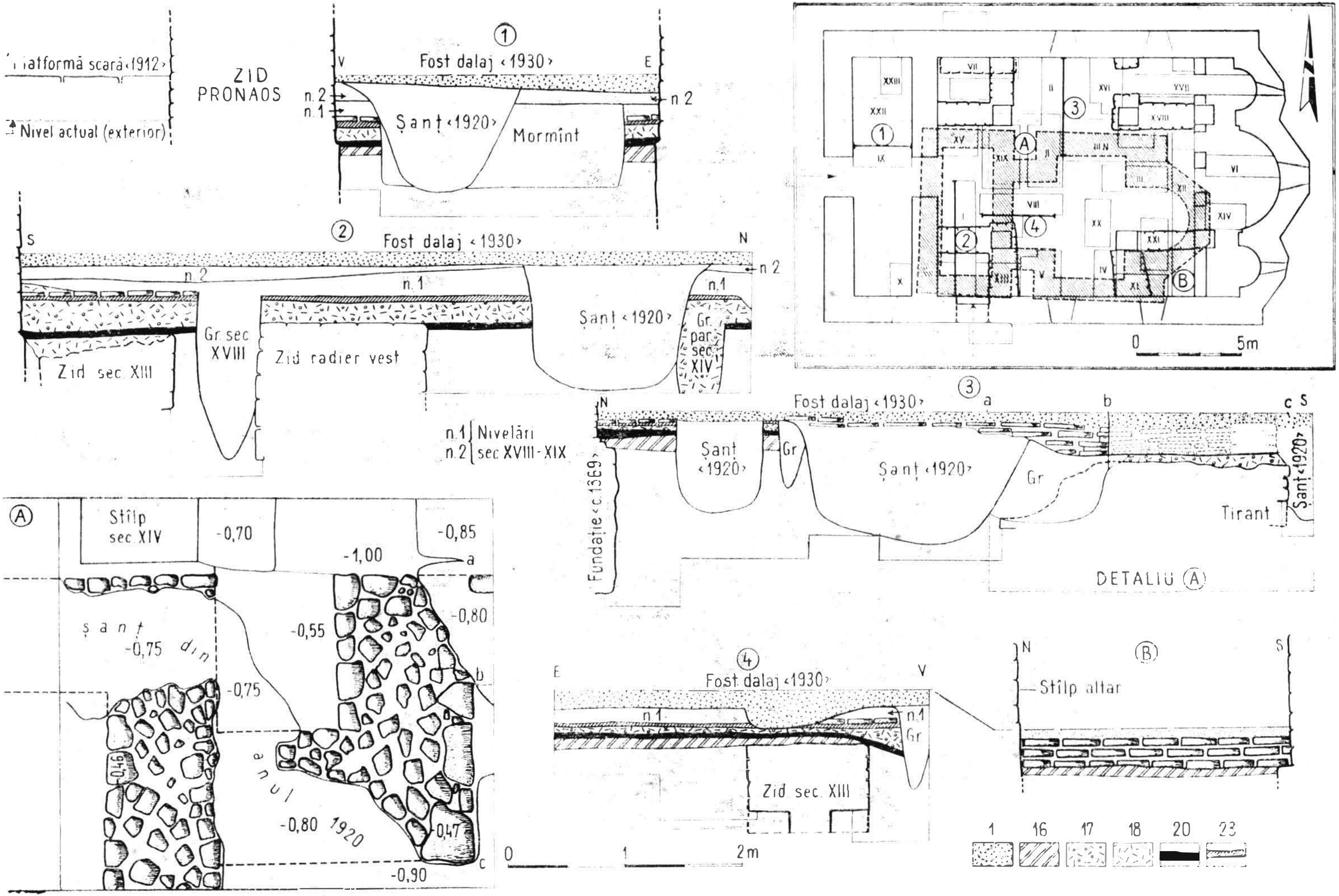

Fig. 37. Biserica ARGEȘ-II (interior). Planuri, profile.

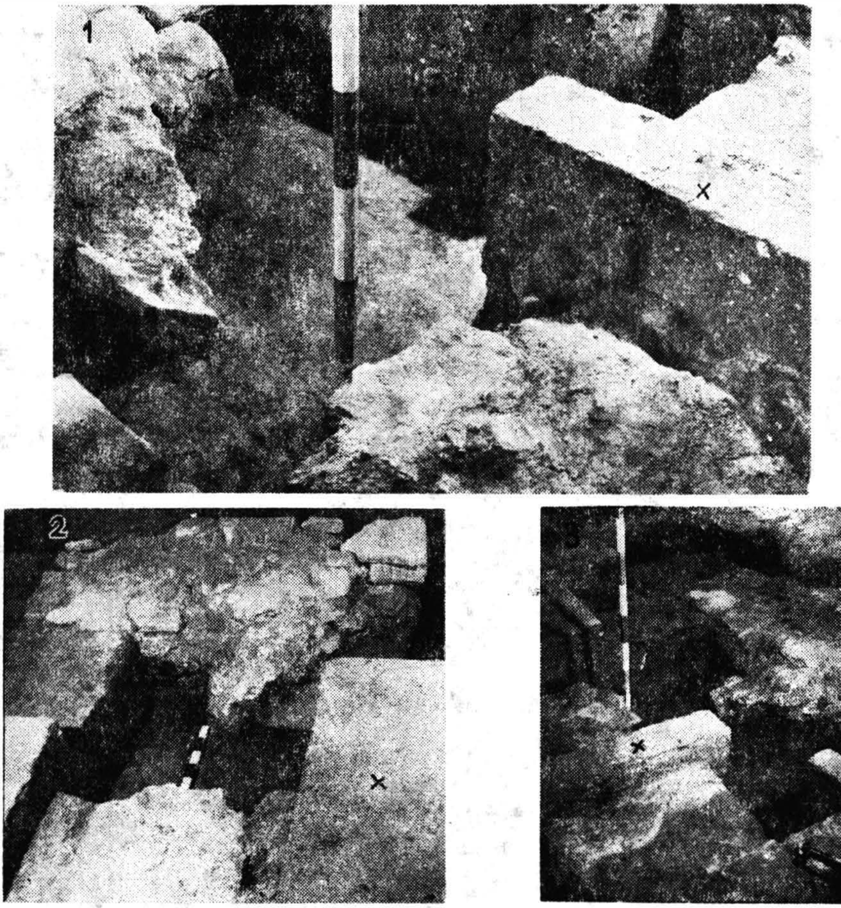

Fig. 38. Naos (săpături 1969); se disting fundaţiile vechiului locaş (x= cota pardoselii 1, c. 1369).

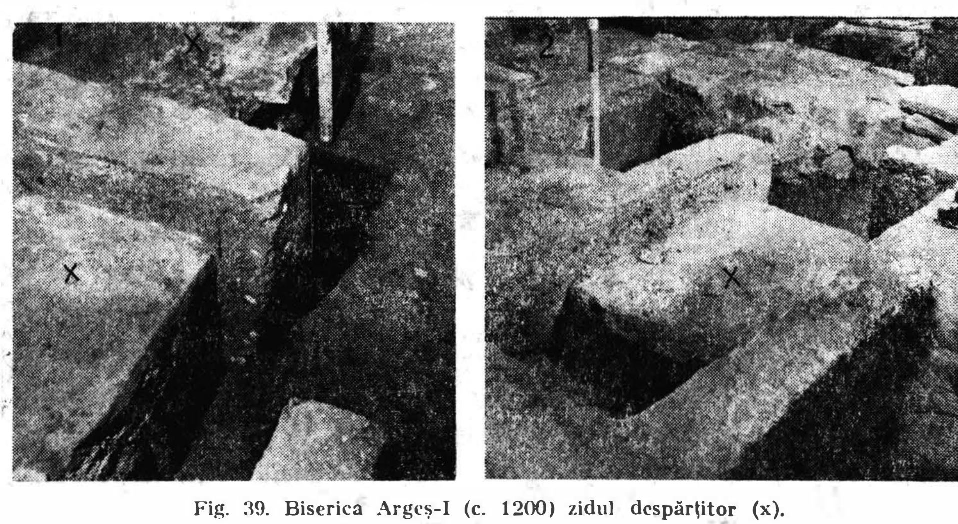

Fig. 39. Biserica Argeş-I (c. 1200) zidul despărţitor (x).

interioare din timpul construcției ⟨L *20*⟩, bisericii actuale, ca să nu mai amintim de schelele din 1750, 1827, 1911—1915). De asemenea, trebuie să spunem că pe alocuri fundațiile Argeș-I au fost deteriorate de însăși cercetarea din anul 1920.

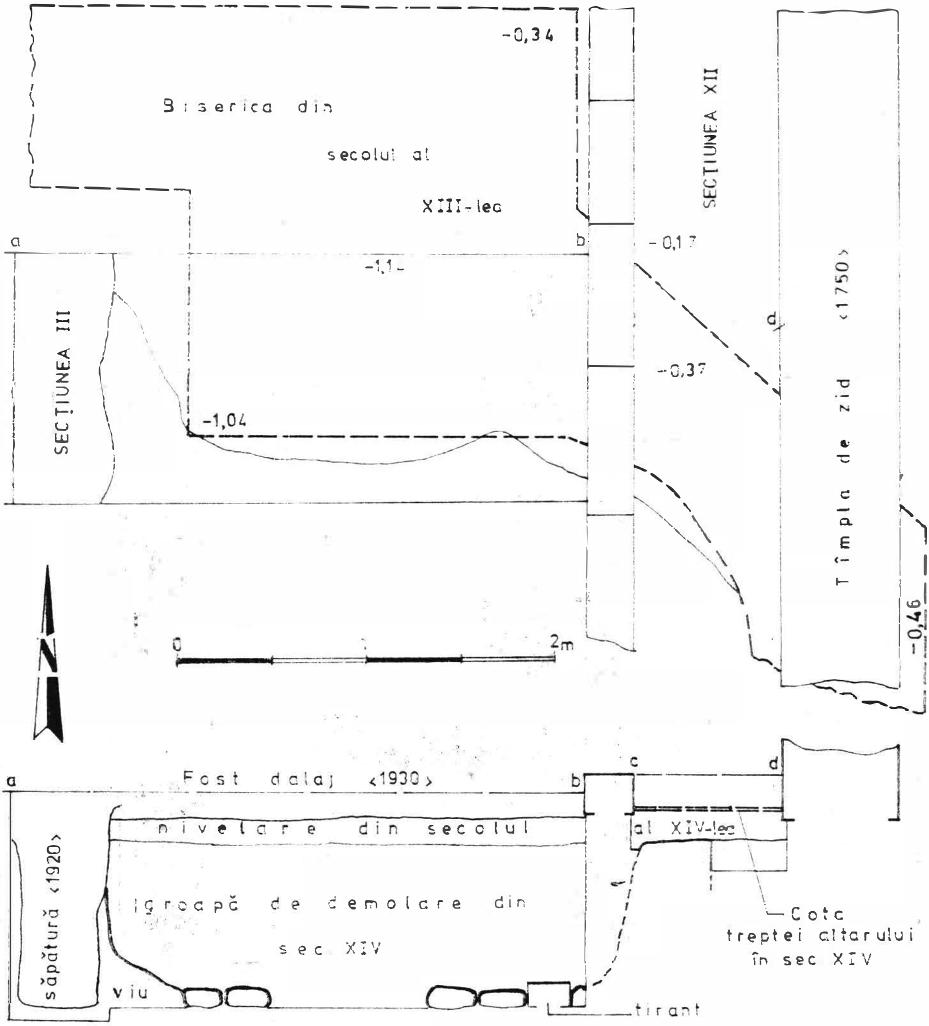

Fig. 40. Altarul Argeș-I. Plan și profil schematic.

Din fericire, pentru știință desigur, sînt conservate ca prin miracol *porțiuni intacte din altar*, naos *și pronaos* (fig. 38 — 40 și mai ales fig. 41), deci segmente sigure de ziduri, îngăduindu-ne stabilirea precisă a planului bisericii Argeș-I și în consecință filiația sau derivația tipologică a monumentului.

Tehnică, plan, dimensiuni. Particularități. Întrucît mai întîi demolarea din secolul al XIV-lea a făcut să ne parvină doar *rămășițe* din fundații (atunci s-a procedat și în profunzime, dispărînd cota-nivel de fundare ⟨L *22*⟩), firește că este destul de dificil să apreciem toate detaliile privind

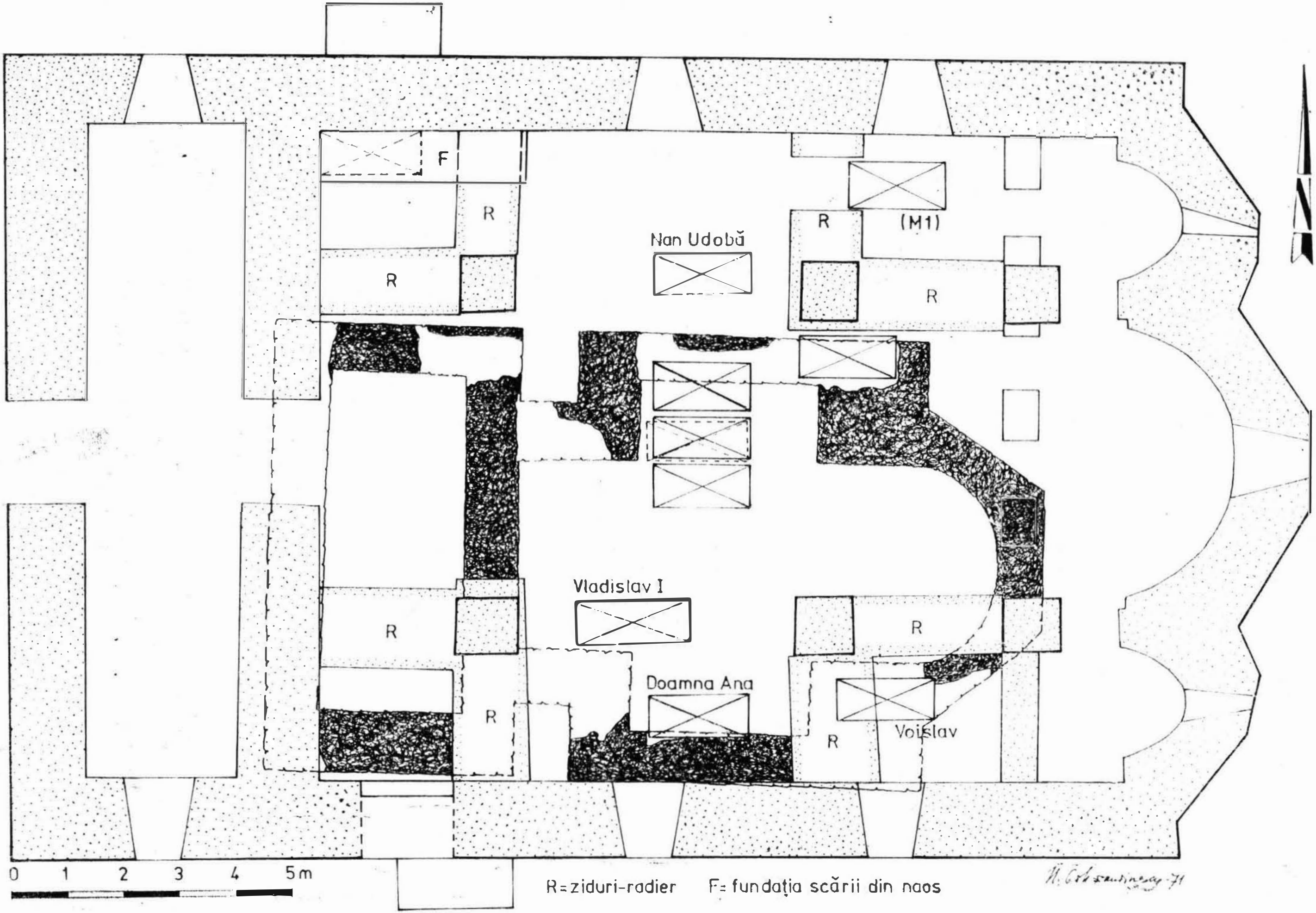

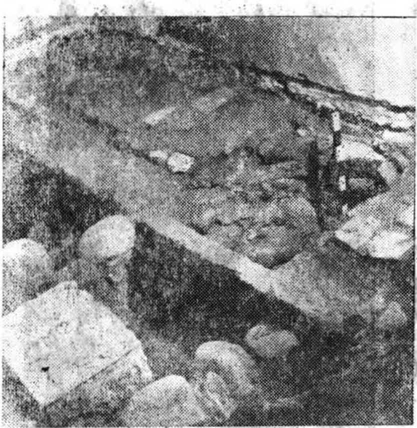
Fig. 41. Situarea vechiului locaș în cuprinsul celui actual (au fost marcate mormintele din naosul Argeș-II).

tehnica de lucru a vechiului monument. Cu toate acestea, atît cît se păstrează, ruinele bisericii Argeș-I vădesc o tehnică îngrijită și o realizare solidă. În ce privește fațada, molozul găsit demonstrează limpede că s-a folosit atît piatra cît și cărămida (*formate incerte* : 0,29 — 0,30? × 0,19 × 0,05; ? × ? × 0,055; ? × ? × 0,04 m) — inclusiv *cărămizi de epocă romană*, provenind din vreun castru din zonă. După probele găsite, *rosturile* dintre șirurile de cărămizi atingeau cel puțin grosimi de 0,032 — 0,037 m. Pe anumite registre ale fațadei se aflau șiruri de piese ceramice smălțuite — v. *Materialul arheologic.*

Materialul de construcție folosit la fundații era de proveniență locală : mai rar piatra de rîu, precumpănitor însă piatra de carieră (șisturi de culoare cenușie-vînătă, destul de friabile, scoase probabil din zona Oești-Albeștii de Argeș), mortarul fiind cel deja menționat (*supra*, § 4) : *var, nisip și prundiș, cărămidă pisată* — de unde și nuanța vag roșcată, mai ales în spărtura proaspătă.

Demn de subliniat este faptul că fundația a umplut peste tot șanțurile de trasaj și mai ales acela că, pentru asigurarea stabilității construcției, la talpa fundației s-au folosit *tiranți de lemn* (stejar), ei înșiși fixați cu „pene" din piatră de rîu pe un pat de nisip. Spre exemplificare, tiranții așezați de-o parte și de alta, în lungul zidului ce despărțea pronaosul de naos, măsurau în secțiune 0,36 × 0,18 și 0,31 × 0,18 m (fig. 37/4). Bineînțeles, un alt rînd de tiranți trebuie să fi existat la nivelul soclului fundației (dispărut, cum am văzut, în urma demolării din secolul al XIV-lea [119]).

În adîncime, fundația bisericii Argeș—I se păstrează după cum urmează : la pronaos, între 0,64 (secțiunea I) și 0,76 m (XV) ; la zidul despăr-

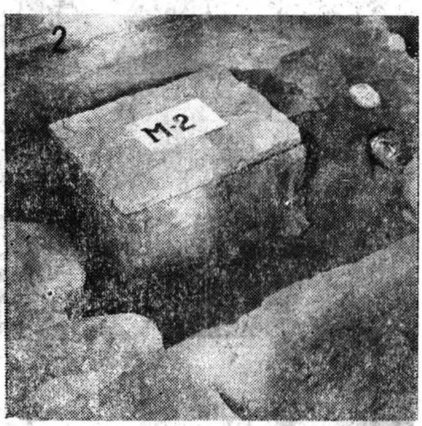

Fig. 42. Așa-zisul 'mormînt' nr. 2 (starea din 1971).

țitor, 0,77 m (VIII) ; la naos, între 0,10 — 0,15 (III, III—N) și 0,52 (II) sau 0,49 — 0,56 m (IV, V) ; iar la altar, în ax, 0,68 m (XIV) (vezi fig. 37/2-4 și detaliile din fig. 38 — 40). Desigur că, inițial, fundația atingea în jur de 1 m adîncime ; o probă în acest sens, în afară de cotele mai ridicate de la vest, este *groapa de demolare* sesizată în secțiunea III, de unde rezultă că fundația măsura acolo cel puțin 0,85 m (fig. 40).

---

[119] Amănunte la arh. Horia Teodoru, in *Actes*-CIÉB (XIV, București, 1971), II, 1975, p. 621—624.

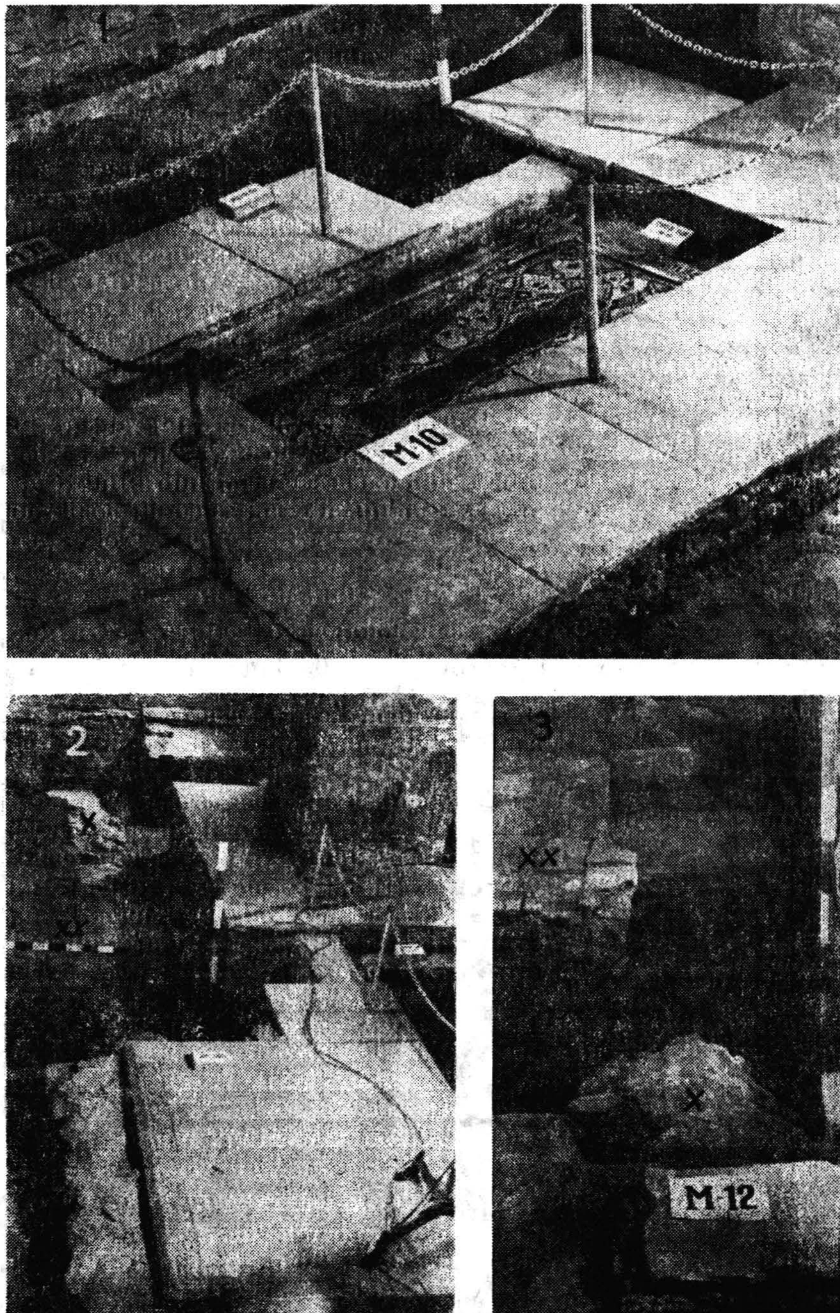

Fig. 43. Naos: 1, mormîntul nr. 10 (Vladisav I-Vlaicu), vedere din 1969; 2—3, fundațiile Argeș-I (x) și pardoseala 1, c. 1369 (xx).

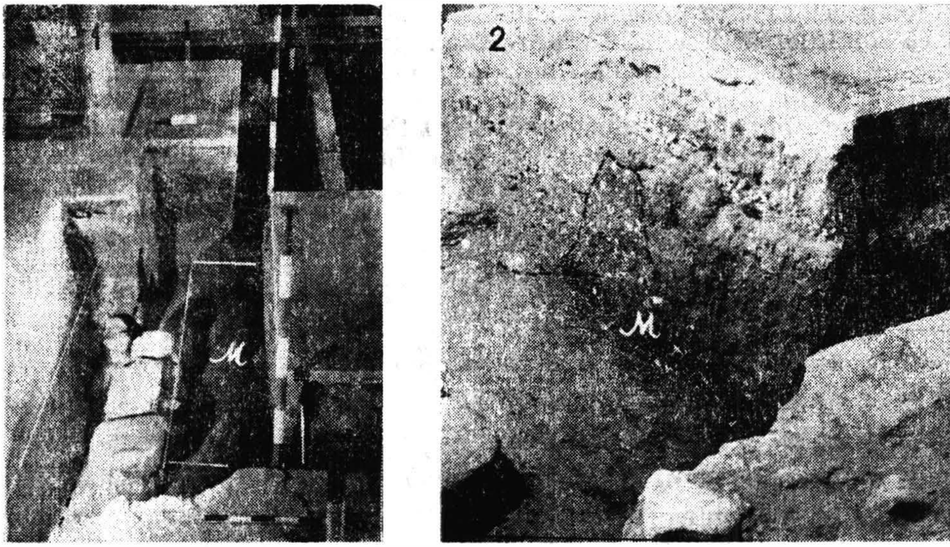

Fig. 44. Naos (III-N-1969); 1, mormînt /M/ peste fundația N Argeș-I; 2, detaliu.

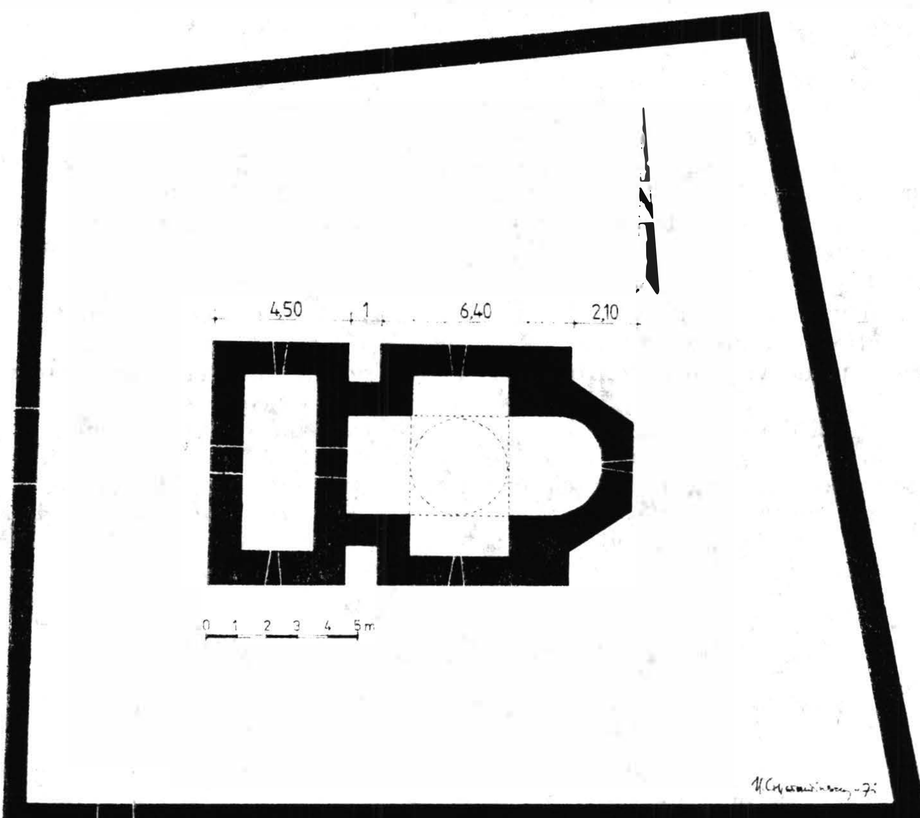

Fig. 45. Biserica Argeș-I și incinta A. Plan.

În ce privește grosimea, fundaţia bisericii Argeș-I este neunitară; dacă zidul despărţitor măsoară exact 1 m (fig. 37/4 și fig. 39), în schimb este de reţinut că latura de sud a pronaosului (secţiunea I) este groasă de 1,16 m (fig. 37/4), pe alocuri chiar de 1,22 m, iar naosul (colţul NV) prezintă grosimi ale zidurilor de 0,94 — 1,15 m; cît de diferite sînt aceste situaţii se vede și la altar unde grosimile fundaţiei măsoară între 0,62 și 0,80 m! Dacă se ia în considerare prezervarea soclului fundaţiei (cel puțin 0,05 — 0,10 m de o parte și de alta) rezultă că zidurile bisericii Argeș-I nu depășeau nicăieri grosimea de 1 m, în elevaţia propriu-zisă.

Toate cele de mai sus se potrivesc cu dimensiunile mijlocii ale locașului 14 × 8 m (măsurători la exterior); într-adevăr, am putut stabili că între colţul interior NV al pronaosului (păstrat intact în secţiunea XV) și aliniamentul exterior de est (latura absidei) există o distanţă de 12,90 m, căreia dacă îi adăugăm c.1,10 m reprezentînd grosimea laturii de vest (dispărută) rezultă o lungime totală de c. 14 m. Pe axul mic (N—S), măsurătorile calculate au indicat: 8,15 m între laturile exterioare ale pronaosului și c. 8 m la umerii bisericii (= linia de naștere a absidei altarului), vezi restul datelor în fig. 45. În sfîrșit, pentru a desluși mai bine articularea morfologică a monumentului, să precizăm că *tinda (pronaosul)* era largă *în interior* de 2,45 × 5,90 m (ultima cifră fiind tocmai lărgimea, pe cînd prima reprezintă lungimea, în sensul axului vest-est), iar *naosul* se înfăţișează în *plan cruciform*, inclusiv la exterior, lungimea braţelor — calculată la punctul interior de intersecţie—fiind de 6 m (pe axul N—S) și de 7,30 m (pe axul V — E, desigur neincluzînd și absida); cît privește *altarul* — acesta se prezintă cu trei laturi la exterior (două de cîte c. 2,50 m, iar cea din ax de aproximativ 2,80 m), în interior fiind semicircular (R = 1,25 — 1,30 cm), conturul fiind totuși ușor segmentat. Boltirea monumentului este lesne de dedus: o boltă transversală semicilindrică în pronaos, braţele crucii din naos boltite și ele semicilindric — la încrucișarea lor, pe un tambur, ridicîndu-se turla (probabil încununată de o cupolă), iar cel de est terminîndu-se cu o semicalotă. Despre decoraţia interioară și exterioară vom mai vorbi.

Evidenţiem încă o dată particularitatea de plan a acestui interesant și preţios monument pe pămîntul românesc: *modelarea naosului*, astfel că braţul de vest al crucii în interior se desenează limpede și la exterior (fig. 37/A, 41, 45, 69). De fapt, la joncţiunea dintre pronaos și naos se realizează prin decalc tocmai corpul de zidărie care încadrează braţul de est (și din care pornesc laturile absidei) — cu deosebirea că masa de zidărie care încadrează braţul de vest prezintă un spaţiu gol, fără zidărie, de c. 1 × 1,30 m, laturile decroșîndu-se. Așadar, *se documentează prin biserica Argeș-I o variantă a tipului în cruce greacă liberă, fără puncte interioare de sprijin* (v. mai jos, CONCLUZII).

Biserica Argeș—II (c. 1365—1369)

Privite în schemă generală, datele stratigrafice rezultate din săpături în legătură cu actualul monument sînt următoarele:

a) Biserica Argeș-II s-a fundat în pămîntul galben argilos-nisipos, amestecat cu prundiș sub cota 1,50 m. Soclul fundaţiei — lat de 0,10 — 0,18 m — se află situat la adîncimi variabile în raport cu dalajul de piatră (1930), respectiv la —0,66 m (secţiunea I), 0,60 m (IX), 0.22 m (II)

0,31 m (VI) etc., ilustrînd ceea ce am semnalat deja : terenul de construcţie se afla în vechime în pantă uşor pronunţată către vest şi sud-vest. Fundaţia însăşi, lucrată din bolovani de rîu legaţi cu mortar foarte consistent (var, nisip şi prundiş) este adîncă de 1,15 m (XI), 1,20 m (VI) sau 1,33 m (II) — fig. 37/1-3. Am constatat, de asemenea, că tălpuirea din naos — prin zidurile-radier ce legau stîlpii cu laturile sau cu stîlpii dinspre altar — a fost realizată prin corpuri de zidărie lucrate tot din bolovani de rîu, groase de 1,10—1,55 m şi atingînd adîncimi de 1,18 m (I), 1,25 m (IV) şi doar 1,05 m în partea de nord (XV). De reţinut traseul oblic al zidului-radier ce pornea din stîlpul SE (XI), precum şi ciudăţenia celui ce pornea din stîlpul opus către nord (secţiunile XVI, XVII, XVIII) : era alcătuit din două segmente: unul legat de stîlpul NE din naos, *adînc de numai 0,90 m*, pe cînd cel de-al doilea, legat organic de latura de nord a bisericii, abia depăşeşte lăţimea soclului, între ambele existînd un spaţiu nezidit de 0,98 m lăţime (fig. 37, planul general).

b) La nivelul soclului fundaţiei (respectiv al zidurilor-radier) se distinge aproape peste tot stratul de construcţie L *20*, care zace de regulă peste o pătură de pămînt purtat (L *16*) scos din şanţurile de fundaţie (fig. 37/1, 3-4) (excepţie în această privinţă : zona de SV a naosului şi de S a pronaosului, unde L *20* se aşterne direct peste pămîntul neumblat sau — cazul secţiunii I — peste o pungă de moloz provenit de la biserica Argeş-I (fig. 37/2).

c) Se constată o nivelare masivă cu moloz sau cu pămînt (L *16*) în partea de SV a naosului (fig. 37/2), care s-a întins apoi, subţiindu-se, către NE şi E ; molozul provine tot din biserica Argeş-I. Peste această nivelare se înregistrează o dungă compactă de mortar — respectiv patul *primului paviment de cărămidă* din biserica Argeş-II ; acest *nivel de călcare* în interiorul monumentului se păstrează încă intact, pe mici porţiuni, la adîncimi variind între 0,08 — 0,25 m (în partea centrală şi de nord a naosului) şi 0,33 — 0,36 m (în partea de SV şi în pronaos) fig. 37/1-4. Menţionăm formatele de cărămizi care au alcătuit *pavimentul 1* : 0,32 × 0,21 × 0,045 ; 0,32 × 0,19 × 0,03 ; 0,0315 × 0,22 × 0,04 şi 0,28 × 0,185 × 0,04 m.

d) În secţiunea XII, practicată de-a lungul tîmplei de zid, a fost identificat (—0,17 m) locul *treptei vechi a altarului:* aceasta era lată de 1,05 m, constînd din cărămizi legate cu mortar (format 0,29 × 0,185 × 0,04 m), aşezate cap la cap in şiruri paralele (fig. 40). Vom reveni asupra acestei probleme. De asemenea, am lămurit şi situaţia amplasării zidului ce închide spre vest absidiola diaconiconului : zidul este lucrat numai din cărămidă, *nu are deloc fundaţie* (!), talpa zidului călcînd direct peste soclul laturii de sud, sub ea găsind acelaşi strat de pămînt galben, purtat, L *16* (fig. 37/*B*).

e) În sfîrşit, săpăturile din Biserica domnească au sesizat alte două operaţii de nivelare interioară, ambele ilustrînd refacerile care au avut loc în secolele XVIII (c. 1750) şi XIX (1827—1851), cum atestă şi monedele găsite (fig. 39, siglele *n.1* , *n.2*). Nivelarea din secolul al XVIII-lea a făcut necesară pentru aşezarea celui de *al doilea paviment de cărămidă,* cum dovedesc resturile de pavaj păstrate în secţiunile V, VIII şi XV, la adîncimi între 0,23 şi 0,30 m. Menţionăm formatele de cărămizi folosite la *pavimentul 2* : 0,29 × 0,185 × 0,04 m (V) ; 0,28 × 0,185 × 0,04 m (VIII). Cu acelaşi prilej — reamintim — a avut loc şi construirea tîmplei

de zid de la altar, drept care treapta din fața acesteia a fost parțial refăcută, dar păstrîndu-se cota-nivel din secolul al XIV-lea (fig. 40) [120].

Problema mormintelor din Biserica domnească Argeș — II

De la început trebuie să precizăm, deschis, că nu ne-am propus în nici un fel să procedăm la verificări globale asupra tuturor mormintelor consemnate de V. Drăghiceanu (aceasta implicînd cercetarea ***din nou*** a fiecărui mormint, deci coborînd în profunzime pînă la nivelul atins în 1920 ; ar fi fost un ***non-sens***). Dimpotrivă, am fost interesați din alt punct de vedere, și anume să vedem dacă mai pot fi recuperate situații intacte (de ordin stratigrafic în primul rînd) care să ne permită concluzia : a existat sau nu un mormint pe locul respectiv. Dealtfel, am socotit că nu mai este necesar să revenim asupra mormintelor care nu stîrnesc dubii : M. 7 (Nan Udobă) și M.10 (ctitorul, Vlaicu Vodă). De la sine înțeles, aici vom folosi în continuare — pentru a înlesni orientarea cititorului — numerotarea dată de descoperitorul din 1920.

M. 1. Am văzut că săpăturile de pe locul respectiv au urmărit altceva (supra, ***zidurile-radier***), dar ne-a preocupat să stabilim mai exact coordonatele de localizare ale acestui mormînt. Rezultatele nu s-au dovedit prea limpezi, datorită celor două mici șanțuri paralele pe care V. Drăghiceanu le-a practicat acolo (inclusiv pe locul unde zidul-radier spre nord este segmentat) ; sigur este faptul că dacă a existat un mormînt pe acel spațiu larg de 0,98 m, atunci groapa respectivă va fi fost acolo unde o indică V. Drăghiceanu, întrucît în profilul de est al secțiunii XVI (vezi fig. 37) se păstrează încă o ***coloană intactă de pămîn viu*** (respectiv între cele două șănțulețe din 1920), fapt ce exclude săparea acolo a unei gropi. În rest, să rememorăm notările lui V. Drăghiceanu : „⟨13 august 1920⟩Se adîncește șanțul din stînga mormîntului cavalerului zugrăvit ; la 1 m adîncime se dă, în fund ⟨am constatat însă că șanțurile au atins doar adîncimi de 0,70 — 0,92 m, n.ns.⟩, de pămînt noroios, de scheletul întreg, bine conservat și normal așezat, desigur tot al unui cavaler, cu capul sprijinit pe o cărămidă și țărmurit spre nord de o altă cărămidă, cu dimensiunile $29 \times 17 \times 5\frac{1}{2}$ cm, $27 \times 18 \times 5$ cm. Nici urmă de cosciug, de îmbrăcăminte, inele sau bumbi de tunică. O sărăcie biblică. Mormîntul era neprofanat (No. 1 pe plan)" (***Jurnalul săpăturilor***, 145).

Expertiza Rainer se pronunță : bărbat matur, vîrsta de peste 40 de ani, statura probabilă 1,65 m (in n. 1 : oase de animal printre cele umane) — *Cercetări antropologice*, 153 și fig. 166/1-5.

Referindu-se la același mormînt, *P. Chihaia* a bănuit — și pe bună dreptate — că ar putea fi vorba de înhumarea unui călugăr [121]. Ar trăda acest lucru, adăugăm, folosirea sub căpătîi a cărămizilor, practică obișnuită în cimitirele monastice.

Numai că toate cele de mai sus, pe deasupra incertitudinilor care subzistă (inclusiv indicații greșite, de ex. impresia că mormîntul străpunge zidul-radier, cum se redă grafic în CDA, fig. 30 — planul distribuției mormintelor), ar permite și formularea unei alte ipoteze : de fapt, ***mormîntul 1 aparține bisericii Argeș-I***, adică cimitirului pe care îl presupunem că va fi existat și în jurul acesteia (v. mai jos, CONCLUZII). Într-adevăr, topografic, acest mormînt se află ***la exterior*** în raport cu biserica Argeș-I,

[120] Unele observații consemnate și în articolul nostru din BMI (1971), 3, p. 20, fig. 9.
[121] *Cetăți de scaun* (1974), p. 27.

la c. 2 m nord de aceasta ; dacă așa stau lucrurile, înseamnă că o dată cu trasarea planului noii biserici Argeș-II constructorul a găsit de cuviință să cruțe acest mormint (mai exact capătul de vest al acestuia), rezolvînd așa cum am precizat plasamentul zidului-radier. Mormîntul *se vedea* deci la nord de fosta biserică, poate era de dată foarte apropiată în raport cu anul c. 1365 (relativ proaspăt deci, al vreunui prelat aflat în serviciul Curții ?). Simple ipoteze, așadar, izvorîte — repetăm — din nesiguranța faptelor de observație arheologică înregistrate în 1920 și, de bună seamă, din împrejurarea des subliniată, referitoare la decapările de după 1911.

M.2 Precizările din CDA par ferme: cavou scobit în masivul de zidărie „ce lega baza stîlpului nord-est cu tîmpla *(Jurnalul săpăturilor*, 136), fiind vorba de fapt de zidul-radier spre est, ce unea stîlpul amintit de acela al altarului (vezi aici fig. 37,42), pretinzîndu-se că *pereții interiori erau tencuiți*, deci finisați, în scurt un cavou lung de 2,23 m, lat de 0,76 — 0,78 m și adînc de 0,70 m ; osatura, într-un sicriu de lemn cu „lățimea ... de 0,35 m ⟨ !⟩, înălțimea în interior de 0,35 m" *(ibidem)*, se prezenta „normal așezată, deși puțin mișcată din locul ei ; craniul răsturnat cu fața spre stîlp, etc." *(ibidem)*, subl. ns.

Un prim lucru pe care l-a omis descoperitorul : *treapta altarului*, adică nu a corelat *funcționalitatea acesteia* (în preajma accesului *la* și *dinspre proscomidie)* cu prezența unui mormînt *(cu lespedea sa, ibidem);* distanța dintre cei doi stîlpi este de 2,65 m, dar un cavou lung de 2,23 m trebuia să aibă deasupra cel puțin o piatră de 2,25 m ..., rămînînd pentru treaptă doar 0,40 m !

Un al doilea lucru omis : expertiza Rainer, care — pe o „osatură normal așezată" abia poate formula : „determinarea sexului se face cu o probabilitate mai redusă : invocăm mai ales curba regulată a profilului longitudinal median etc." ; „Craniometria nu s-a putut face, din pricina deteriorării obiectului ..." ; în schimb, stabilește că vîrsta este de 25 — 30 de ani, iar statura — atenție ! — *probabil 1,71* m (*Cercetări antropologice*, 153), ceea ce nu se împacă deloc cu un sicriu lat de numai 0,35 m (chiar admițînd o eroare tipografică : 0,53 m)

Verificările noastre (secțiunile XII, XVIII) au stabilit că presupusa groapă-cavou se prezintă într-un contur cu totul neregulat (fig. 42), *pereții nefiind tencuiți*, iar fundul denivelat ; mai mult, în ce privește dimensiunile, am constatat că stîlpul NE din naos stă așezat pe un *soclu de piatră masivă* depășind laturile stîlpului, toate, pe lățimi de 0,25 — 0,48 m) ; piatra acestui soclu a fost luată de V. Drăghiceanu drept lespede de mormînt (a cărui „groapă" trebuia să se afle deci la cel puțin 0,25 m est de stîlp, micșorînd și mai mult, în consecință, treapta altarului ..., vezi fig. 45). Or, tocmai pe latura cu presupusul mormînt se poate lesne constata că piatra soclului nu numai că a fost spartă din vechime, dar fragmente din ea se găsesc în groapa din zidul-radier.

Concluzia noastră : mormîntul 2 nu a existat pe locul indicat de cercetările din anul 1920.

M.3. Nu a fost verificat direct, dar în suprafața III—N am găsit și noi o *aplică* de tipul celor comunicate de V. Drăghiceanu [122].

Mormintele 4 și 5. Asupra amîndorura planează dubii serioase, îndeosebi referitor la cel de-al doilea. Mormîntul 4, situat de V. Drăghiceanu lîngă fața de nord a stîlpului de SE : din nou, greșit, indicații despre „un

[122] CDA, p. 66—68 și pl. XII.

fragment din vechea piatră ce acoperea mormîntul", pretinzîndu-se apoi descoperirea „de urme de cosciug, de îmbrăcăminte și de cuie de cosciug (*Jurnalul săpăturilor*, 147). Stîrnește nedumerire împrejurarea că autorul cercetării din 1920 i-a prezentat spre expertiză lui Fr. Rainer două schelete cu o singură etichetă, căci iată ce scrie ultimul : „Dintre pachetele cu oase care poartă însemnarea „Soția lui Negru-Vodă", unul conține osămintele unui tînăr : toate epifiziile oaselor lungi sînt deslipite. Am întregit femurul stîng, ca să-l pot măsura. L-am găsit de 39 cm^3. Statura ar fi atunci, pentru bărbat 1 m 53, pentru femeie de 1 m 49" (*Cercetări antropologice*, 160). Într-o notă, V. Drăghiceanu explică : „Osemintele au fost găsite în cutia de la picioarele mormîntului Radu Negru. Oasele bărbătești ar putea proveni din mormîntul No.4, găsit complet golit de orice os" — *ibidem*. Or, dacă această justificare (jenantă în sine) este perfect explicabilă în contextul arătat — a găsi în *Jurnal* însemnarea : „⟨7 septembrie⟩ Săpîndu-se aci, se dete, mai întîiu, de o cutiuță zidită ... în care se aflau strînse osemintele a două schelete întregi, poate ale Doamnei care fuseseră cîndva exhumate ⟨de ce oare? n.ns.⟩ din mormîntul ei (No. 11 pe plan și ale scheletului 4) " (p. 147), nu îndrituiește pe oricine să afirme că însemnarea citată a fost efectuată după cunoașterea expertizei Rainer? Vom reveni în legătură cu mormîntul Doamnei. Cît privește pe acela notat cu nr. 4 — ne îndoim cu totul de existența lui, în temeiul datelor oferite de secțiunea XXI : la — 0,72 m am dat de pămîntul neumblat, pe cînd în *Jurnalul săpăturilor*, p. 143 se afirmă că se atinsese în zona respectivă adîncimea de 1,10 m (este drept, în legătură cu mormîntul următor).

Mormîntul 5 nu ar trebui luat în discuție (fiind denumit de însuși V. Drăghiceanu „Mormîntul închipuit"). Au fost găsite, se spune, în fața de est a stîlpului SE „urmele unei cuverturi sau haine, de brocard maron... Speram ca această mantie să fie aruncată peste un cosciug ce s-ar afla în interior. Sondagiile făcute pînă la 1,10 m adîncime, cînd se dă iar de prund nu dă (sic) nici o urmă de oseminte. Am dedus că ne aflăm în fața unui mormînt închipuit al vreunui mort în cine știe ce cîmp de bătaie, și a cărui mantie a fost zidită (sic) la picioarele acestui stîlp, *pe care poate că a și fost zugrăvit*, dar al cărui portret a fost distrus în nenorocita restaurare a zugravului Pantelimon" ! (*Jurnalul săpăturilor*, 143 ; subl. ns.). Comentariile sînt desigur de prisos. Fapt este că secțiunea XXI a dovedit că intervenția din 1920 a atins adîncimea de abia 0,72 m ; în plus, s-a constatat lîngă stîlpul SE și *o plombă masivă de ciment*, încadrată de lespezi din piatră așezate pe cant (grosimea plombei este de 0,90 m, iar adîncimea de 0,40 m ; o plombă asemănătoare ca structură, fixată într-o groapă, a fost sesizată în fața stîlpului SE din altar — secțiunea XII — afectînd serios fundația din această parte a bisericii Argeș-I). Este vorba, probabil, de opera lui V. Drăghiceanu[123]. Interesant de subliniat, mormîntul 5 nu a găsit ecou în niciuna din lucrările serioase de după 1923.

M. 6 (*Voislav*). Săpăturile (XI, XXI) au dovedit că a existat un mormînt pe locul indicat în CDA, fig. 30 (și nu acolo unde, începînd cu c. 1930, a stat piatra nouă, care se afla cu capătul în linie cu latura V a stîlpului). Într-adevăr, s-a constatat că mormîntul a atins parțial marginea de est a zidului-radier SE, unde am găsit o cavitate de 0,70 × 0,60 m și adîncă de 0,65 m. În sfîrșit, se știe că din acest loc a fost ridicată in 1920 piatra lui Voislav, fiul lui Nicolae Alexandru voievod (frate așadar cu Vlaicu

[123] *Ibidem*, p. 143.

Vodă şi cu Radu I) — vezi CDA, p. 55 — 57 şi fig. 50 ; *Jurnalul săpăturilor*, 142 şi 145⟨5, respectiv 21 august 1920⟩. Asemenea lucruri erau destul de limpezi pînă la expertiza Rainer, căci — fapt curios — a fost deajuns ca savantul antropolog să stabilească vîrsta osemintelor prelevate din mormînt: 25 — 30 de ani — şi mai ales să declare: „frontalul ca de copil ori de femeie” (*Cercetări antropologice*, 156), că descoperitorul s-a văzut nevoit *(în chip cu totul nejustificat)* să amendeze în *Adaose şi îndreptări* : pe piatră „s-ar putea citi Воиславѫ дъщи[ре] (fata lui . . .), concluziile ce le-am tras pe baza existenţei acestui mormînt în faţa altarului, nu sînt întru nimic modificate” (CDA, p. X). Ciudat lucru : pînă şi inventarul atribuit acestui mormînt se dovedeşte fie de bărbat (vezi „Egreta lui Voislav”, fig. 75), fie de femeie — de pildă, inelul de aur, „cu verigă subţire . . . găsit în mormîntul lui Voislav” (CDA, p. 66 şi fig. 69), care se dovedeşte într-adevăr că este un inel potrivit pentru mîna unei femei [124].

Explicaţia acestor ciudate inadvertenţe o vom da cînd vom discuta despre mormîntul nr. 11.

Mormintele 8 şi 9. V. Drăghiceanu a găsit în mijlocul naosului, sub Pantocrator, o bordură de cărămizi (format 0,31 × 0,20 × 0,04 m), aşezate mai ales pe cant şi „care, la prima vedere părea a fi o decoraţiune pătrată, făcută în pardoseala de cărămizi în mijlocul bisericii” — ajungînd apoi la concluzia că, de fapt, este vorba de rama unui mormînt, respectiv a celui cu nr. 8 (*Jurnalul săpăturilor*, 141 şi fig. 31, 133, 173) ; deşi, în mod nejustificat, în planul de distribuţie a mormintelor (CDA, fig. 30) o asemenea bordură încadrează la sud şi M.9 ! Săpăturile noastre au putut verifica o parte din cele afirmate de cercetarea din 1920.

Mai întîi despre amintita bordură : am găsit-o într-adevăr, placată însă cu piatră, capătul de est fiind refăcut în unghi de 90° (fig. 37/3) ; dedesubt se află chiar colţul interior din naosul Argeş-I). Sigur este doar faptul, înregistrat în secţiunea II, că bordura de cărămizi zace cu talpa peste molozul-nivelare din secolul al XIV-lea (fig. 37/3).

Aceeaşi secţiune II, alături de secţiunea III şi de suprafaţa III—N, ne-au permis discernarea unei situaţii arheologice asupra căreia V. Drăghiceanu nu a întrezărit soluţia justă. Ne referim la problema mormîntului 8, mai exact a numărului de schelete din cuprinsul acestui mormînt. Se ştie, V. Drăghiceanu, ajunsese la soluţia — absurdă în sine — de a fi identificat *în aceeaşi groapă* (nr. 8) atît pe Vladislav I, cît şi pe soţia acestuia, Doamna Ana. Să stăruim puţin asupra acestei identificări arbitrare.

La 4 august 1920, tocmai se explora microzona de la nord de bordura de cărămizi, unde sub pardoseala dintîi (mult albiată) apăru la adîncimea de 0,50 m o brăţară de aur (CDA, fig. 161 şi pl. XII), iar mai jos cu 1 m „se dă un craniu, cu faţa intoarsă spre capul cavoului . . .”, apoi de „femururile cari erau corect aşezate şi peste cari s-a⟨u⟩ găsit urme dintr-o foarte frumoasă pasmanterie” — se indică în fig. 147 : „Broderie de Veneţia, găsită la scheletul Doamnei lui Vladislav” ; şi îndată : „În vălmăşagul osemintelor a două schelete de la cari lipsea, însă un craniu, se găsi un cercel de aur . . . cum şi resturi de pietre cu inscripţii tăiate în adincime, vopsite cu roşu, cari mi-au dat numele lui Vladislav-Vodă, etc.” (*Jurnalul săpăturilor*, 142). Pentru ca lucrurile să fie limpezi, în planul de distribuţie

---

[124] Interpretările din 1969 ale lui P. Chihaia sînt eronate: piatra se vede *absolut intactă* în fotografiile din CDA, fig. 133 şi 173; inexactă este deci şi afirmaţia că piatra acoperea M. 11 (*Cetăţi de scaun*, p. 10—12).

a mormintelor (CDA, fig. 30) se indică sub M. 8 un schelet întreg, iar alături de acesta, *la sud*, un al doilea schelet dar fără craniu.

Cu toate acestea, lui Fr. Rainer i-au fost înfăţişate spre expertiză: a) un lot osteologic cu însemnarea „Vladislav" — bărbat de 30 — 40 de ani, cu craniul perfect păstrat (întrecînd în acestă privinţă pe toate celelalte găsite în Biserica domnească), un *brahicran*, ca să respectăm exactitatea determinărilor lui Rainer; b) un alt lot, cu însemnarea „Vladislav Doamna" — dar asupra căruia, ciudat lucru, expertiza a trebuit să se pronunţe chiar în legătură cu partea de schelet care lipsea, cu craniul! Căci aflăm despre „o mare parte din boltă deformată post-mortem, prin o compresie asupra laturei stîngi". Dar continuă savantul într-o paranteză — în acelaşi pachet mai există, fragmentat, „şi frontalul unei alte persoane", precizînd apoi că „Fruntea aduce cu a cavalerului « zugrăvit pe stîlp »: arcuri superciliare d-abia pronunţate, glabela proeminentă (la „Voislav" e tot astfel,) fruntea frumos boltită. Dar *dolihocrania* e *mai* pronunţată". Sexul nu a putut fi determinat, iar vîrsta — în jur de 40 de ani — a fost stabilită după gradul de obliterare a suturilor; de acelaşi tip se prezentau şi fragmentele de frontal intruse în lot (*Cercetări antropologice*, 156 şi fig. 169 — 170).

Rezultă, aşadar, că de pe locul respectiv se recoltaseră oseminte de la trei *indivizi* — fapt întărit şi de nota pe care Fr. Rainer o consideră necesară în legătură cu expertiza aşa-zisului „Vladislav": „Oasele din cele 3 pachete însemnate « Vladislav » în majoritatea lor provin de la o persoană; dar sînt şi cîteva de la o altă persoană. Acestea se înfăţişează ca şi cele dintîi, în ce priveşte starea lor de conservare, afară de un fragment de femur, foarte viguros, de altă coloare şi consistenţă" — notă la care V. Drăghiceanu găseşte nimerit să precizeze: „Osemintele au fost găsite grămadă în acelaşi mormînt No. 8 şi întrucît am găsit oseminte de la două persoane/,/ am dedus că unele trebuie să fie ale unei femei/,/ întrucît s-au găsit o brăţară şi un cercel"! ... (*ibidem*, n.1, col. 2). El însuşi, însă, precizase că brăţara fusese găsită cu 1m deasupra scheletelor! Să trecem totuşi mai departe.

M. 9: 〈„16 August"〉. Se adînceşte şanţul dintre mormintele lui Vladislav şi Negru-Vodă; *la 0,20 m adîncime se dă de un craniu turtit*, şi mai jos, de *falca superioară, desigur a soţiei lui Vladislav*, aruncată din mormînt în ziua profanării, *şi de un femur*... La 1,40 m în adîncime, se dă de un craniu... (No 9 pe plan şi fig. 44). *17 august*. Se dezveleşte complet acelaşi mormînt, din dreapta lui Vladislav, găsit ieri. Se găsesc cele două femure bine aşezate. Urme de cosciug la colţul NV. Brăţare de cosciug la cap şi picioare. Un inel cu rubin transperat. Întreg acest mormînt domnesc, straşnic profanat, etc." (*Jurnalul săpăturilor*, 145, subl. ns.).

Despre acest pretins „Dan I" expertiza lui Fr. Rainer a stabilit: un brahicran, sex „poate masculin", vîrsta peste 40 de ani, iar apoi menţiunea: „Printre oasele răvăşite, aflate în acest mormînt se află mai mult decît jumătate dintr-o mandibulă *străină*, a unei persoane adulte" (*Cercetări antropologice*, 160 şi fig. 171/1—5). Din nou, cum era şi firesc, V. Drăghiceanu se justifică: „Craniul « Vladislav Doamna » (?) şi frontalul, au fost găsite sub pardoseală deasupra mormîntului No. 9. El ar putea fi craniul ce lipseşte la mormîntul No. 3, iar frontalul ar putea să fie al Doamnei lui Vladislav. Mandibula străină trebuie se aparţine (sic) craniului găsit deasupra acestui mormînt" (*ibidem*, n. 1, col. 1). Fapt

este că el publică în fig. 44 o vedere a pretinsului craniu „Dan I", inclusiv jumătatea de mandibulă — pe care, însă, Fr. Rainer am văzut că o elimină din lot. Dacă mai adăugăm și faptul că V. Drăghiceanu se credea îndreptățit să presupună că „o claviculă și oase subțiri, poate ale Doamnei lui Vladislav" se aflau în zona M. 7 (*Jurnalul săpăturilor*, 142) — vom înțelege mai bine temeiurile supozițiilor sale în materie antropologică, precum și ale identificărilor oferite. Căci, în pofida dificultăților cu care poate fi urmărit *Jurnalul* amintit, nu este greu de observat că expertiza lui Fr. Rainer stabilește pentru microzona mormintelor 8 și 9 oseminte de la cel puțin *cinci* indivizi !

Dar nu ne putem opri aici.

În legătură cu același M. 8, V. Drăghiceanu semnala (4 august 1920) : „La 0,80 m, se dă de urme de bordură, a fresco, de purpură roșie, cari desigur proveneau din tencuielile acestui cavou ⟨ sic ⟩ în care avem siguranța deplină că ne aflăm acum" — pentru ca, de data aceasta în legătură cu M. 7 (Nan Udobă), să consemneze în ziua de 6 august : „Se continuă adîncimea șanțului lingă mormintele lui Vladislav-Vodă, înspre direcția zidului de Nord al bisericii și, la 0,80 m adîncime se dă, mai întîiu, de un pat de cărămizi..., etc." (= M. 7 : „Deschiderea lui — preciza V. D. — o amîn pentru ziua sosirii d-lui Gr. Cerchez"). Îndată, apoi, găsim acest pasaj care ne-a intrigat foarte mult:

„Alături de acest pat de cărămizi, la aceeași adîncime, se dă de o lespede, dispusă în același sens cu mormîntul ⟨ nr. 7 ⟩, în lungime, cu dimensiunile 1,50 × 0,50 × 0,06 m, avînd bordura tencuită pe o lățime de cinci centimetri, și vopsită a fresco, roșu. În mijlocul lespezii este vopsit în chinovar un fond, în felul cum se prezintă un cosciug în secțiune. Această piatră a fost proiectată deci pentru încheierea unui sarcofag de piatră, ai cărui pereți erau compuși din lespezi, demontabile, și anume pentru încheierea laturii de la capul sau picioarele sarcofagului ⟨ ?? ⟩. Întrucît nu s-a găsit nici o urmă de oase, nici urmele unui alt mormînt aci, este de presupus că a fost proiectat acest sarcofag pentru mortul aflat sub patul de cărămizi, mai sus descris" (V. *Jurnalul săpăturilor*, 142).

Așadar, din această enigmatică însemnare ar reieși că M. 7 a avut hărăzit un alt loc, ***cu peste 1 m mai la sud*** de acela pe care se află în realitate — la care s-a renunțat desigur, amenajîndu-se cavoul din cărămizi pentru Nan Udobă. Presupunerea lui V. Drăghiceanu s-a dovedit, și aici, *inexactă*. (De reținut că lespedea amintită, cu pictura 'a fresco' — dacă a existat chiar așa ceva și nu o simplă bandă roșietică din chinovar — a dispărut fără urme...). Neoperînd corect cu observațiile pe care le consemna, el nu și-a dat seama că ***a existat într-adevăr un alt mormînt, absolut distinct și de M. 7 și de M. 8 și anume unul situat chiar la sud de M. 7*** ! Acestui mormînt, neînregistrat de V. Drăghiceanu (probabil din cauză că a fost complet jefuit și cu toate osemintele dislocate), i-a aparținut desigur piatra amintită (dimensiunile acesteia ar indica, plauzibil, un mormînt de prințesă)[125]. A fost sesizat de noi în suprafața III—N, diferențiindu-se net de ambianța stratigrafică din jur, datorită mai ales coloritului negricios al umpluturii și prezenței a numeroase fragmente de pictură murală, provenind din molozul L *17* (recte, din nivelarea ținînd de faza de construcție L *20*, c. 1365—1369), deci nu dintr-un

---

[125] *Ibidem*, p. 28 (cu referire însă la M. 8).

„cavou” tencuit pe dinăuntru și ornat cu pictură ! De reținut, pe de altă parte, că fostul mormînt a afectat o bună parte din grosimea laturii de nord a naosului Argeș-I (vezi vederile asupra rămășițelor umpluturii în fig. 44, siglele *M* : lățimea mormîntului, reconstruită, măsura în jur de 1 m).

În sfîrșit, s-a constatat (secțiunea XX) că imediat la sud de bordura de cărămizi, pe un spațiu larg de 1,65 m, se pot distinge trei benzi longitudinale de pămînt neumblat (viu), care delimitau două umpluturi : una superficială, ca o pojghiță, lată de 0,10 — 0,16 m, se dovedește opera cercetării din 1920, cealaltă însă, mult mai adîncă (peste 1 m), lată de 0,90 m, deși umblată și ea ; aceasta din urmă ar fi locul presupusului mormînt nr. 9.

Din cele înfățișate în legătură cu mormintele 8 și 9, unde faptele de observație (atît de nesigure) se amestecă în chip nejustificat cu identificările arbitrare ale lui V. Drăghiceanu, este evident pentru oricine că nu se pot trage concluzii tranșante : nici în legătură cu numărul mormintelor din zona centrală a bisericii Argeș-II, nici referitor la elementele de inventar funerar etc. Singurele date serioase de ordin științific ne vin tot din partea expertizei lui Fr. Rainer ; acesta a trebuit însă să opereze și cu elemente intruse în unele loturi (cazul craniului turtit găsit în umplutura M. 9, dar plasat de V. Drăghiceanu în lotul M. 8 „Vladislav-Doamna”). Un lucru este totuși sigur : *un mormînt absolut distinct* a existat la sud de M. 7 (Nan Udobă), fiind plasat în parte peste latura de nord a naosului Argeș-I. Pe de altă parte, dacă totuși, pe locul mormîntului nr. 8 au putut fi văzute oseminte de la două schelete, atunci putem presupune că unul din aceste schelete este anterior celuilalt, fiind vorba de *două morminte suprapuse* ; așa indicăm, dealtfel, în fig. 41.

„Mormîntul 11”. Sarcina de a verifica situația arheologică a acestui pretins mormînt a fost mai ușoară decît ne închipuiam, în pofida faptului că microzona a fost mult afectată de lucrările din 1920 (subzidiri, membrane de protecție) în legătură cu *aducerea la suprafață* a sarcofagului M.10. Și într-adevăr (secțiunile IV, XX) pe locul unde s-ar fi cuvenit să aflăm mormîntul — plasat în CDA, fig. 30 la dreapta sarcofagului amintit, respectiv filînd cu latura sudică a stîlpului SE, nu am găsit nici o urmă de mormînt ; sau mai bine zis, am găsit acolo mici suprafețe *intacte* de pămînt neumblat (viu), fapt ce exclude existența unui mormînt. Iată ce nota V. Drăghiceanu la 7 septembie 1920 : „Se sapă între mormîntul lui Negru-Vodă și mormîntul Doamnei... La adîncime de 1 m se află urmele unui cosciug de 1,60 m lungime, în care zăcea scheletul, desigur, al unui fiu 〈 ? !, n.ns. 〉 al lui Radu Negru, înmormîntat posterior, cu un șnur-diademă pe cap, un alt șnur cordon pe mijloc, și cu nasturii tunicii pe cari se aflau : o paseră înaripată ; literele I.O.R., căzute în lături (No. 11 pe plan)” v. *Jurnalul săpăturilor*, 147. Cf. și p. 55 : „mormîntul... nu poate fi decît al copilului și coregentului lui Radu, după monete, numit Vladislav” ! (vezi *supra*, cap. I, § 3), iar la p. 68 și în cea alăturată, putem citi legenda fig. 77/a-d : „Nasturii lui Vladislav, fiul lui Radu Negru”...

Bineînțeles, un lot de oseminte i-a fost prezentat și lui Fr. Rainer, care se pronunță răspicat : „E vorba într-adevăr de o ființă tînără, între 16 și 20 de ani... De notat și o turburare a dentiției 〈înainte, savantul constatase un proces patologic la craniu, bănuind o hidrocefalie vindecată〉 : caninul drept n-a ieșit, — locul lui e liber — fiindcă a rămas

închis în grosimea osului, în care s-a desvoltat deplin, așezat fiind oblic, etc." *Cercetări antropologice*, 160 și fig. 172/1—5. Ce mister se ascunde în toate acestea? (lăsăm la o parte faptul, și acesta ciudat, că existența acestui 'mormînt' este înregistrată în *ultima zi de cercetare din naos*, ca un corolar al investigațiilor anterioare, după descoperirea 'părinților' în M.10, respectiv M. 12...).

Deja P. Chihaia a putut deduce că în partea dreaptă, de onoare din naosul Argeș-II nu au existat mai mult de *trei morminte*, inclusiv al ctitorului și al Doamnei acestuia! Așadar, *inclusiv mormîntul lui Voislav*, a cărui piatră cu inscripție fusese găsită în ziua de 5 august 1920 (v. *Jurnalul săpăturilor* 142), peste M. 6 — lespede despre care, afirmă același autor citat, cercetările lui V. Drăghiceanu ar fi totuși incomplete; mai mult, se crede, observîndu-se nepotrivirea dintre conținutul mormîntului nr. 6 și inscripția de pe lespede, P. Chihaia stabilește că piatra a acoperit de fapt mormîntul nr. 11! Acesta se potrivește cu mormîntul unui *tînăr fiu de domn*, cum probează de fapt și inventarul etc.[126]. În dubiu este deci situat mormîntul nr. 6 și nu acela ce poartă nr. 11.

În realitate, considerațiile lui P. Chihaia sînt justificate numai în parte: lespedea lui Voislav a fost scoasă de pe mormîntul acestuia și se afla *intactă* în momentul descoperirii, așa cum probează cu extremă claritate vederile fotografice din CDA, fig. 133 și 173 (unde piatra poate fi văzută așezată pe muche, sprijinită de zidul tîmplei altarului!). Altceva s-a încurcat atunci în 1920: voit sau nu, oseminte și inventar din mormîntul lui Voislav (nr. 6) au fost prezentate drept 'mormîntul nr. 11'; oseminte disparate dintr-un *mormînt de femeie*, dar și *inventar tipic* (de ex. inelul din CDA, fig. 69) — *aparținînd probabil mormîntului 12 — Doamnei Ana, soția lui Vlaicu Vodă* au fost atribuite lui Voislav! Din două morminte reale (M 6 și M 12), s-a ajuns la patru, făcîndu-se loc „fiului" lui Radu Negru și inventîndu-se „osuarul" cu osemintele doamnei și ale presupusului mormînt nr. 4, cum am văzut... Expertiza-Rainer a pus ordine doar în ce privește osemintele, dar ea este inoperantă în restul inventarelor (obiecte, etc.). Mormintele, ca atare, pot fi întregite doar prin reconstituire, deci cu un anume grad de probabilitate. De exemplu, putem lua acum în considerare că faimoșii nasturi de tunică din „M. 11" provin de fapt din M. 6 — Voislav.

M. 13. Verificarea (secțiunile XII, XV) a fost neconcludentă. A fost găsită aici doar *fundația scării* ce urca la nișa din colțul de NV al naosului: un corp alungit de zidărie, lat de c. 1 m și adînc de 0,70 m, lucrat din bolovani de rîu legați cu mortar; de notat că este adosat atît laturii de nord cît și celei de vest (zidul despărțitor), iar capătul de est îmbracă, depășindu-l, zidul-radier ce unește stîlpul NV cu latura de nord (fig. 39 și 44). Așadar, este vorba de o substrucție posterioară fazei de construcție Argeș-II (= L *20*, c. 1365—1369), în orice caz tîrzie, dintr-o vreme cînd ascunzătorii din grosimea zidului despărțitor i se dau alte destinații[127].

Prezența acestei substrucții ridică însă o problemă interesantă, și anume a localizării mormîntului acoperit cu *piatra-gisant* despre care am mai avut prilejul să amintim. Indiscutabil, monumentul nu putea fi așezat decît *în acest colț al naosului* (pronaosul este exclus — cum vom preciza mai jos); dealtfel, însuși V. Drăghiceanu semnala atît substrucția

---

[126] *Ibidem*, p. 26.
[127] *Ibidem*, p. 82 și urm.

cît şi mormîntul: „Aci părea sigură existenţa unui mormînt, întrucît în lungul zidului nordic apărea (sic) urmele incastrării în zid a unei pietre de mormînt, lungă de 1,77 m, înaltă de 0,60 m... Dau la 0,40 m adîncime de o substrucţie de bolovani mari, prinşi în mortar, şi dispuşi în retragere, formînd trepte, avînd dimensiunile 3,65 m lungul, 0,90 m latul, 0,59 înălţimea ⟨ aici greşeşte, n.ns. ⟩... Acest postament nu poate fi decît o subzidire, fie pentru consolidarea zidului bisericii, care, astăzi, are în acest loc o mare crăpătură, fie mai probabil, ***pentru a servi de perete vreunui mormînt săpat alături***, pentru explorarea căruia am făcut un şanţ alături, în lungul postamentului" *Jurnalul săpăturilor*, 134 (27 iulie 1920), subl. ns. Într-adevăr, în planul din CDA, fig. 30, mormîntul nr. 13 este situat ***la sud*** de substrucţie, dar din păcate, puţinele oseminte pe care le-a găsit acolo V. Drăghiceanu au fost socotite că nu merită să fie studiate de Fr. Rainer, nefiind înfăţişate acestuia [128].

„*M. 14*". Plasat de V. Drăghiceanu lîngă stîlpul NV — extremitatea de est depăşind mult latura stîlpului (CDA, fig. 30): „La 1,10 m adîncime — nota el la 24 august 1920 — se dă de un mic cavou de cărămidă, bine păstrat, lung de 1,54 m, lat de 0,60 m şi adînc de 0,22 m. Cărămizile acestui cavou au dimensiunile de $24\frac{1}{2} \times 17\frac{1}{2} \times 4$ cm. Pe fundul de cărămizi, în amestec de moloz şi pămînt, se află normal aşezate (sic!) occipitalul, dantura şi femurile unui necunoscut. Tot restul oaselor era nimicit fără urme", v. *Jurnalul săpăturilor*, 145—146. Expertiza lui Fr. Rainer se pronunţă dubitativ: „Pe lîngă frînturi de oase lungi de om, şi oscioare de animale, o mare parte din bolta unui *craniu de om matur* (după starea suturilor şi grosimea oaselor), de tip *brahicefal*", *Cercetări antropologice*, 160. Aşadar, ca primă observaţie, întregistrarea lui V. Drăghiceanu a fost şi aici sub rigorile admise, fără să mai luăm în considerare că un om matur putea doar prin excepţie să aibă o statură care să încapă într-un cavou de 1,54 m lungime [129].

Verificarea arheologică (secţiunea XIX) ne-a permis să stabilim în afară de orice îndoială că, în 1920, săpăturile au provocat dislocarea unei părţi din fundaţia bisericii Argeş-I, aşa cum atestă conturul sinuos al şanţului de explorare; totuşi un mic segment din marginea exterioară a vechiului pronaos (mai exact, colţul său de NE) s-a păstrat încă, deşi în preajmă a fost implantată fundaţia stîlpului NV (care, din fericire, nu a atins limita vechii zidiri), vezi fig. 37, detaliul A. În rest, spărtura respectivă, largă de 0,66 — 0,92 m şi adîncă de 0,75 — 0,90 m, nu ne-a îngăduit să depistăm urmele „cavoului" semnalat de V. Drăghiceanu — şi cu atît mai puţin faptul că acesta ar fi putut fi amplasat parţial în decroşarea exterioară a fostei biserici Argeş-I (unde pămîntul neumblat se află intact la adîncimea de 0,55 m, fig. 37/*A*). În concluzie, un mormînt mai mult decît suspect [130].

La cele de mai sus trebuie să adăugăm şi observaţiile în legătură cu mormintele din pronaosul Argeş-II. Astfel (secţiunea X), a reieşit că mormintele familiei Brătianu erau situate exact invers decît indicau cele trei pietre de mormînt, în sensul că limitele de est erau mai aproape de zidul despărţitor (la distanţă de 0,55 — 0,68 m de acesta); exista deci un spaţiu liber pentru circulaţie în jurul acestor morminte (azi pietrele stau lipite de latura V a pronaosului). În partea de nord a încăperii (secţiunile

[128] Neîndoielnic, numai în acest loc din biserică putea fi aşezată „piatra cu gisant" — monument atît de discutat în literatura de specialitate.

[129] Vezi n. 125.

[130] Un „Necunoscut", nota şi V. Drăghiceanu — CDA, fig. 30.

XXII şi XXIII) au fost găsite numeroase oseminte umane răvăşite, locul fiind *complet săpat* în anul 1920. Groapa unui mormînt a putut fi localizată numai în secţiunea IX : era lungă de 2,06 m şi adîncă de 0,70 m, iar pe fundul ei zăceau membrele inferioare ale unui adult (este de precizat că partea de vest a mormîntului a fost perforată de un şanţ din 1920). În funcţie de reperele stratigrafice conservate aici (stratul de construcţie L *20*, pavimentul 1 de cărămizi şi nivelarea 2 care acoperă mormîntul) — vezi fig. 37/1 — opinăm că datarea acestui mormînt se situează după c. 1750.

*

Săpăturile din Biserica domnească au furnizat elemente de extremă importanţă privitoare la edificiul de cult existent anterior pe acelaşi loc şi demolat ; au fost confirmate astfel înregistrările arheologice consemnate în celelalte sectoare, inclusiv în sectorul de NE (v. mai jos CONCLUZII).

Totodată, cercetările din anii 1969 şi 1971 au permis elucidări ale unor probleme cum sînt : *amenajările interioare* din biserica Argeş-II (nivelări, pardoseli de cărămidă, substrucţii, adaosul zidului la diaconicon, sau construcţia tîrzie a tîmplei de zid etc.), toate acestea fiind decelabile cronologic într-un lung interval care porneşte din perioada c. 1365—1369 şi ajunge în a doua parte a secolului al XIX-lea şi începutul secolului nostru ; *înmormîntările* din naos şi din pronaos (chiar dacă verificările nu au putut cuprinde toate mormintele numărate în anul 1920). În această ultimă privinţă, am oferit suficiente argumente că, paradoxal, în interiorul Bisericii domneşti au existat *mai multe morminte* decît şi-a putut da seama Virgil Drăghiceanu (aşa cum a putut sesiza, ştiinţific, Francisc Rainer), dar că în naos mai ales, cel puţin patru morminte (nr. 2, 4, 5 şi 11) nu au existat pe locurile indicate de primul, iar un alt mormînt (nr. 14) trezeşte legitime suspiciuni. În plus, considerăm că sînt suficiente temeiuri să presupunem existenţa unui mormînt (nr. 1) anterior bisericii Argeş-II şi, în consecinţă, să admitem organizarea unui prim cimitir (desigur limitat în ce priveşte numărul de morminte) în exteriorul bisericii Argeş-I.

6. Periodizare

Pe baza datelor arheologice, a registrelor stratigrafice îndeosebi, desprindem o *schemă de periodizare* suficient de limpede şi deci aptă în a ne orienta asupra evoluţiei aşezămîntului voievodal de la Argeş pe durata a peste şase secole ; timp în care s-au ridicat, au dispărut sau au fost înlocuite (pe alocuri reamenajate) diferite construcţii. De aceea, criteriul principal care stă la baza amintitei scheme are în vedere tocmai *efortul constructiv de la Argeş*, corelat cu desfăşurarea vieţuirii propriu-zise în fosta vatră voievodală. Cum am avut prilejul să subliniem, valenţa de căpetenie a acestei vieţuiri este *continuitatea*, chiar dacă, pe parcurs, sesizăm perioade de stagnare (de pildă în veacul al XV-lea şi mai cu seamă în veacurile tîrzii, cînd însuşi caracterul *voievodal* al Curţii îşi pierde din atribute).

Considerînd cum este normal, că delimitările fazeologice sînt oglindite în principal de inserţiile construcţiilor care s-au succedat pe teritoriul cercetat (marcate în teren de straturile de construcţie L *22*, *21*, *20* etc.),

schema de periodizare a Curţii voievodale din Argeş[131] se prezintă astfel :

Faza A, cu nivelurile 1 şi 2 de locuire, acoperă în întregime secolul al XIII-lea şi o parte din secolul al XIV-lea (vezi precizările de mai jos) ;

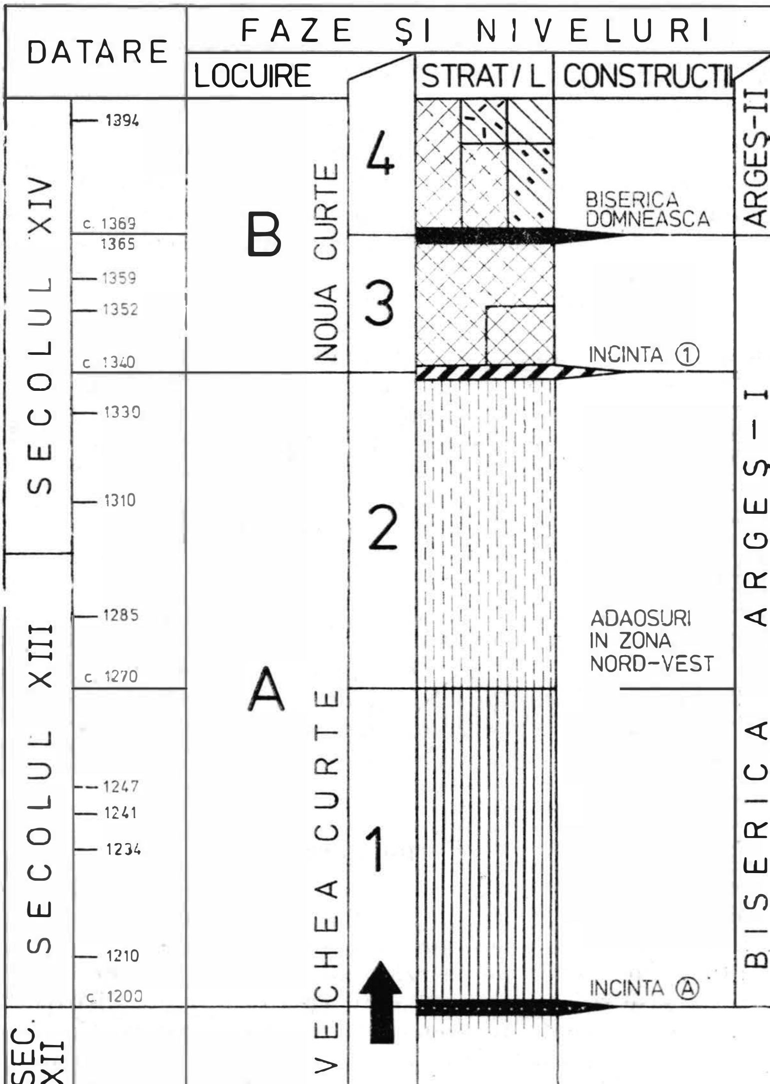

Fig. 46. Schemă de periodizare pînă la anul 1400 (niveluri de locuire, faze şi etape de construcţie, datare).

Faza B, cu nivelurile 3 şi 4 de locuire, include ultimele şase decenii ale secolului al ⟨XIV⟩-lea, iar nivelul 5 aparţine secolului al XV-lea şi începutului veacului al XVI-lea) alte precizări mai jos) ;

---

[131] Cf. *Revista de istorie*, 34 (1981), 4, fig. 2.

Faza C, cu nivelul 6 de locuire, se situează în secolele XVI (după c. 1517) şi XVII ; este epoca de renaştere şi de amplificare a Curţii, datorită activităţii de constructor a voievodului Neagoe Basarab ;

Faza D, cu nivelul 7 de locuire, datează din secolul al XVIII-lea (refaceri, adaosuri ; se ridică incinta *2*[132]) ; fosta Curte îşi pierde deja substanţial destinaţia, rosturile ei în tîrgul Argeşului fiind altele ;

Faza E, cu nivelul 8 de locuire, aparţine secolului al XIX-lea ; au loc refaceri, apar construcţii noi (turnul actual de intrare, case particulare, iar mai tîrziu — 1876 — casa Vilara, ulterior şcoală primară) ; Biserica Domnească suferă reparaţii radicale (şi adaosuri) devenind o simplă biserică de cartier ;

Faza F, cu nivelul 9 (şi ultimul) de locuire, datează din secolul nostru, cînd au loc lucrările de restaurate şi consolidare de sub egida fostei Comisiuni a Monumentelor Istorice (1911—1930). Ansamblul voievodal de la Argeş intră în patrimoniul cultural-muzeal al României.

Desigur, pentru a evidenţia conţinutul scrierii de faţă este necesar să punem în lumină primele două faze, respectiv nivelurile 1—4 de locuire, alcătuind în acest sens tabelul fazeologic orientativ (fig. 46) : aici am concentrat datele de substanţă istorico-arheologică, direct sau indirect legate de existenţa evolutivă a Curţii voievodale din Argeş pînă la limita anului 1400. Cîteva precizări suplimentare se impun.

Astfel, în coloana *Datare* am considerat că este util să rememorăm alături de determinările cronologice pe cale arheologică şi acele repere istorice oferite de izvoarele scrise, care privesc desfăşurarea însăşi a istoriei viitoarei Ţări Româneşti, cu firesc ecou (deseori neelucidat) în vatra voievodală din Argeş. De exemplu : admitem că descoperiri arheologice viitoare de la Argeş, chiar în perimetrul Curţii, ar putea fi legate istoriceşte de episodul atestat documentar privitor la prezenţa românilor în oastea comitelui Joachim de Sibiu, care a întreprins o campanie la Vidin (c. 1210) coborînd pe defileul Oltului la sud de Carpaţi ; indiferent de natura descoperirii (monedă, piesă de harnaşament etc.) plasamentul crono-stratigrafic al acesteia va avea loc, potrivit schemei din fig. 46, în compartimentul A-1, respectiv în cuprinsul depunerii L *15* (pe care o indicăm potrivit desluşirilor din legenda fig. 16), iar ca atribuire se va avea în vedere fie Vechea Curte cu nivelul 1 de locuire, fie perioada de folosire a bisericii Argeş-I (recte a incintei *A*). În acelaşi mod trebuie privite referinţele care indică datele 1234 (cunoscutul document papal de care ne-am ocupat — v. n. 64), 1241, 1247 etc.

Din acelaşi tabel fazeologic rezultă cu claritate şi *interferenţe* crono-stratigrafice, de pildă în legătură cu epoca lui Basarab I, oglindită arheologic deopotrivă de fazele A-2 şi B-3 ; sau, ca să luăm un alt exemplu, indicaţia anului 1359 (momentul recunoaşterii Mitropoliei Ţării Româneşti), *ilustrată arheologic* de existenţa bisericii Argeş-I şi nu a bisericii Argeş-II (coloana *Construcţii*).

De la sine înţeles, întregul material arheologic prezentat aici îşi află locul cuvenit în etajările din tabel (de ex. : Faza B-4, c. 1370), cum vom preciza de fiecare dată.

---

[132] În general, adoptăm datarea *c. 1750* — ţinînd seama totuşi de observaţiile Teodorei Voinescu (*supra*, n. 18).

În sfîrșit, o ultimă explicație se referă la realitatea arheologică de la Curtea voievodală *dinainte de limita anului 1200.* În mod cert, există la Argeș materiale care datează din secolul al XII-lea, iar faptul că un strat propriu-zis de depunere din acest secol încă nu a fost identificat ca atare, nu înseamnă că un asemenea strat lipsește ; admitem că ulterior se va decela în morfologia stratului L *15* un subnivel mai vechi, fapt cu totul plauzibil îndeosebi în zona de sud-est a Curții. Explorările viitoare vor contura mai clar această problemă. Deocamdată, în cele următoare vom folosi siglele *A — A* pentru materialele dinainte de pragul secolului al XIII-lea[133].

[133] Care sînt de așteptat să se ivească mai ales din zona ocupată azi de clădirile Spitalului orășenesc.

IV

MATERIALUL ARHEOLOGIC

Prezentăm în acest capitol piese și loturi arheologice descoperite în cursul săpăturilor din anii 1967—1973, menite bineînțeles să ilustreze atît determinările crono-stratigrafice stabilite în capitolul precedent, cît și aspectele vieții de toate zilele din fosta vatră voievodală de la Argeș.

Ne oprim — cronologic — la finele veacului al XIV-lea, așadar în plină domnie a voievodului Mircea cel Bătrîn, mai exact vorbind, luăm ca reper final a doua parte a domniei amintite, de după 1396; ceea ce nu înseamnă, firește, că nu merită o deosebită atenție și materialele arheologice datînd din secolele XV—XVIII, multe din acestea (de ex. ceramica) prezentînd un real interes științific. Totuși, exceptînd lotul de monede, pe care îl prezentăm *în întregime*, rezervăm lotului areologic de după anul 1400 un studiu special.

Am socotit, de asemenea, că nu este cazul să reluăm în discuție materialele descoperite de V. Drăghiceanu[134], datorită pe de o parte condițiile incerte de găsire, cum am și subliniat în alt loc, iar apoi și faptului că o serie de piese ne-au fost în parte inaccesibile (și ne referim îndeosebi la obiectele de podoabă, accesorii etc., provenind din necropola voievodală, aflate astăzi în colecțiile Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România). Ne îngăduim și de această dată o excepție: ea privește paftaua de aur din Mormîntul nr. 10 (Vlaicu Vodă), pe care o vom analiza dintr-un unghi absolut neglijat pînă cum; vom întreprinde acest lucu în § 5. În legătură cu unele descoperiri numismatice dăm precizări în § 6 (mai jos, n. 164).

Considerînd valoarea documentară, excepțională, a ceramicii vechi de la Argeș, am rezistat cu greu tentației de a proceda la obișnuita prezentare ramificată, exhaustivă a acestui gen de descoperiri; de aceea, îi dedicăm o privire sintetică, declarînd de pe acum că nu am omis nici un element de substanță pe planurile tipologic și stilistic[135].

1. Unelte

1.1. *Creuzete de lut.* Cele trei exemplare se caracterizează prin culoarea negricioasă a pastei și mai ales prin miezul spongios al acesteia, vitrifiat; suprafețele exterioare sînt acoperite de cruste și aderențe, iar cele din

[134] CDA, fig. 156—157 (diverse obiecte de fier), 300, 302—304 (ceramică). O spadă de fier a fost publicată de G. Olszewski — BCMI XVII (1924) p. 79.

[135] Întrucît materialul arheologic recoltat în cursul cercetărilor noastre se află deja răspîndit în colecții muzeale, indicăm aici siglele depozitelor: IA (Institutul de arheologic, București); MP (Muzeul județean de istorie, Pitești); CA (Muzeul orășenesc Curtea de Argeș).

interiorul recipientelor de o crustă specifică depusă peste pasta cu aspect de grafit. Forma creuzetelor este tronconică, conturul fiind ca la vasele obişnuite (exterior) dar de profil arcuit în interior. În ordinea mărimii :

a. Exemplar format mare, întregibil ; înalt de 0,170 m, cu pereţii avînd grosimi de 0,019—0,027 m (0,050 m la fund), diam. gurii atingînd 0,230 m, iar al fundului 0,180 m ; marginea superioară este teşită oblic spre interior — buza creuzetului avînd probabil un cioc de turnare, cum încercăm în reconstituire (fig. 47/2).

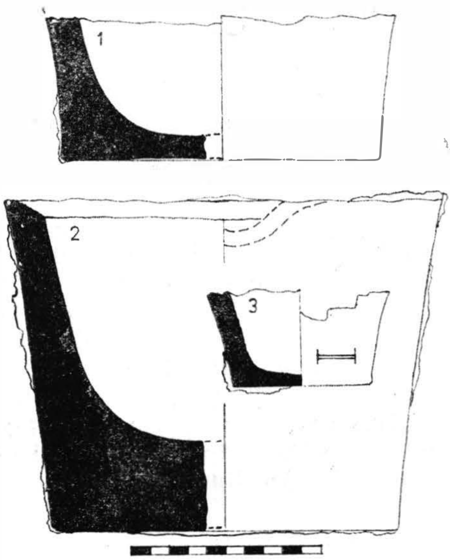

Fig. 47. Unelte : creuzete de lut (B-4).

b. Exemplar mijlociu, fragmentar (se păstrează c. un sfert din partea inferioară) ; pereţi mai subţiri — 0,016 — 0,020, respectiv 0,010 m la fund, al cărui diam. măsoară 0,164, m, fiind uşor concav (fig. 47/1).

c. Exemplar mic, fragmentar, cu pereţii subţiri (4—6 mm), diam. fundului măsurînd 0,037 m (fig. 47/3).

⟨IA⟩. Faza B-4, c. 1380. Secţiunea IV-1968, gr. cu monedă Radu I (vezi mai jos, § 6.9, nr. 10).

Neavînd posibilitatea să obţinem o analiză metalografică asupra tuturor exemplarelor găsite, respectiv asupra crustelor din interiorul creuzetelor, oferim aici rezultatele determinărilor spectrografice privind piesele b — c, după cum urmează :

PROBE CREUZETE [136]

— Analiză spectografică —

Elemente	Proba 1(b)	Proba 2(c)	LD
Cu	0,08	M	0,0003
Pb	0,25	M	0,0003
Zn	0,01	0,09	0,01
Sn	0,002	M	0,0003
Ag	MM	MMM	0,0001
Sb	SLD	0,15	0,01
As	0,02	0,25	0,03
Co	0,0010	0,0018	0,0003
Cr	0,013	0,026	0,0003
Ge	SLD	SLD	0,0001
Mn	M	0,3	0,001
V	0,01	0,008	0,0003
Mo	0,0006	0,0012	0,0001
Ni	0,0025	0,0125	0,0003
Bi	0,0020	M	0,0001

Legendă; LD = limita de detecţie; SLD = sub limita de detecţie; M = major; MM = mult major; MMM = peste 5 %.

[136] Analiza o datorăm ing. chim. Emilia Cîrciumaru, căreia îi mulţumim şi pe această cale.

Interpretarea acestor date, atît de grăitoare, *îndeosebi referitor la prevalența argintului în crusta ambelor creuzete*, nu mai lasă loc nici unui dubiu că folosirea acestor unelte specifice stă în legătură cu *topirea metalelor într-o instalație adecvată*, respectiv cu *activitatea monetară* (inițiată de Vlaicu, Vodă, probabil încă din 1364).

1.2. *Daltă de fier*. Format mijlociu, lungă de 0,136 m, pătrată în secțiune (0,016 m) cu muchiile bătute ; tăiș de 0,026 m (fig. 48/1).

⟨IA⟩ Faza B-4, c. 1369. Biserica Domnească, secțiunea III-1969, în gr. de demolare sec. XIV.

1.3. *Corn cu ștampilă*. Piesă retezată din vîrful unui corn de căprior[137], lungă de 0,105 m ; partea ascuțită este cioplită, suprafețele fiind lise, iar în vîrf, într-o mică suprafață de plan romboidal a fost gravat negativul ștampilei : un motiv de inspirație florală (?), oricum un *semn* sau *decor* (fig. 48/6). Unealta pare să ne indice că a fost folosită de un meșter olar local, de exemplu la ornatul torților de vase[138]. Din nefericire, nici la Argeș și nici în altă parte nu înregistrăm un asemenea motiv ornamental în ceramica veche medievală.

⟨IA⟩. Faza A-1 c. 1250. Suprafața *f*-1970, 0,92—1,04 m.

2. Obiecte de uz casnic

2.1. *Amnar*, fragmentar. Lucrat din fier, bătut, amnarul aparține tipului cu brațe deschise : corp dreptunghiular în secțiune, ușor marcat pe mijloc de o proeminență (reconstituire în fig. 48/5). Derivat din tipuri mai vechi, destul de răspîndite în ținuturile noastre — la Dinogetia [139] — exemplarul de la Argeș este similar altora de la Păcuiul lui Soare[140], Suceava[141], fiind documentat și în Bulgaria[142] etc.

⟨IA⟩. Faza B-4, c. 1370. Secțiunea I-1970, 0,40 m.

2.2. *Cuțite*. Numeroase exemplare găsite, cele mai multe în stare fragmentară. Se împart în două tipuri :

a) *Tip comun*, de dimensiuni variabile ale lamei (lată în medie de 0,020 m) și cu mîner-peduncul care se introducea într-un corp de lemn sau retezat din corn de animal (fig. 48/3-4). Piese de largă răspîndire în mediile arheologice vechi și noi.

⟨MP⟩ (48/3), ⟨IA⟩ (48/4). Faza B-4, c. 1390. Suprafața *n*-1972, 0,48 m.

b) *Tip cu mîner lat și plăsele* (acestea din urmă probabil de os), cu garnituri, șaibe etc. Lamă mai lungă, cu lățimea maximă de 0,014 m (fig. 48/2).

⟨IA⟩. Faza A-2, c. 1300. Secțiunea XXXVI-1972, 1, 40 m.

3. Arme

3.1. *Sabie de fier* (?) Lama păstrată în întregime — lungă de 0,310 m și lată de 0,025 — 0,030 m, muchea avînd grosimea medie de 0,008 m ; de asemenea se păstrează o mică porțiune din mîner, lat de 0,024 m,

---

[137] Determinarea osteologică aparține colegei Alexandra Paul-Bolomey, căreia i se cuvin mulțumirile noastre.

[138] Mai jos, *Ceramica*.

[139] I. Barnea, in *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 75, fig. 38/26 (sec. X).

[140] P. Diaconu, in *Dacia*, N.S., XVI (1972), p. 317—323 și fig. 1/2.

[141] Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Scheia*, București, 1960, p. 85, fig. 42/5.

[142] Cf. *Arch*. Sofia, V (1963), 1, fig. 11 (sec. XII—XIV).

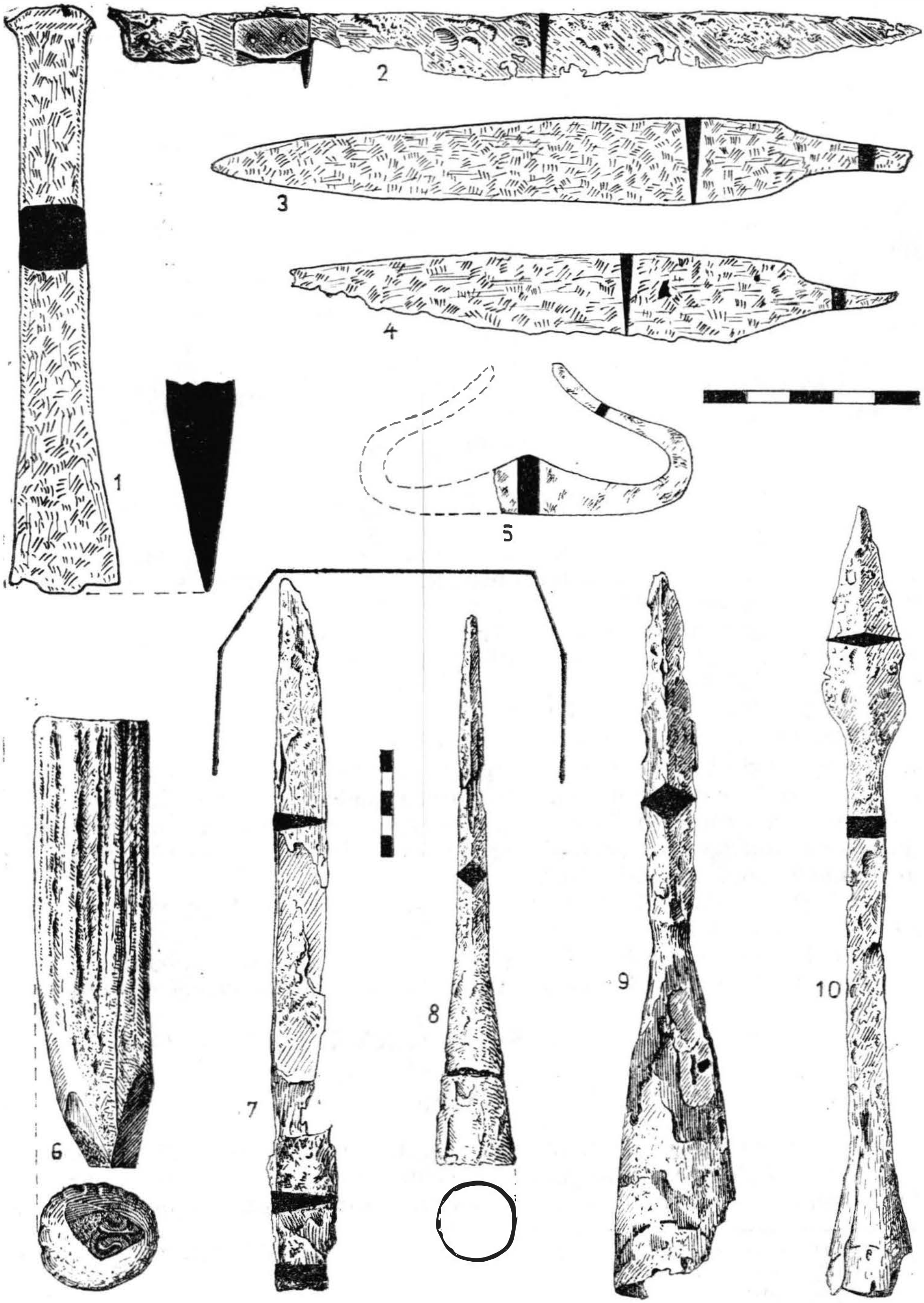

Fig. 48. Unelte, obiecte de uz curent, arme.

dreptunghiular în secțiune. Foi clivate în sens longitudinal pe corpul lamei indică *tehnica cementării*[143] (fig. 48/7). Dimensiunile piesei o încadrează în categoria săbiilor scurte, eventual pumnale[144].

⟨ IA ⟩. Faza B-3, c. 1350. Secțiunea XIII-1968, 0,42 m.

Accesorii

— *Buterolă de fier.* Foaie îndoită și petrecută la spate, formînd un corp tronconic aplatisat, cu o deschidere dreptunghiulară la partea superioară (diam. c. 0,020 m) și un mic bulb terminal la partea inferioară; cîteva orificii pentru nituri se păstrează în jurul deschiderii superioare, buterola fiind fixată probabil la capătul unei teci de lemn sau din piele (fig. 49/3)[145].

⟨ MP ⟩. Faza B-3, c. 1350. Suprafața *g*-1971, 0,45—0,50 m.

3.2. *Vîrfuri de suliță.* Două exemplare de fier, de același tip, cu lama (spinul) de secțiune romboidală, dezvoltată dintr-o dulie (tub de înmănușare sau *hampă*). Deosebiri în ce privește dimensiunile și aspectul:

a. Exemplar în lungime totală de 0,254 m, din care lamei îi revine mai mult de jumătate, respectiv 0,150 m; diam. max. al tubului de înmănușare măsoară 0,035 m (fig. 48/8).[146].

⟨ IA ⟩. Faza B-3, c. 1340. Suprafața *p*-1973, 0,58 m.

b. Exemplar mai scurt, lung de 0,166 m, cu spinul mai detașat și lung de 0,085 m; tubul de înmănușare are diam. max. de 0,033 m (fig. 48/9).

⟨ IA ⟩. Faza B-3, c. 1340. Secțiunea VI-1969, 0,86 m.

3.3. *Vîrf de lance.* Piesă lucrată din fier, cu urme de aramă la partea inferioară (exterior) la o lungime totală de 0,183 m. Se disting trei părți: — tubul de înmănușare (fragmentar), diam. max. de 0,023; — o tijă lungă de 0,085 m, dreptunghiulară în secțiune (4 × 9 mm); — frunza, lungă de 0,057 m (cu vîrful rupt), romboidală în secțiune, tăișuri ascuțite (fig. 48/10)[147].

⟨ IA ⟩. Faza B-4, c. 1370. Secțiunea I-1970, 0,25 m.

3.4. *Vîrf de săgeată.* Fier ciocănit, tip comun, foliform cu peduncul (lungime totală 0,066 m) — fig. 49/6.

⟨ IA ⟩. Faza B-3, c. 1340. Secțiunea XXXIX-1972, 0,58 m.

4. Piese de armură

4.1. *Pinteni de fier.* Mai multe exemplare, în general fragmentare (brațe, rozete disparate) — toate aparținînd însă aceluiași tip: *pinteni cu rozetă.* Se pot clasifica în următoarele variante:

a. Fragmentar (c. jumătate), lung de 0,105 m, cu brațe în formă de U, ovale în secțiune, extremitățile rupte; vîrful, respectiv tija rozetei, în formă de furcă, fiind străbătut transversal de un orificiu pentru axul rozetei (aceasta lipsește) și la punctul de curbură a brațelor și în plan

---

[143] Detalii și bibliografie la Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 66 (Șt. Olteanu).

[144] Calitatea lamei pare să excludă folosirea piesei ca unealtă de bucătărie.

[145] Cf. lucrarea noastră *Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, București, 1972, p. 98 și pl. XI/16 (a doua jum. sec. XIV).

[146] Cf. Al. Ruttkay, *Waffen* (1975), fig. 26/15, 31/13, 16 (mijl. sec. XIV), cu bibliografia respectivă; vezi S. Baraschi în *Păcuiul lui Soare*, II, București, 1977, p. 134, fig. 103/1, 6 și pl. XX/10, 17 (sec. XIII—XIV); din R. P. Bulgaria — *Carevgrad Tărnov*, II (1974), în red. Kr. Mijatev, D. Anghelov, S. Gheorghieva, T. Gherasimov, fig. 94—96.

[147] Al. Ruttkay, *op. cit.*, p. 134, fig. 17/7 (Devin-Bratislava, ante sec. XIV).

oblic față de acestea se ridică o placă triunghiulară, concavă (fig. 49/1). Exemplar timpuriu, probabil import [148].

⟨ MP ⟩. Faza A-2, c. 1300. Suprafața *g*-1971, 0,65 m.

b. Exemplar întreg, lung de 0,117 m, cu brațe ovale în secțiune în formă de U asimetric, ușor îndoit pe plan vertical și terminate cu ochiuri inelare (diam. ext. 0,012 m); tijă cu două brațe sudate la capăt, rozeta

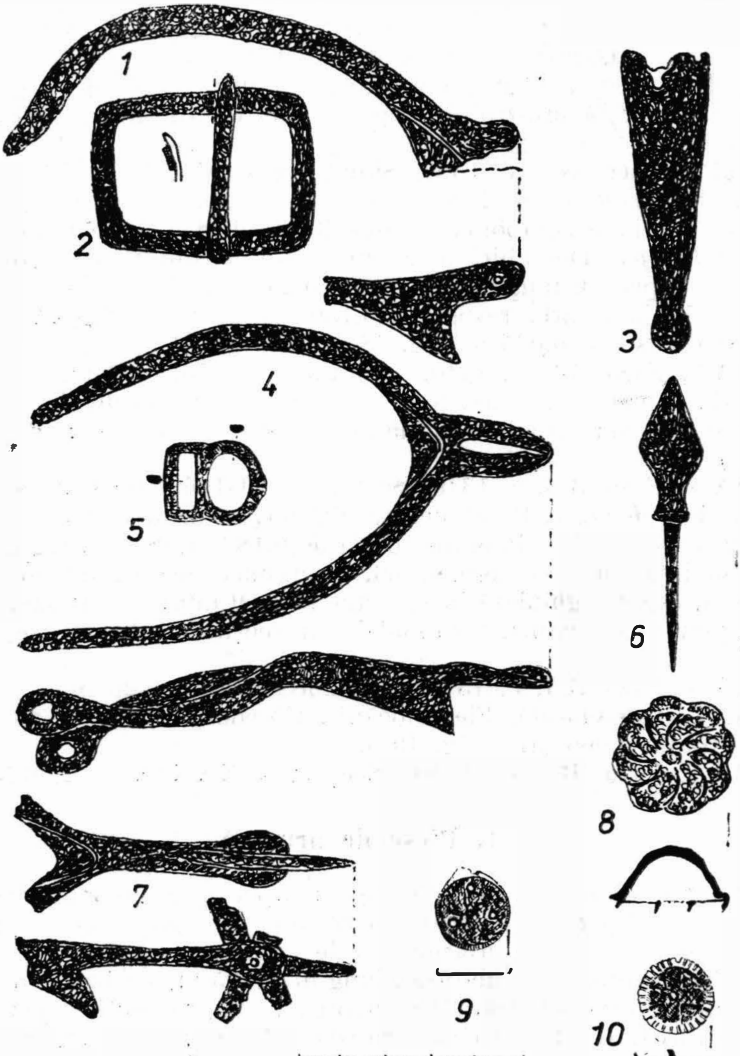

Fig. 49. Piese și accesorii de armură-harnașament, vîrf de săgeată (6).

lipsind; aceeași placă, însă mai plină, la punctul de unire a brațelor (fig. 49/4). Variantă frecvent semnalată în epoca angevină din Ungaria[149].

[148] Exemplare din Ungaria la Nagy Géza, în *Arch. Ért.*, XVIII (1898), p. 62 și pl. I; din Bulgaria — J. Čangova, *Sevtopolis XI—XIV vek*, Sofia, 1972, p. 46—47, fig. 31/1, 34. Frumoase exemplare au fost găsite la Păcuiul lui Soare, S. Baraschi, *op. cit.*, p. 145—146, fig. 107/3 și pl. XXII/2 (sec. XIV).

[149] Nagy G., *op. cit.*, *loc. cit.*; pe larg, Zofia Hilczerówna, *Ostrogi Polskie z X—XIII wieku*, Poznań, 1956, p. 66—67, tip. III, tab. VIII.

⟨ MP ⟩. Faza B-3, c. 1350. Secţiunea XXXVIII-1972, 0,75 m

c. Fragmentar, probabil în formă de V; vîrful mai lung (de 0,046 m) cu capătul în formă de bulb; rozetă cu şase raze, iar placa de deasupra tijei este de profil ascuţit, ca la exemplarul *a* (fig. 49/7). Variantă tipică pentru a doua parte a secolului al XIV-lea [150].

⟨ MP ⟩. Faza B-4. c. 1370. Suprafaţa *f*-1970, 0,76 — 0,88 m.

5. Accesorii (harnaşament? îmbrăcăminte etc.)

5.1. *Catarame.* Doar două exemplare, dintre care unul de importanţă majoră pentru încadrările cronologice de la Argeş, fiind şi cea mai timpurie piesă de metal găsită pînă în prezent. Astfel:

a. *Cataramă de bronz*, turnată format mic (0,023 × 0,018 m), spinul lipsind. Este compusă dintr-o ramă elipsoidală la partea superioară unită cu o alta, dreptunghiulară, la partea inferioară (fig. 49/5). De aceea, asemenea piese, mari sau mici, sînt cunoscute sub termenul de „*catarame în formă de liră*", cu originea către anul 1000 [151].

⟨ IA ⟩. Faza A — A, *a. 1200.* Secţiunea XII-1968, 0,75 m.

b. *Cataramă de fier*, tip comun, piesa măsurînd 0,049 × 0,036 m. Partea superioară a ramei este profilată unghiular, drept care şi spinul se prezintă uşor curbat la vîrf (fig. 49/2). Probabil accesoriu de harnaşament.

⟨ IA ⟩. Faza B-3, c. 1350. Suprafaţa *j*-1972, 0,54 m.

5.2. *Aplice.*

a. *Aplică (probabil argint aurit)* avînd forma cifrei 3 întoarsă, cu orificiile a cinci nituri de prindere [152].

⟨ CA ⟩. Faza B-4, sec. XIV (?). Biserica Domnească, secţiunea III/1969, în umplutură.

b. *Aplică de bronz*, turnată, în formă de calotă cu marginea lobată (diam. 0,028 m, săgeata înaltă de 0,010); suprafaţa exterioară prezintă incizii uşoare, potrivit lobilor de pe margine, adunate către partea superioară; dedesubt — patru gheare de fixare (fig. 49/8). Piesă de harnaşament (?), în orice caz un accesoriu de curea.

⟨ IA ⟩. Faza B-3, c. 1350. Secţiunea XXXV-1971, 0,22 m (turn intrare, pavaj).

c. *Aplică de argint aurit*, stanţată, diam. 0,015 m, cu o ramă scundă şi trei orificii pentru nituri (fig. 49/9) [153].

⟨ IA ⟩. Faza B-3, c. 1340. Suprafaţa *j*-1972, 0,58 m.

---

[150] Nagy G., *op. cit.*, *loc. cit.* Cf. S. Baraschi, *op. cit.*, p. 146, fig. 107/7, p. XXII/6.

[151] Piese de acelaşi tip la Pliska (R. P. Bulgaria), în sec. X—XI) — St. Stancev, în *Izvestiia-Institut*, 20 (1955), p. 206, fig. 26/2; St. Mihailov, *ibidem*, 22 (1959), p. 287, fig. 253 (sec. XI—XII — cf. p. 290); în Ungaria la Szabolcs-Földvár (sec. XI), Nemeth P., în *Arch. Ért.*, 100 (1973), 2, p. 174 şi fig. 10. În ce priveşte teritoriul ţării noastre, v. discuţia la I. Barnea, în *Dinogetia*, I (1967), p. 297—298 şi fig. 171/12, ca şi consideraţiile lui Radu Harhoiu, în SCIV, 23 (1972), 3, p. 417—425 (Tîrgşor, sec. X) şi ale lui P. Diaconu, în *Păcuiul lui Soare*, I (1972), p. 156—157, fig. 62/16. Cf. V. Spinei, în *Arh. Mold.*, 7 (1972), p. 312 (fig. 3) şi bibliografia, n. 309—312.

[152] *Supra*, n. 122.

[153] Analogii apropiate în tezaurul de la Cotul Morii-Popricani (Iaşi) — cf. Eugenia Neamţu, în *Arh. Mold.*, I (1961), p. 283 şi urm., fig. 1/16—17, 5/6 (sec. XV); piese mai vechi, în tezaurul de la Olteni (Teleorman) — cf. D. V. Rosetti, în BMI, XLI (1972), 4, p. 3 şi fig. 14 (sec. XIV).

d. *Aplică de aramă*, stanțată în formă de disc cu marginea dantelată ; în centru, în contur circular, un motiv cruciform ușor reliefat ; un nit de prindere (fig. 49/10).

⟨IA⟩. Faza B-3, c. 1340. Suprafața *j*-1972, 0,58 m.

5.3. *Centura și paftaua de aur a voievodului Vladislav I (ante 1377)*

Descoperire arheologică de binemeritată celebritate, paftaua de aur găsită în Mormîntul nr. 10 din Biserica Domnească (1920), a stat firește în centrul atenției specialiștilor, dedicîndu-i-se și studii amănunțite, așa cum a procedat cu mai mulți din ani în urmă *P. Chihaia*, ale cărui concluzii arată :

Bijuteria, prin plastica decorativă, redă un complex de arhitectură gotică precum și motive vegetale, în care se integrează două personaje umane și o figurație centrală, de natură mitologică — lebăda cu cap de femeie (singura microzonă executată în email albastru peste o placă de aramă). În întregul ei, piesa ilustrează *tema dragostei*, mult gustată în literatura galantă din Europa veacului al XIV-lea, ca și în alte diferite *forme laice* de expresie artistică. Pe pafta, deci, e redată alegoric o cetate a dragostei — *Minneburg* —, într-o inegalabilă pînă acum execuție artistică.

Datarea piesei se plasează, indiscutabil, în decada 1370—1380, corespunzînd epocii lui Vlaicu Vodă (autorul, la data elaborării studiului, nu își formulase și concluzia în legătură cu apartenența Mormîntului nr. 10).

Locul de proveninență este însă necunoscut, ca și originea meșterului orfăurar. Tema, familiară Franței cît și Germaniei ar îndrepta atenția într-acolo ; dar anumite elemente conduc și către Boemia. „Este firesc să ne gîndim, afirmă *P. Chihaia*, că paftaua a fost lucrată în apropierea țării noastre, în vestul ei, în Europa Centrală". Totodată, trebuie luată în considerare și reputația bine stabilită a argintarilor din Transilvania, măiestria lor în arta emailurilor, unii ajungînd sau fiind chiar originari din Cîmpulungul muntean [154].

Ar fi firesc, să considerăm încheiată discuția despre ilustra relicvă istorică ; în realitate, subzistă încă aspecte neabordate și aceasta datorită faptului că paftaua a fost privită unilateral, adică în sine (remarcăm că frumoasa piesă nu a fost niciodată, probabil, redată fotografic sau în desen din spate). Mai mult, *piesa nu a fost discutată în relație cu cordonul ei*, descoperit de V. Drăghiceanu în același mormînt și reprodus fragmentar în CDA (1923), fig. 52, 55 și pl. X (un desen în culori realizat de pictorii D. Norocea și G. Teodorescu).

„Dar ceea ce atrage mai ales luarea aminte în costumul lui Radu, consemna *V. Drăghiceanu*, desigur potrivit identificării sale, de care am amintit de atîtea ori aici, este splendida centură cea mare, aflată peste cea mică (un șnur) brodată cu fir de aur și ornamentată cu mărgăritare dispuse în romburi, la colțurile cărora se află mici stele de aur (fig.

[154] P. Chihaia, *Cetăți de scaun* (1974), p. 35—45.

No. 55 şi planşa X). Este caracteristic acestei epoce modul de aşezare al ei peste şolduri, cum şi bogăţia ornamentaţiei, de pe gradul persoanei ce o poartă. Are dimensiunile : 0,79 × 0,05 m"[155].

Reţinem că lăţimea cordonului (sau centurii, „brîu" îi mai zicea V. Drăghiceanu) era de 5 cm, ceea ce corespunde cu înălţimea (=lăţimea) părţii laterale, mobile, a paftalei de aur, în deschizătura căreia stătea prins cordonul prin cele două nituri de aur (v. aici fig. 50), adică

Fig. 50. Centura lui Vladislav I-Vlaicu, ante 1377 (desen după CDA — 1923, fig. 57 şi pl. X). Interpretarea grafică de D. Rednic.

două de o parte şi alte două de cealaltă parte. Acest mod de prindere a paftalei de cordon sugerează limpede că încheierea cordonului se făcea la spate, fie prin legarea capetelor libere ale acestuia, fie mai degrabă prin copcie, nasturi sau alte piese de metal ; descoperitorul nu a putut opera însă în această direcţie, întrucît am văzut că nu a prelevat osemintele şi tunica lui Vlaicu Vodă. Rămîne misterios acel „şnur" — centură „mică" — pe care V. Drăghiceanu îl considera că dublase cordonul amintit (în fotografia din CDA, fig. 52 se vede clar acel „şnur"). Este un amănunt neelucidat, cum tot un amănunt care intrigă se referă la prezenţa pe partea superioară a paftalei, la unul din turnurile crenelate, a unei mici verigi de aur legată de o tijă [156].

Să revenim la cordonul lui Vlaicu Vodă.

Descrierea ornamentaţiei este sumară la V. Drăghiceanu, care scotea în evidenţă fastul piesei, prin abundenţa perlelor şi firului de aur ţesut. Ceea ce nici el şi nici alţii de după dînsul nu au observat, se referă la faptul că tocmai această ornamentaţie fastuoasă a cordonului *s-a inspirat dintr-un model de curea din piele decorată cu aplici de metal!*

Într-adevăr, suportul textil, o purpură groasă, judecînd după frumoasa reconstituire a pictorilor amintiţi, prezintă cîte o bordură şnurată din fir de aur brodat, care delimitează, longitudinal, cîmpul rezervat decoraţiei : o suită de medalioane în formă de romb, cu spaţiile dintre ele umplute cu vrejuri („rinceaux"), atît romburile cît şi vrejurile — realizate cu perle—fiind petrecute pe sub bordurile şnurate ; capetele vrejurilor redau motive florale cu trei petale, realizate însă în broderie cu fir de aur. Ne interesează îndeaproape cîmpul propriu-zis al medalioanelor.

---

[155] CDA, p. 60, cu un detaliu în fig. 55: „Briul lui Radu-Vodă Negru".
[156] Ulterior desprinsă și lipită apoi *ad libitum* (cf. reproducerile CDA).

La colţuri, cum preciza şi V. Drăghiceanu, se află cîte un motiv brodat — dar nu o stea, ci tot o floare cu patru petale marcată central de o perlă cusută. În rest, medalioanele redau *două motive decorative* : 1) un fel de rozetă (?) cu liniile în spirală, din perle, cu spaţiile dintre ele umplute cu motive în spirală realizate însă din fir de aur şi 2) un motiv asemănător acvilelor bicefale duble (gemelare), între „capete" fiind brodate flori de tipul celor de la capetele vrejurilor ; în partea centrală, în schimb, se găseşte o floare cu patru petale şi cu perlă centrală, asemănătoare celor din colţurile romburilor ; în plus, din partea de mijloc a motivului, romboidală, se detaşează două corpuri ovale, sugerînd însăşi sursa vrejurilor şi laturilor romburilor (fig. 50). O realizare de înaltă măiestrie artistică (CDA, pl. X).

Problema care se iveşte este dacă al doilea motiv redă într-adevăr o acvilă bicefală sau nu (este de precizat că frecvenţa acestui motiv precumpăneşte : aşa rezultă cel puţin din reconstituirea D. Norocea — G. Teodorescu), mai mult, o acvilă bicefală cu o coroană deasupra ? Răspunsul poate fi şi pozitiv. Considerăm totuşi că atenţia trebuie să fie îndreptată în altă direcţie, pentru a căuta modelul de inspiraţie de care am amintit mai sus (fig. 50).

Astfel, pe teritoriul ţării noastre au fost găsite numeroase variante ale unor tipuri de aplice de metal (argint, argint aurit, bronz), care ornau centurile din piele[157], prezenta acestor aplice fiind cunoscută şi în R. P. Bulgaria[158], precum şi în R. S. F. Iugoslavia, unde exista şi reprezentări în picturile murale, de pildă, centura jupanului Brajan din tabloul votiv de la Bela Crkva (Karan), pictură datînd din perioada 1332—1337[159], sau reprezentarea de acelaşi gen din biserica din Zenta (sfîrşitul secolului al XIV-lea)[160].

O centură întreagă, decorată cu 29 de aplici (din care 15 exemplare sînt de tipul Voineşti—Bela Crkva—Orbeasca—Olteni) a fost găsită (1934) în Ungaria, într-un *mormînt cumanic*[161], considerîndu-se că asemenea accesorii erau la modă în mediul cuman din a doua parte a secolului al XIII-lea, deşi se admite originea lor bizantină dar şi posibilitatea ca acestea să fi fost produse în ateliere ungare[162].

Astfel încît numai aceste probe sînt suficiente pentru a îndreptăţi afirmaţia noastră : în realizarea cordonului lui Vlaicu Vodă — în tehnica

---

[157] Dan Teodor, în *Arh. Mold.*, I (1961), p. 259, fig. 9/4—6, 10/1—6 (sec. XII—XIII); N. Constantinescu, Al. Marinescu, în *Revista Muzeelor*, III (1966), 1, p. 71 şi urm., fig. 3/4, 6—10 (Orbeasca-Teleorman sec. XIV—XV); N. Constantinescu, în SCIV, 17 (1966), 3, p. 551—555; D. V. Rosetti, în BMI, XLI (1972), 4, p. 3 şi urm., fig. 11—12 (sec. XIII—XIV); P. Diaconu, în *Păcuiul lui Soare*, II (1977), p. 116—118, fig. 93/4, 94/1—2 (sec. XIII); la precizările pe care le face ultimul (p. 116, n. 6), adăugăm că interpretarea de faţă a fost prezentată de subsemnatul la *A VIII-a Conferinţă arheologică*, Suceava (19—21 mai 1974).

[158] Vera Antonova, în *Arch.* Sofia, VI (1964), 2, p. 46, fig. 1/7 (Zdravec, cu monedă bizantină, 1238—1263).

[159] Páloczi-Horwáth, A., în *Cumania*, I. Archaeologica, Kecskemét, 1972, fig. 13/5; alte referinţe bibliografice la D. V. Rosetti (1972), v. n. 157.

[160] Páloczi-Horwáth, *op. cit.*, *loc. cit.*

[161] *Ibidem*, fig. 3/13 (reconstituire din 1938 de Szabó K.).

[162] *Ibidem* p. 203.

specifică a broderiei cu perle — a existat într-adevăr un model de curea cu aplici de metal; judecînd după cunoştinţele de pînă acum, modelul respectiv trebuie să fi avut variante de aplici de tipul *Orbeasca* — 4,6 şi chiar 8 — 10 (vezi SCIV/1966), variante care au fost „prelucrate" (adică interpretate) în frumoasa cusătură descoperită la Argeş acum peste şase decenii.

Pe de altă parte, acelaşi cordon fastuos justifică şi concluzia că, în ansamblul ei, piesa de inventar din mormîntul nr. 10 a fost produsă într-un mediu artistic apropiat de teritoriul nostru, dacă nu chiar pe întinderea acestuia.

6. Monedele

Descoperirile monetare în săpăturile arheologice din anii 1967—1973 sînt în număr relativ restrîns : abia 65 de piese, multe din acestea păstrate în stare rea (rupte, şterse)[163], iar din întregul lot numismatic doar circa o jumătate se leagă direct de fazele A — B, respectiv nivelurile 1—4.

Dar tocmai acest mic număr de monede mai vechi au constituit un solid suport pentru încadrările cronologice pe care le-am întreprins aici. Dacă mai luăm în considerare, cu rezervele pe care le exprimăm îndată, un număr de monede — de pildă piesa arpadiană găsită de V. Drăghiceanu în altarul Bisericii Domneşti —, sau alte cîteva, despre care se ştie că provin de pe teritoriul vetrei voievodale ***sau sînt bănuite că provin din ambianţa acesteia*** (în orice caz după apariţia CDA, 1923)[164], în acest caz acoperirea numismatică a celor patru niveluri de locuire se prezintă în felul următor (în ordine cronologică descrescîndă) :

FAZA	Nivelul	Total monede	Perioada de emisiune
B	4	26 (+ x)	1360—1400
	3	4 (+ x)	1331—1355
A	2	4 (+ x)	1272—1328
	1	3 (+ x)	1195—1230

(x) = monede încă nedescoperite

Piesele mai vechi sînt reprezentate de emisiunile bizantine de tip comun (bronz, aramă), specific ţinuturilor balcano-dunărene, fiind vorba de monede bătute de Imperiu înainte de cucerirea latină şi de faimoasa 'partitio' din 1204, cum stabileşte un reputat numismat[165]. Cu toate acestea, datorită stării de conservare, exemplarele de la Curtea de Argeş ne îndeamnă la o justificată prudenţă (v. precizarea din n. 164)— tot astfel cum nici *nomisma* (Cat. 3, fig. 51/2) nu este în afară de orice îndoială în ce priveşte identificarea (altminteri, piese de acest tip sînt rarităţi pentru ţinutul nord-dunărean, respectiv de la despotul din Epir, Theodor Angelos, cel care a creat efemerul « Imperiu de la Salonic », 1224—1230)[166].

---

[163] Monedele de la Curtea de Argeş au fost identificate de Octavian Iliescu, Elena Isăcescu şi Constanţa Jecu, cărora le adresăm şi pe această cale mulţumirile noastre colegiale.

[164] V. mai jos *Catalog*, semnele de întrebare denotind incertitudini în ce priveşte provenienţa şi chiar determinarea emitentului.

[165] Precizări la D. M. Metcalf, in *Annual of the British School at Athens*, 56 (1961), p. 42—43.

[166] Cf. G. Ostrogorsky, *Histoire de l'État Byzantin*, Paris, 1969, p. 259—461 (şi harta VI).

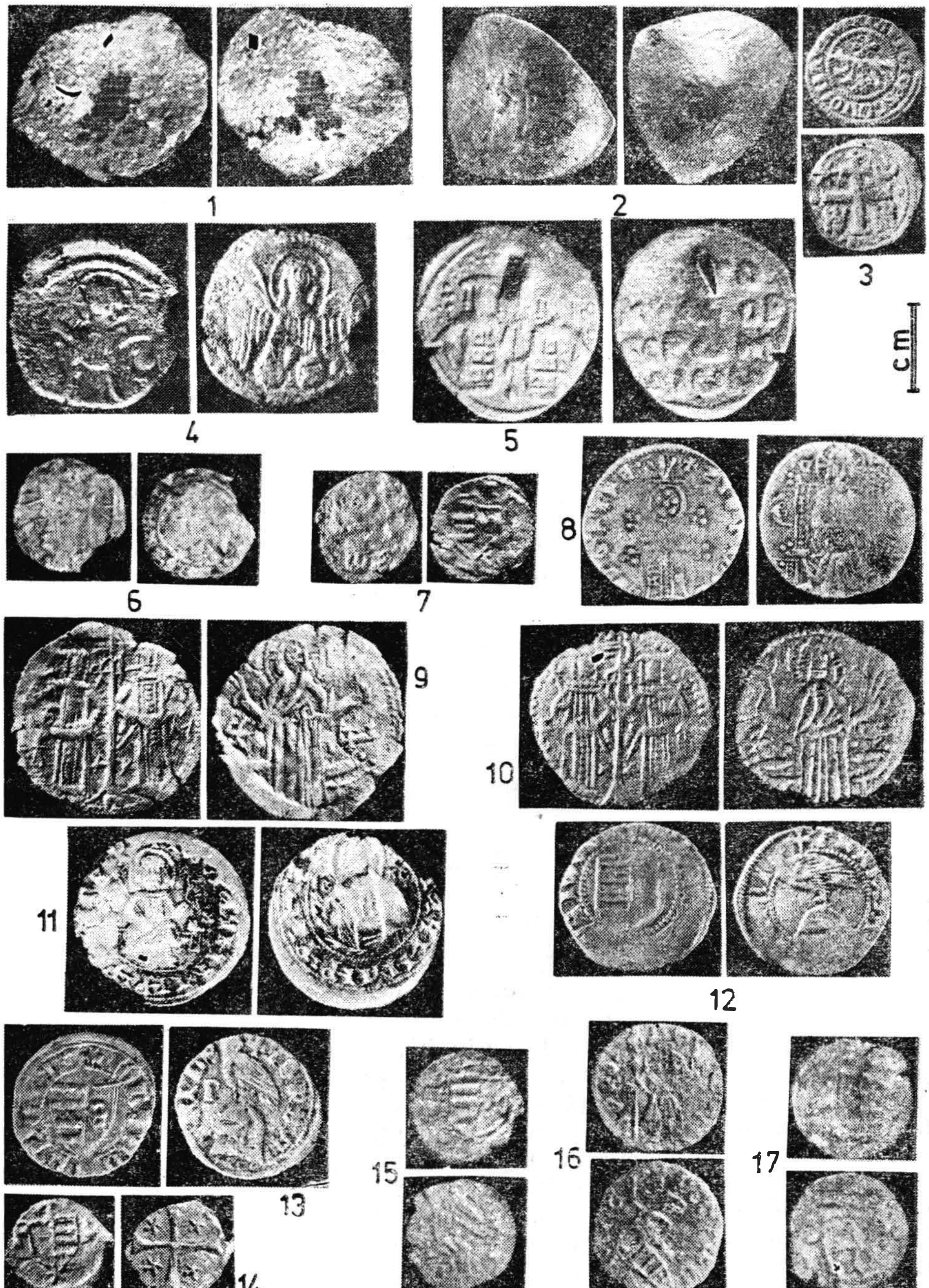

Fig. 51. Monede (v. *Catalog*).

Cît privește monedele ungare și circulația lor la sud de Carpați, atragem din nou atenția asupra celei de la Ladislau IV Cumanul, găsită în anul 1920 : este un dinar banal, emis desigur de cămara regală din

Zagreb [167], deocamdată singura piesă numismatică încadrabilă cronologic în acel important *moment-Litovoi*, consemnat în actul din 1285 de la regele amintit. De asemenea, să reţinem monedele angevine din anii 1327 şi 1338 (importanţa ultimei a fost deja subliniată) : ele ilustrează, ca atare, încercările de reformă monetară întreprinse de Carol Robert, fără vreun succes notoriu [168].

În sfirşit, un interes particular îl prezintă şi moneda emisă de Sraţimir din Vidin; aceasta, găsită în condiţii stratigrafice precise, este anterioară anului 1369 — mai mult, anterioară anului 1365 (cînd ţarul bulgar este alungat de pe tron şi încarcerat de către regele Ludovic I de Anjou — v. lucrările citate în n. 1, 64 şi 93), ea aparţinînd aşadar primei domnii (1360—1365); faptul se confirmă prin descoperirea din zona jugoslavă a Porţilor de Fier, la Padina-Gospodijn Vir (1968). Într-adevăr, printre cele 250 de monede diferite tezaurizate (angevine, sîrbeşti, bulgăreşti, ş.a.) se aflau : două piese emise de ţarul Sraţimir şi cinci piese emise de voievodul Vladislav I-Vlaicu (dinari — trei cu legenda latină, doi cu legenda slavă)[169], monedele ţarului bulgar aparţinînd tipului semnalat la Argeş. Descoperirea acestui tezaur poate arunca aşadar lumini asupra cronologiei emisiunilor bulgăreşti de la Vidin şi, deopotrivă, în legătură cu începuturile monetăriei domneşti de la Curtea de Argeş.

Catalog

(*Notă:* monedele notate *a—e* provin din descoperiri intîmplătoare sau din vechile cercetări)

6.1. *Imperiul bizantin* (I)

(?) *Alexios III Angelos* (1195—1203)

1 Nomisma, ştearsă. AE, 21 mm (*f* — 1970, 1,00 m). /CA/.

2. Nomisma, ştearsă, ruptă. AE, 20 mm, schifată (XXIV—72, 1,35 m), fig. 51/1. ⟨IA⟩.

6.2. (?) « *Imperiul de la Salonic* »

(?) *Theodor Angelos Comnenos Ducas* (1224—1230)

3. Nomisma, ştearsă. AE, c. 20 mm, schifată (IV—68, 1,15 m), fig. 51/2. ⟨CA⟩. (cf. *Résidence*, 1970, fig. 3/1).

6.3. *Regatul Ungariei* (I)

Ladislau IV Cumanul (1272—1290)

a Dinar (AR, descrierea la C. Moisil, CDA, p. 150, nr. 16; Bis. domnească, altar, 1920). Exemplar de referinţă: fig. 51/3, ap. Metcalf, *Coinage* (1965), p. 264, pl. XII/2.

6.4. *Imperiul bizantin* (II)

Andronic II Paleologul şi Mihail IX (1295—1320)

4 AE, 21 mm, ştirbită (IV—68, 1,05 m), fig. 51/4. ⟨CA⟩. (cf. *Résidence*, 1970, fig. 3/2).

Andronic II şi Andronic III (1325—1328)

b AE, 22 mm (Curtea de Argeş, desc. D. V. Rosetti; identificare B. Mitrea — Inst. Arh. inv. 1712), fig. 51/5.

---

[167] Un interesant studiu îl datorăm lui I. Sabău, in SCN, II (1958), p. 269—301.

[168] Idem, în SMIM, IV (1960), p. 7—61.

[169] Sv. Dušanić, *Nalaz novca* (1972), p. 112 (tezaurul a fost îngropat în primăvara-vara anului 1365, cum indică monedele de la Sraţimir şi Vlaicu); în acelaşi sens, D. M. Metcalf : „The Gospodijn Vir hoard is plausibly dated to Lajos attack on Vidin in 1365” (*Comments*, 1975, p. 135).

6.5. *Regatul Ungariei* (II)

Carol Robert de Anjou (1308—1342)

5 Dinar, AR, 13 mm, emisiune 1327 (I—EM, 1970, 0,36 m), fig. 51/6. ⟨IA⟩.
(Unger, II, 37, nr. 378 = CNH—III, 13).

6 Obol (1/2 dinar), AR, 12—13 mm, emisiune 1338 (III—67, reluare 1968, 0,86 m), fig. 51/7. ⟨CA⟩.
(Unger, II, nr. 412 = CNH—III, 19); (cf. Résidence, 1970, fig. 3/4).

6.6. *Regatul Serbiei*

Ştefan Duşan, rege (1331—1346)

c Groş, AR, 18 mm (Curtea de Argeş ?), fig. 51/8. ⟨IA⟩.
(cf. Metcalf, *Coinage*, 1965, p. 233, pl. XIII—XIV; Sv. Dušanić, *Nalaz novca*, 1972, p. 88—89, nr. 149—153, pl. II/5).

6.7. *Ţaratul Bulgariei (Tîrnovo)*

Ivan Alexandru şi Mihail Asen (1331—1355)

7 Groş, AR. 24 mm (IV—68, 0,87 m) fig. 51/9. ⟨CA⟩.
8 Ca mai sus, cu sigla de pe av. diferită (IV—68, 0,87 m), fig. 51/10. ⟨CA⟩.
(cf. *Résidence*, 1970, fig. 3/3).

6.8. *Ţaratul din Vidin*

Ivan Srafimir (1360—1365, 1369—1396)

9 Groş, AR, 20 mm, emisiune 1360—65 (IV—68, 0,80 m), fig. 51/11. ⟨CA⟩.
(cf. Ileana Băncilă, în SCN, II/1958, cl. I, var. 1, gr. D; legendele 17, 19 'sub tron nimic'); (cf. *Résidence*, 1970, fig. 3/5).

6.9. *Ţara Românească*

Vladislav I (1364—1377)

d Ducat, AR, 18 mm (legenda latină). (Curtea domnească, după 1923 ?), fig. 51/12. ⟨CA⟩.
(cf. O. Iliescu, *Corpus*, 1956, I, A., tipul 1, a (nr. 16).

Radu I (1377—1383)

e Ducat, AR, 17 mm (legenda latină). (Curtea domnească, după 1923 ?), fig. 51/13. ⟨CA⟩.
(cf. C. Moisil, CDA, fig. 127; O. Iliescu, *Corpus*, 1956, III, seria XVIII, legenda eronată).
10 Ca mai sus, trecută prin foc, ruptă (IV—68, gr. cu creuzete). ⟨IA⟩.
11 Ban, AR, 12 mm, variantă (stea sub scut) (XIII—68), 0,20 m), fig. 51/14. ⟨CA⟩. (cf. *Résidence*, 1970, fig. 3/6).

Mircea cel Bătrîn (1386—1418)

12—26 Ducaţi, tipul comun, AR, emisiuni 1386—1394 (*h* — 1971, 0,58—0,69 m). ⟨CA⟩. V. observaţiile de la nr. 29—31.
27 Ducat, AR, fragm. (XXIV—72, 0,33 m). ⟨IA⟩. V. nr. 29—31.
28 Ducat, tipul comun, AR, 13 mm, emisiune 1386—1394 (XXIV—72, 0,51 m), fig. 51/15. ⟨IA⟩.
29—31 Ducaţi, tipul comun, AR, emisiuni 1386—1394 (*j* — 1972, 0,40 m /29/, *k* — 1972, 0,37—0,44 m ⟨30—31⟩). *Obs.* Monedele de sub nr. 12—26, 27 şi 29—31 sînt rău păstrate şi se caracterizează prin conţinutul mai mare al aramei din aliaj.
32 Ducat, AR, emisiune c. 1400 (*c* — 1969, 0,33 m). ⟨IA⟩. trecută prin foc.
33 Ducat, AR, 15 mm, emisiune 1410—1418 (XIII—68, 0,22 m), fig. 51/16. ⟨CA⟩.
34 AR, 14 mm (*n* — 1972, 0,40 m), fig. 51/17. ⟨IA⟩.
(Tipul 'Redwitz')[170].

6.10. *Moldova*

Alexandru cel Bun (1400—1432)

35 Anepigrafă, AR, perioada 1409—1410, degradată (XIII—68, gr.). ⟨CA⟩.

Iliaş (1436—1442)

36 Tipul comun, AR (*h* — 1971, 0,47 m). ⟨CA⟩.

6.11. *Regatul Ungariei* (III)

Vladislav I (1440—1444)

37 Dinar, AR, fragm. (X—68, Mormînt 1). ⟨IA⟩.
(CNH—III, 141?).

---

[170] O recentă punere la punct: Elena Isăcescu, în SCN, VII (1980), p. 99—107 (cu concluzia: este vorba de emisiuni ale Ţării Româneşti din perioada 1396—1430, monedele fiind bătute probabil la Severin).

Interregn (1444—1446)

38 Dinar, AR, 14 mm (X—68, Mormînt 29). ⟨IA⟩.
(Unger, II, 486; *rv.* siglele M/P).

Mathias Corvin (1458—1490)

39 Dinar, AR, 16 mm, găurită (XXIX—70, M. 57). ⟨IA⟩.
40 Ca mai sus (XV—68, 0,45 m). ⟨IA⟩.
41 Ca mai sus, emisiune 1482—86 (X—68, M. 38). ⟨IA⟩.
$\left(\text{CNH, 232, } rv. \text{ siglele } \frac{V}{A}\right)$.

Vladislav II (1490—1516)

42 Dinar, AR, 16 mm (XXIX—70, M. 55). ⟨IA⟩.
(CNH—III, 272, *rv.* siglele K—H).

6.12. *Imperiul otoman* (I)

Soliman I (1520—1566)

43 Accè, AR, 13 mm, găurită (XVI—69, 0,41). ⟨IA⟩.
44 Ca mai sus (*g* — 1971, M. 59). ⟨IA⟩.

6.13. *Regatul Poloniei* (I)

Sigismund II August (1548—1572)

45 Groş, AR, 19,5 mm, găurită (XV—68, 0,42 m). ⟨CA⟩.

6.14. *Regatul Ungariei* (IV)

Neprecizat, sec. XVI

46 Dinar, AR, 14 mm, ştearsă, ruptă (XXXIX—72, 0,35 m). ⟨IA⟩.

6.15. *Regatul Poloniei* (II)

Sigismund III Wasa (1587—1632)

47 $1\frac{1}{2}$ groş, AR, 21 mm, emisiune 1624 (XV—68, 0,25 m). ⟨CA⟩.

6.16. *Imperiul Roman German*

Ferdinand III (1637—1657)

48 Gröschel, AR, 15 mm, emisiune 164., găurită (X—68, M. 31). ⟨IA⟩.

Leopold I (1658—1705)

49 AR, 15 mm, emisiune 1694 (pentru Ungaria), (XVIII—69, M. 45). ⟨IA⟩.

6.17. *Imperiul otoman* (II)

Neprecizat, sec. XVII—XVIII

50 Parà, AR, 15 mm, găurită (I—EM, 1970, M. 51). ⟨IA⟩.

6.18. *Rusia* (I)

Ecaterina II (1762—1796)

51 2 parale/3 kopeici AE, 35 mm, emisiune 1773 (pentru Moldova = tipul Sadagura), (VIII—68, 0,94 m, gr.). ⟨IA⟩.

6.19. *Imperiul otoman* (III)

Abdul Hamid (1774—1789)

52 Parà, AR, 16 mm, emisiune H. 1187 ?, (XVIII—69, M. 47). ⟨IA⟩.

Neprecizat, sec. XVIII—XIX

53 Accè, AR, 12 mm (Bis. domnească, III—69, umpl.). 〈IA〉.
54 Ca mai sus (Bis. domnească, XIX—71, 0,30 m). 〈IA〉.

6.20. *Austria* (I)

Francisc I (1806—1835)

55 Kreuzer, AE, 16 mm, emisiune 1816, tocită (XV—68, 0,15 m). 〈IA〉.
56—57 Ca mai sus (*h* — 71, 0,15 m /56/, *i* — 72 umpl. /57/). 〈IA〉.
58 3 Kreuzer, AR, 18 mm, emisiune 1835, găurită (V—1968, 032 m). 〈IA〉.

6.21. *Imperiul otoman* (IV)

Mahmud II (1808—1839)

59 Accè, AR, 12 mm, găurită (V—68, 0,52 m). 〈IA〉.
60 Ca mai sus, găurită (*g* — 1971, M. 58). 〈IA〉.

Abdul Medjid (1839—1861)

61 Accè, AR, 12 m, emisiune 1839 (XV—68, 0,31 m). 〈IA〉.
62 Parà, AR, 17 mm, emisiune 1839, găurită (XVIII—69, Mormînt 49). 〈IA〉.

6.22. *Austria* (II)

Franz Joseph II (1848—1916)

63 Kreuzer. AR, emisiune 1849, găurită (1—1972, M. 67). 〈IA〉.

6.23. *Rusia* (II)

Alexandru II (1855—1881)

64 10 kopeici, AR, 17 mm, emisiune 1865 (V—68, 0,20 m). 〈IA〉.

6.24. *România*

Carol I, principe, 1866 (1881)—1914

65 2 Bani, bronz, 20 mm, emisiune 1867 (X—68, M. 34). 〈IA〉.

7. Ceramica din secolele XII — XIV

Lotul de produse ceramice recoltat din nivelurile 1—4 de locuire, îndeosebi din primele două, este remarcabil în toate privinţele şi înainte de toate prin faptul că pune în lumină strînse legături genetice între ceramica de la începutul mileniului actual, de aspect cunoscut mai mult sub numele de Dridu, şi ceramica documentată în civilizaţia medievală românească de tip Zimnicea-Coconi[171]. Într-adevăr, în ceramica veche de la Argeş putem identifica astăzi cîteva verigi importante de legătură, care ne permit să urmărim mai lesne *firul evolutiv autohton* în producţia ceramică de pe teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre, mai exact vorbind, din *aria subcarpatică* a acestuia. Şi dacă această evoluţie, pe plan tehnic, aşază de pildă ceramica din veacul al XIII-lea mai aproape de anul 1000, în schimb sesizăm morfologic şi stilistic o largă diversificare, ceea ce ne îndreaptă către formele şi variantele tipologice înregistrate în veacul al XIV-lea, *consolidate* de fapt în a doua parte a veacului. O dată mai mult, aşadar, se vădeşte că perioada dintre 1200 şi 1300 este polivalentă, reprezintă o epocă de acumulări organice, prevestind sinteza din veacul al XIV-lea.

[171] Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, Bucureşti, 1967, p. 156 şi urm. — în continuare: *Dridu* (1967); cf. *Coconi* (1972), p. 107 şi urm.

7.1. *Ceramica locală*

Prin *ceramică locală* înţelegem produsele autohtone, realizate fie în centrul de la Argeş, fie în ţinutul înconjurător — oricum în ateliere de producţie nord-dunărene. Deşi încă nu am găsit cuptoare de ars oale, vechimea centrului de olari din Curtea de Argeş este indiscutabilă, meşteşugul amintit fiind documentat de probe indirecte (reamintim că în ambianţa imediată a reşedinţei voievodale se află cartierul şi biserica „*Olari*"). Astfel, în afară de unealta de os prezentată mai sus (§ 1), de crăiţele tripode semnalate de V. Drăghiceanu[172], semnalăm aici descoperirea unor fragmente ceramice provenind din nivelurile A-1, A-2 şi

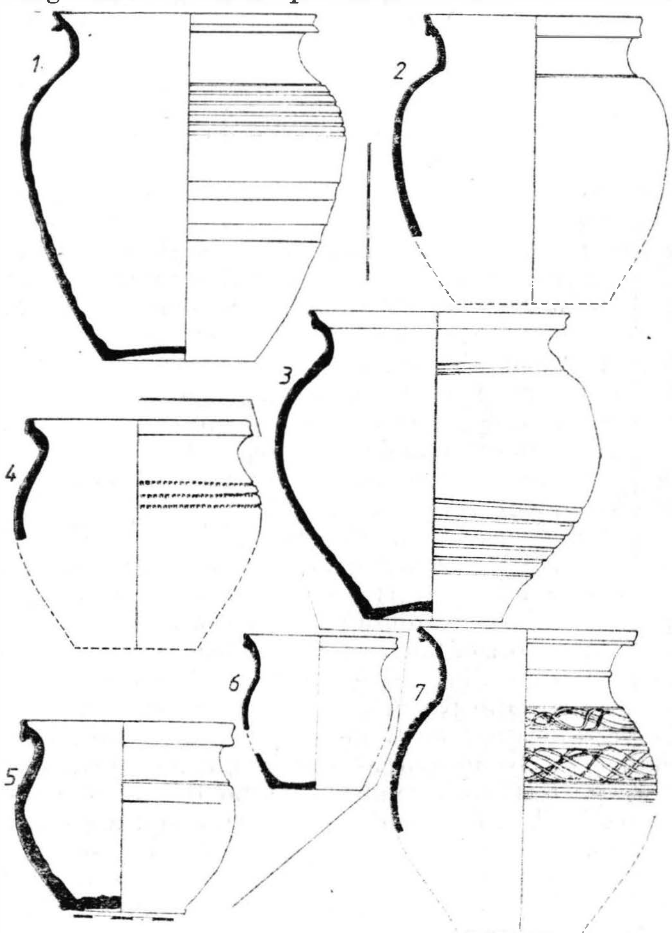

Fig. 52. Ceramică de uz curent — *borcane*: 1—2, 6 (B-4); 3 (B-3, c. 1340); 4—5 (A-2); 7 (A-1).

B-3, care au comun faptul că o parte din marginile spărturii sau în totalitate sînt corodate, perfect rotunjite; or, cum este ştiut şi uşor de constatat, în practica olarilor de azi asemenea cioburi de oale sînt folosite la finisarea pereţilor vasului (neteziri, eliminarea aderenţelor, porilor etc.)[173].

---

[172] CDA, fig. 302 (nu se precizează locul exact al descoperirilor).

[173] Nu este exclus ca un atelier de olar (sau mai multe) să fi existat în zona de la NE de Curtea domnească (nu întîmplător şi azi cartierul poartă denumirea 'Olari').

Categoria de care ne ocupăm este precumpănitoare în ce priveşte descoperirile de la Argeş. Produsele ceramice sînt realizate numai la roată, din argilă avînd în amestec nisip cu mult siliciu — o caracteristică a lutului argeşean — pereţii vaselor fiind în general cu asperităţi. O bună parte din ceramica locală (procentul este mai greu de stabilit, dar se prezintă în jur de 20 %) a fost lucrată la *roata înceată* : o dovedesc uşoarele deformări (nu rareori găsim funduri de contur oval !), lipsesc impresiunile specifice lăsate de turaţia discului roţii, datorită fasonării suplimentare etc. Dealtfel, cu rare excepţii, numai în această tehnică a roţii cu învîrtituri lente a fost produsă o grupă aparte de ceramică — pe care o denumim *specia lustruită*, caracterizată prin lustruirea *în întregime* a pereţilor exteriori, după ce în prealabil suprafeţele au fost acoperite cu un slip roşietic, rezultînd după ardere o culoare vînăt-roşie. În privinţa arderii, întreaga ceramică locală a fost coaptă oxidant, adică în cuptoare cu tiraj de aer, rezultind variate tonuri roşietice-cărămizii, miezul fiind totdeauna de nuanţă închisă, de obicei cenuşiu. O altă grupă ceramică, lucrată la roata rapidă, se caracterizează de asemenea prin pereţii acoperiţi cu un slip roşietic (fiind vorba numai de căni şi căniţe).

Formele curente, în toate nivelurile de locuire, sînt reduse la număr ; predomină vasele fără torţi, respectiv borcanele, dar sînt frecvente cănile şi căniţele, iar în grupa acestora tipul cel mai obişnuit este căniţa cu gura lobată (de tip *oenochoe*) ; foarte rare sînt în schimb ulcioarele, ba chiar ne vedem siliţi aici să nu prezentăm nici un exemplar întregibil, din pricina stării fragmentare în care se găsesc. De asemenea, în cuprinsul olăriei locale sînt rare şi oalele cu toartă, acestea fiind înregistrate mai ales în nivelul B-4 de locuire, unele exemplare — fapt de reţinut — avînd o peliculă de smalţ verde-brun pe buză. O semnificaţie aparte, cum vom vedea, o are olăria cu destinaţie specială, respectiv cahlele de sobă din nivelurile de locuire B-3 şi B-4.

Ornamentarea vaselor, în afară de plastica deosebit de expresivă rezultă din modelarea la roată, a gurii, constă cu precădere din incizii în pastă, pe buze şi umeri, pe torţi, adesea şi la partea inferioară; motivele, în genere, sînt liniile orizontale simple sau în bandă, valul (uneori în combinaţie cu liniile orizontale), apoi alveolele, crestăturile, impresiunile cu pieptenele. O parte din vase (borcane, oale cu toartă) prezintă sub buză fie nervuri trase din pastă, fie *brîne* aplicate, decorate cu alveole şi crestături diverse. Alte tehnici de ornamentare, înregistrate numai la forme precum cănile şi ulcioarele, sînt liniile lustruite, verticale sau în reţea, inclusiv pe torţi (în ultimul caz fiind destul de frecvent motivul „spicului de grîu")[174], apoi *pastilajul* — pastile aplicate mai ales pe torţi, în sfîrşit, decorul cu humă albă (specific olăriei din secolul al XIV-lea) şi mai ales acela realizat *în serie*, cu rotiţa sau prin matriţe, tehnică prezentă în ceramica din toate nivelurile de locuire de la Curtea voievodală din Argeş[175].

Repertoriul formelor

1. *Borcane.* Vase avînd dimensiuni variabile, multe de format mare şi mijlociu (fig. 52) ; o grupă destul de numeroasă priveşte exemplarele minuscule („ceşti"), prezente numai în nivelurile tîrzii de locuire (B-3

[174] S. Baraschi, în *Păcuiul lui Soare*, II (1977), fig, 40/2, 42/12—motivul fiind frecvent în ceramica smălţuită.

[175] Pe larg în această privinţă la Vl. Nekuda, *Pfaffenschlag. Zaniklá středověka ves u Slavonice*, Brno, 1975, p. 121—127, 255—256 şi fig. 112—119 (sec. XIII—XIV).

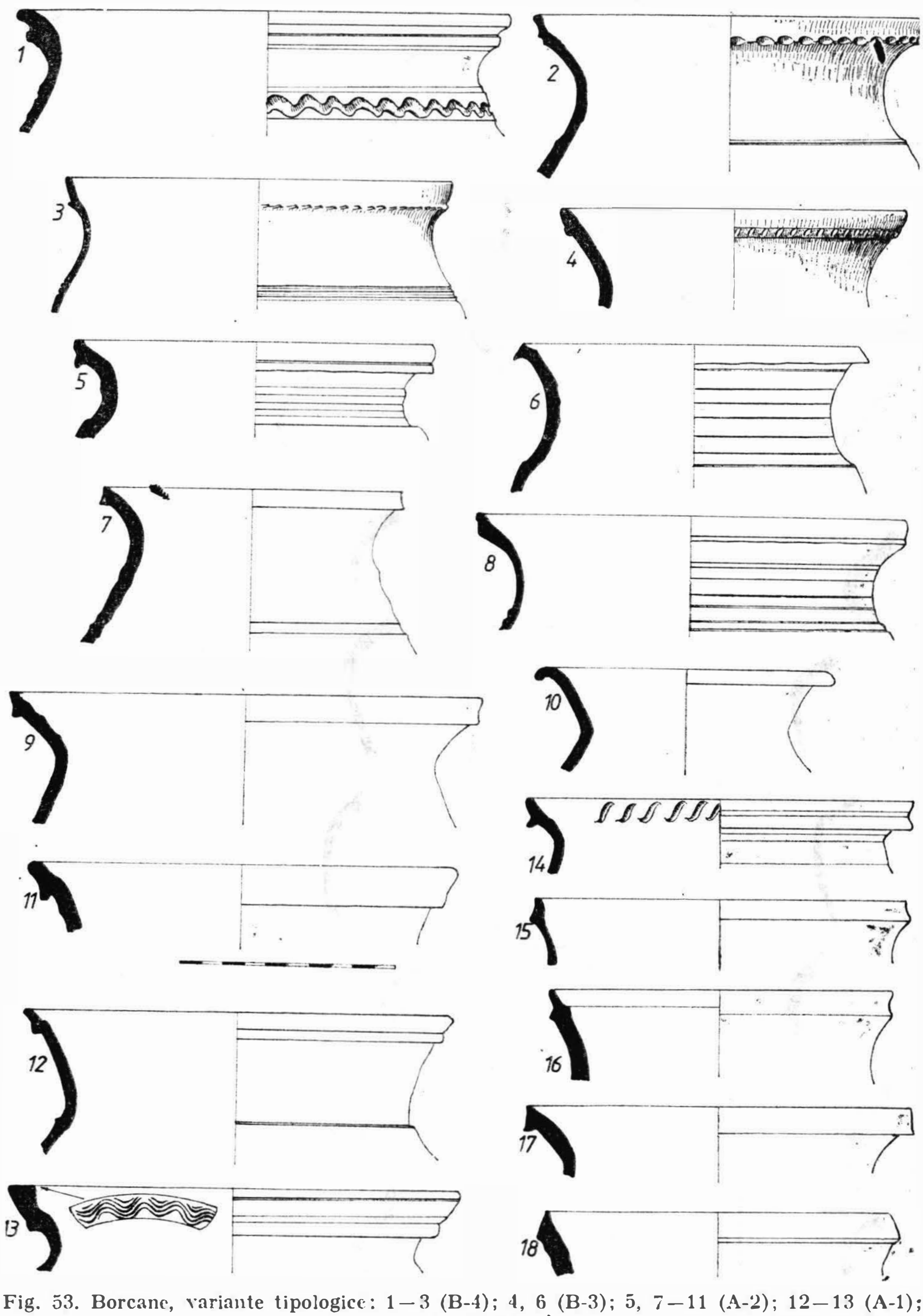

Fig. 53. Borcane, variante tipologice: 1—3 (B-4); 4, 6 (B-3); 5, 7—11 (A-2); 12—13 (A-1); 14—18 (A-A).

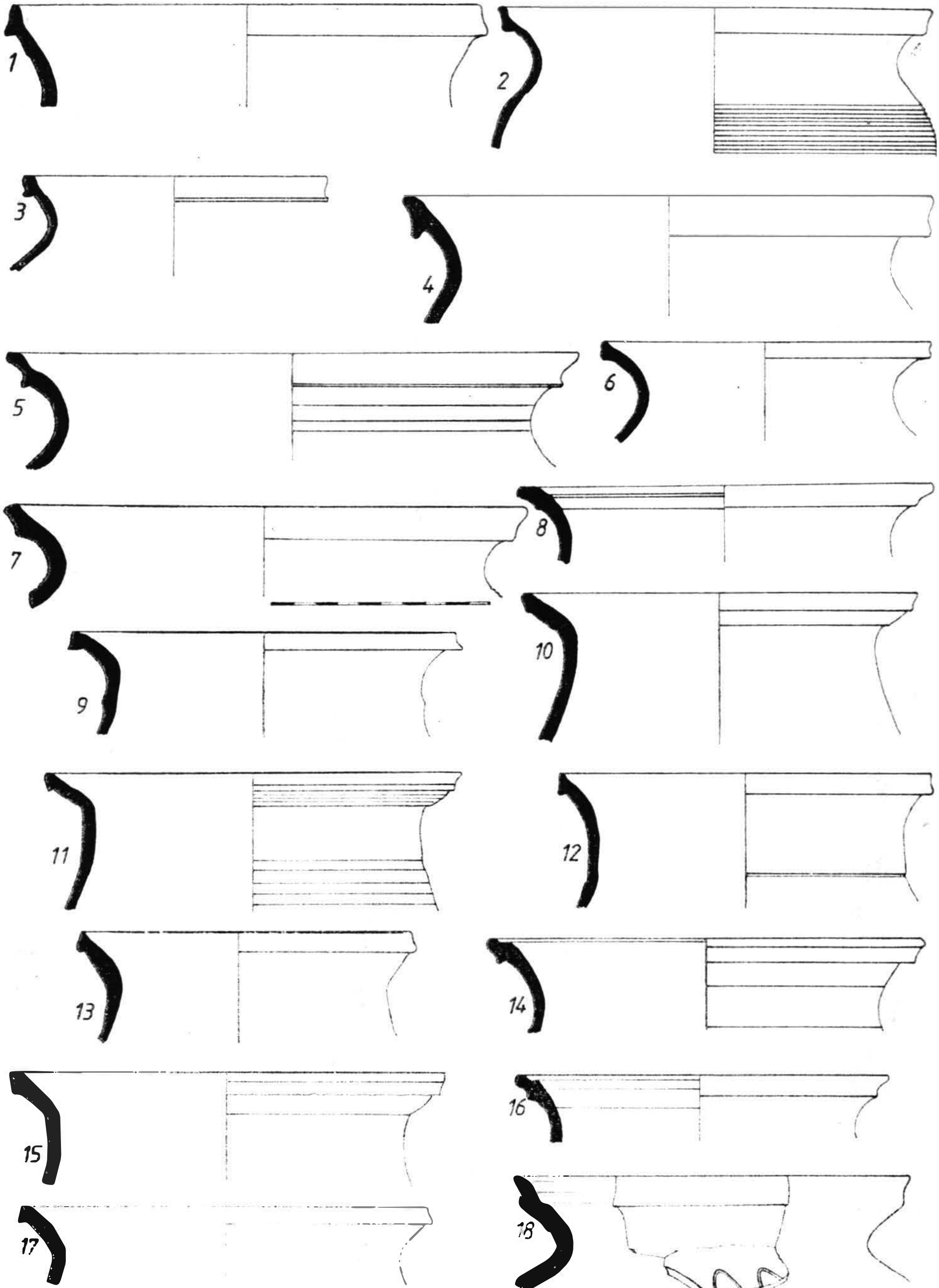

Fig. 54. Borcane, variante tipologice (A-1).

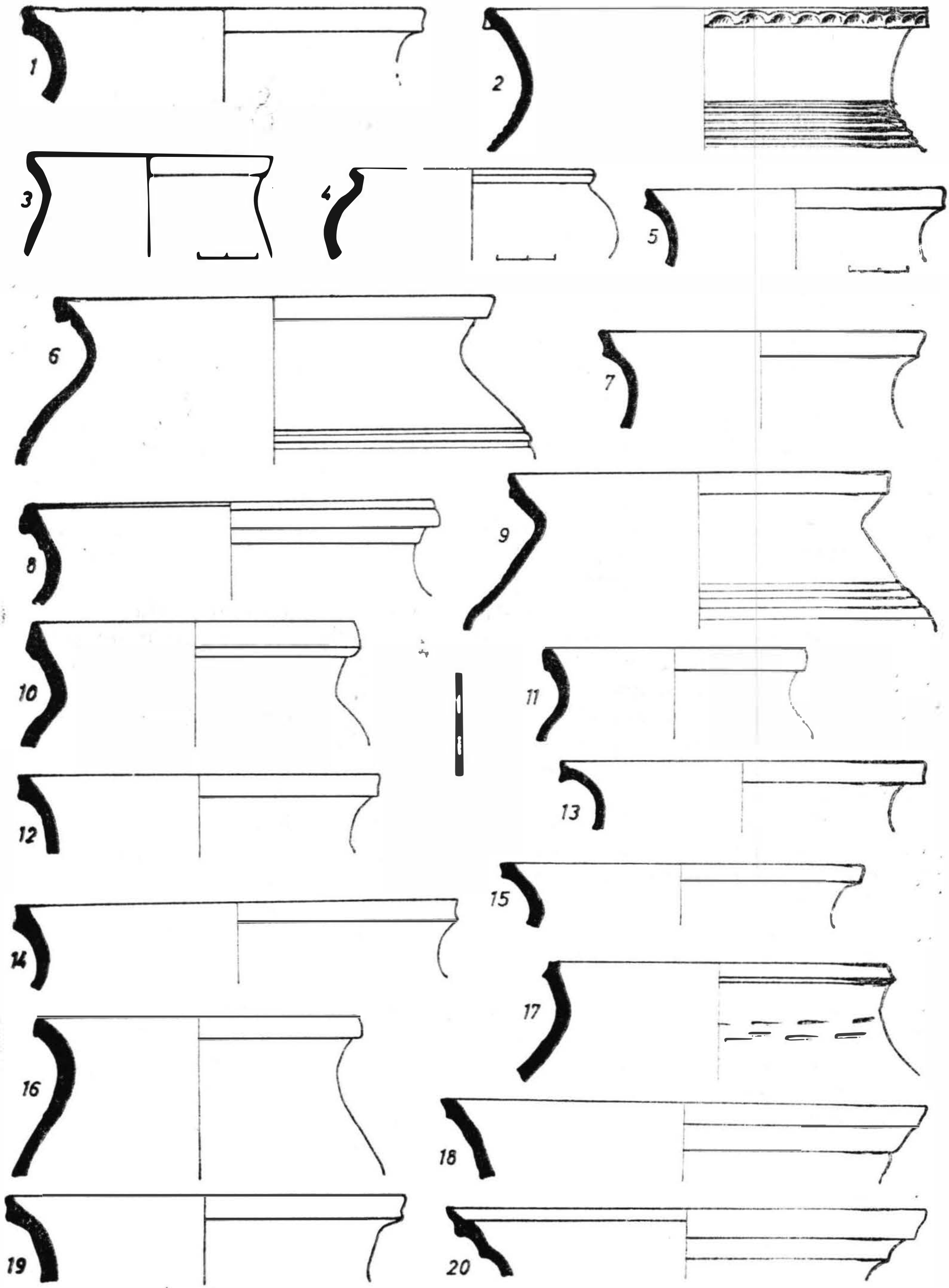

Fig. 55. Borcane, variante tipologice: 2 (B-4); 1, 6—15, 17 (A-2); 16, 18—19 (A-I); 20 (A-A) — și *vase mici;* 3 (B-4); 4 (B-3); 5 (A-2).

şi B-4), tocmai de aceea fiind dificil de întregit (fig. 52/6). Diversificarea tipologică este într-adevăr de reţinut, profilele-variante fiind numeroase (fig. 53-55), piesele timpurii (A-A) redîndu-le în fig. 53/14-18 şi 55/19-20. Se constată în nivelul A-2 remanenţa unui tip de borcan de adîncă vechime (fig. 53/10), cu originea în primul mileniu.

Mărci de olar. Un număr restrîns de borcane, doar 11 exemplare, au semne în relief aplicate pe fund; tipologic distingem:

(1) Roata cu şase spiţe (fig. 58/19, nivelul A-1)[176],

(2) Roata cu patru spiţe înscrisă în cerc sau în contur oval (fig. 58/18, nivelurile A-A şi A-1)[177], în sfirşit,

(3) Crucea simplă, în relief puternic (fig. 58/16, nivelul A-2)[178]. Predomină tipul 2 (9 exemplare),

2. *Oale cu toartă.* Vase de toate dimensiunile, în două variante principale şi anume:

a) Corp bitronconic, de regulă bombat, cu buza înaltă şi evazată (fig. 56/1-4, 7-9). Exemplare mai numeroase în nivelul B-4;

b) Corp uşor alungit sau îndesat, cu umerii lin arcuiţi, iar gura evazată şi răsfrîntă spre interior (fig. 56/5). Tipică pentru nivelul B-4.

De reţinut decoraţia sumară, constînd îndeosebi din incizii dese, deşi se pare că vase din prima variantă au fost împodobite cu motive realizate cu rotiţa (fig. 58/1,5). De asemenea, exemplare din nivelul A-2 au marginea dantelată (fig. 56/9), iar altele, din nivelul B-4, prezintă urme de smalţ verde sau brun în jurul gurii.

Se cuvine subliniată şi prezenţa insolită a unui tip de oală — neîntîlnit altfel în vechea ceramică românească, după cunoştinţele de pînă acum: în stare fragmentară (nivelul B-4, c. 1370), oala are profilul gurii ca de borcan, cu decor exterior de mici alveole (diam. gurii, reconstituit, măsoară 0,170 m). Particularitatea vasului constă în *toarta supraînălţată*, ovală în secţiune, care porneşte din interior şi de pe marginea buzei, fiind petrecută apoi de partea cealaltă, sub forma unui mîner de coş (fig. 56/6)[179].

3. *Căni şi căniţe.* În afară de un tip izolat (B-4, c. 1390), cu gît înalt şi gura rotundă, crestată, cu smalţ în interior, iar la exterior cu decor de humă albă, restul cănilor şi căniţelor de la Argeş aparţin tipului cu gura pîlniată, lobată, toate avînd un plisc în partea opusă torţii, aşadar *tipul comun*, larg răspîndit în epocă. Partea inferioară, respectiv piciorul vaselor, este de regulă tronconică, cu baza netedă sau uşor concavă, marginea fiind sub formă de inel profilat; decorul, în afară de obişnuitele nervuri de sub buze sau care marchează umerii, constă din linii verticale lustruite (fig. 57/1, 60/1), din incizii vălurite (fig. 57/2), iar exemplarele din specia lustruită — unele — au motive ştampilate (fig. 58/7, 11); menţionăm că o cană din această grupă (A-2, c. 1300) are o marcă de olar pe fund (fig. 58/17). Cît priveşte căniţele, foarte numeroase, acestea imită formele mai mari (fig. 57/3, 60/2).

---

[176] Semne înrudite în *Dinogetia*, I (1967), fig. 132/11, 133/3, 140/2-a (M. Comşa).

[177] *Ibidem*, fig. 132/9-10, 13, 15; 134/12-13, 15-16.

[178] *Ibidem*, fig. 136/2; 138/21; cf. E. Zaharia, *Dridu* (1967), pl. XXIX/3.

[179] Pentru Europa centrală cf. Holl Imre, în *Bud. Rég.*, XVI (1955), p. 175 şi fig. 49 (Buda, sec. XIII — v. şi *Burgpalast Buda*, 1963, p. 312, fig. 21); idem, în *Arch. Ért.* 100 (1973), 2, p. 205, fig. 28/13 (e vorba însă de un ulcior cu 'ţîţe', Sopron, sec. XIII); cf. Vl. Nekuda, Kv. Reichertová, *Středověká keramika v Čechách a na Moravě*, Brno, 1968, p. 145 şi pl. XVII/3, XXVII/3 (sec. XIII?) etc. La noi, acest tip de vas este semnalat în ceramica mai nouă — de pildă la Oboga, v. Barbu Slătineanu, *Ceramica românească*, Bucureşti, 1938, p. 156 şi fig. XXII/a.

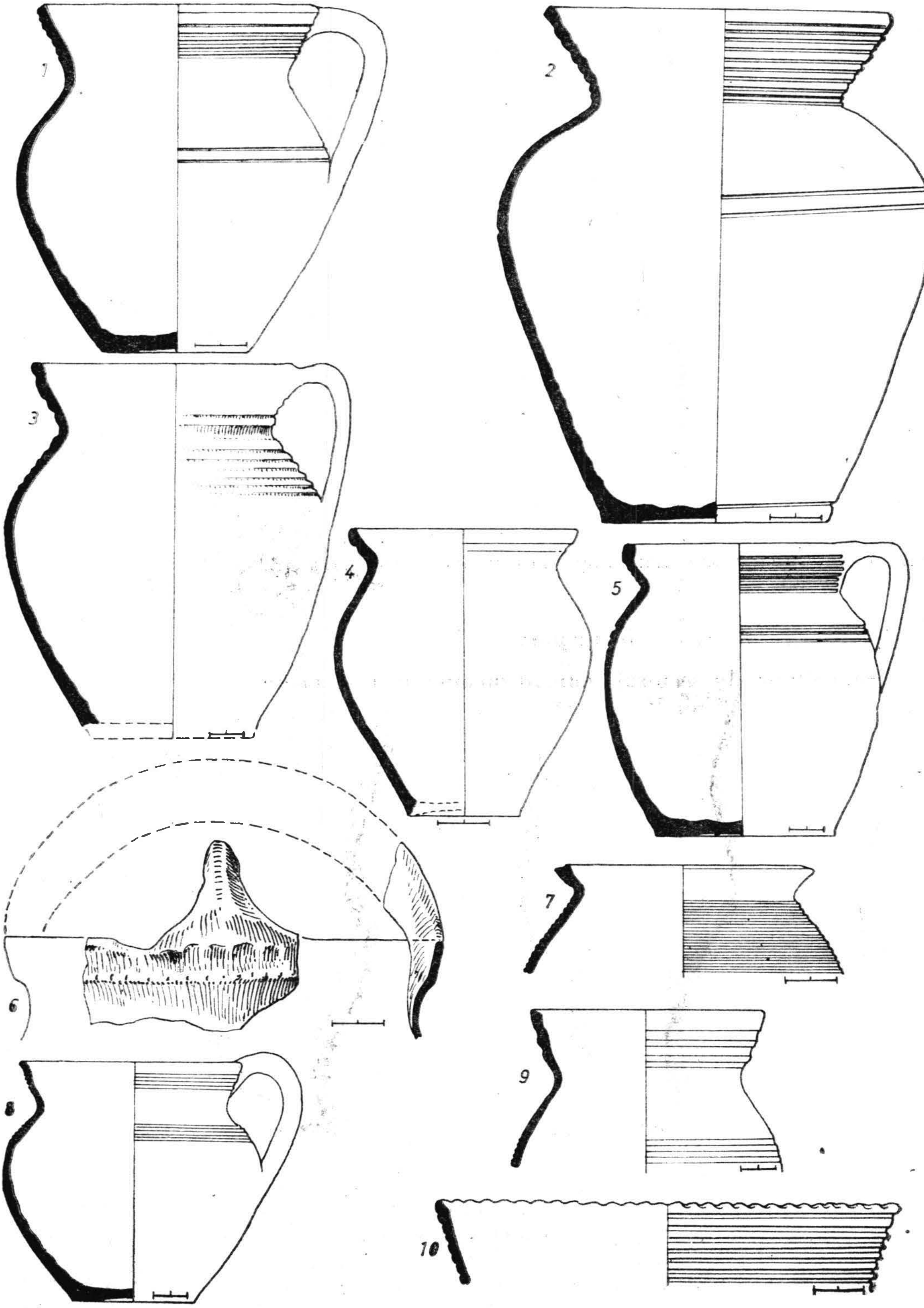

Fig. 56. Oale cu toartă: 1–7 (B-4); 6, 9 (B-3); 8, 10 (A-2).

În sfîrşit, sînt de menţionat *torţile decorate*, pe care în lipsa altor probe de identificare le atribuim cănilor (existînd desigur posibilitatea ca ele să aparţină şi ulcioarelor); predomină decorul incizat — alveole diverse, sau tehnica pastilajului, precum şi motivele realizate în serie,

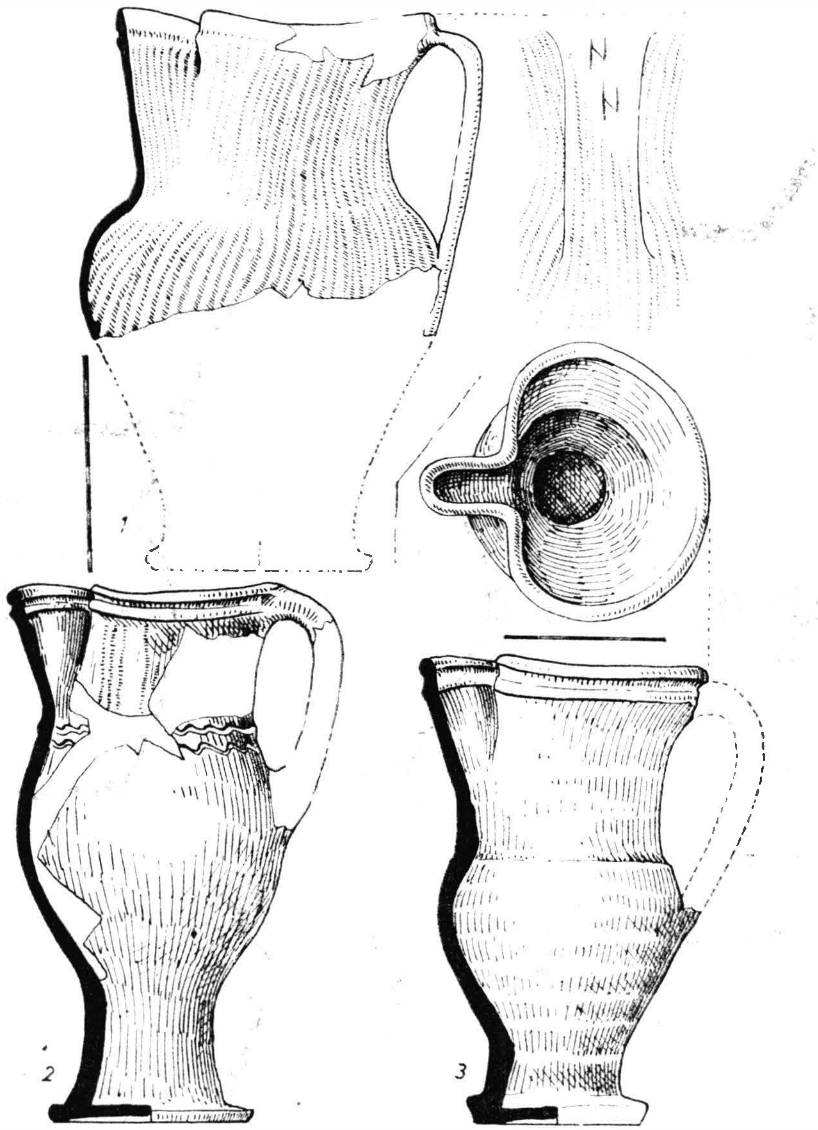

Fig. 57. Căni şi căniţe cu gura trilobată: 1, 3 (B-3; cf. 60/1-2); 2 (B-4).

prin ştampilare — rozete în şiruri duble sau simple, şiruri de triunghiuri haşurate (fig. 59). De asemenea, cum am mai avut prilejul să precizăm, nu rare sînt torţile decorate cu linii lustruite.

4. *Urcioare*. Forme greu de reconstituit, datorită stării fragmentare a vaselor; în orice caz, am întîlnit urcioare cu gît înalt, cilindric, cu gura rotundă sau trilobată. Ornamentarea este de regulă incizată. De reţinut

şi faptul că torţile unor urcioare prezintă semne zgîriate, iar pe pereţi şi resturi de scriere în slavonă.

5. *Castroane.* Forme rare în vechea ceramică de la Argeş. Semnalăm mai întîi cîteva fragmente (A-2, B-3) din pastă roşie, pereţi groşi în jur de 0,010 m, de formă tronconică; gura cu buza profilată, marcată de

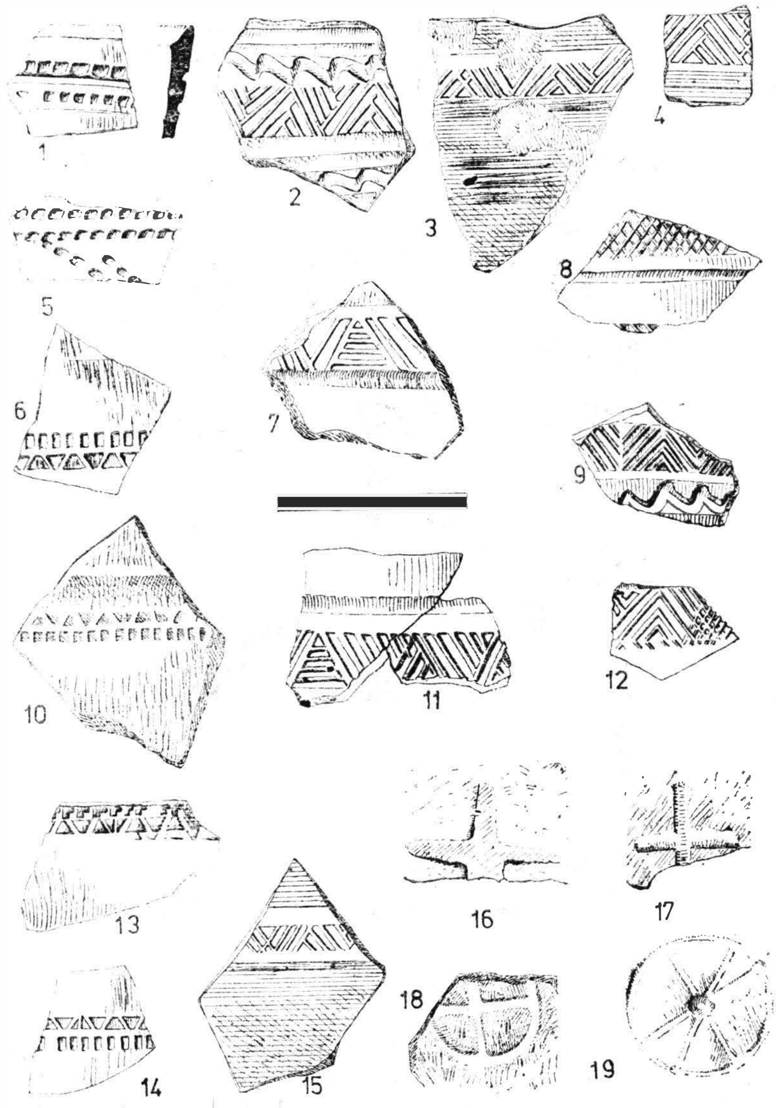

Fig. 58. Motive decorative de serie: 2-4 (B-4); 1, 5-6, 8 (B-3); 7 (*specia lustruită*), 9 (A-2); 10-15 (A-1: 11, *sp. lustruită*) — şi ştampile (mărci de olar): 16-17 (A-2: 17, *sp. lustruită*); 18-19 (A-1).

o teşitură spre interior, uşor albiată, unele piese fiind chiar crestate pe rama interioară, iar altele fiind împodobite sub buză de o nervură alveolată. Asemenea castroane pot fi lesne confundate cu mai vechile căldări de lut, care nu sînt însă documentate în ceramica de care ne ocupăm aici.

Menţionăm apoi un castron fragmentar, din nivelul B-4 (c. 1390): pastă cărămizie, bine arsă, pereţi subţiri şi de grosime uniformă, lin arcuiţi pînă la fund (care lipseşte, fiind probabil plat); decor exterior, constind dintr-o bandă de caneluri sub buză; de o parte şi de alta cîte o mică toartă, pornind din marginea buzei (ambele lipsesc). Dimensiuni: 0,105 m înălţime, diam. gurii 0,298 m (fig. 61/1).

Un interesant castron, fragmentar (nivelul A-1) a putut fi întregit: vas lucrat la roată înceată, pastă bună de culoare cenuşie (datorită arderii secundare), forma generală tronconică, deşi partea superioară este

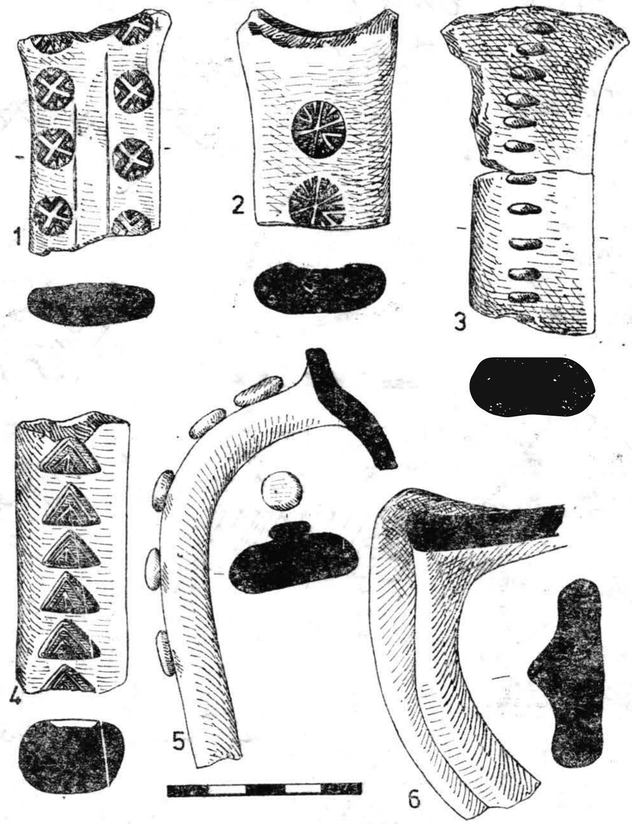

Fig. 59. Torţi de căni şi urcioare: 1–2 (B-4); 3–6 (A-1: 6, *sp. lustruită*).

puternic subliniată de o nervură ascuţită din care se ridică profilul buzei. Dimensiuni: 0,126 m înălţime, diam. gurii de 0,330 m, maxim (la nivelul nervurii amintite) de 0,342 m, iar al fundului (plat) de 0,240 m. Pereţii sînt groşi pe alocuri de 0,011 m. De reţinut pliscul de pe marginea gurii, precum şi decorul incizat — o linie vălurită mai larg sub buză, alta mai strînsă sub nervură, iar pe corpul tronconic o bandă de caneluri orizontale (fig. 61/2)[180].

---

[180] Cf. nota precedentă (pentru Europa centrală); de adăugat: B. Nechvátal, *Der mittelalterliche Brunnen von Plzen-Solní ulice*, Praga, 1976, fig. 19/101-102, 25/4, 29/k şi Parádi Nándor, în *Arch. Ért.*, 100 (1973), 2, p. 232 şi urm., fig. 9/1 (variante tipologice).

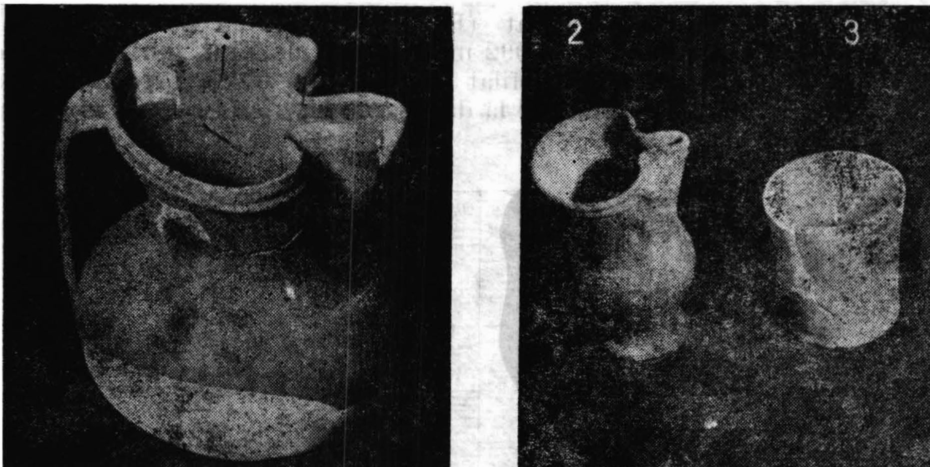

Fig. 60. Cană și căniță (B-4; cf. 57/1, 3); 3, pahar (B-3, ante 1369).

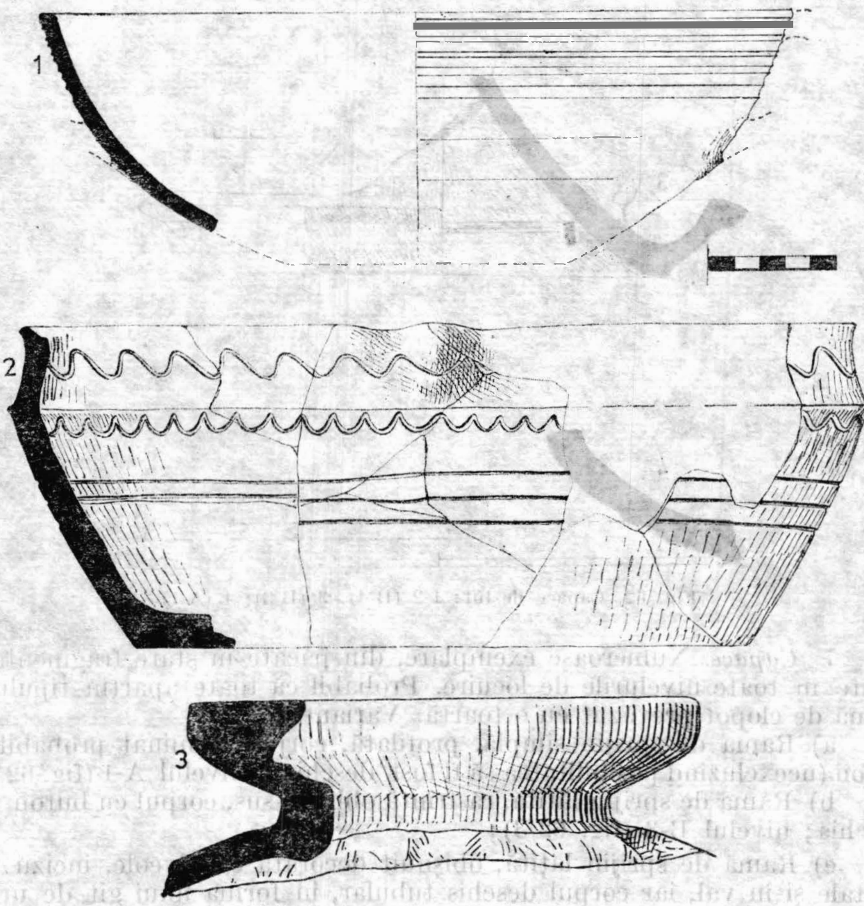

Fig. 61. Ceramică autohtonă și de import: 1, castron cu torți (B-4); 2, castron (A-1); 3, vas mare de provizii, fragm. (A-2, ante c. 1340).

6. *Pahare.* Exemplar izolat (B-3, a. 1369), cu pereţii complet lustruiţi. Formă cilindrică, de 0,092 m înălţime, cu diam. gurii măsurînd 0,080 m; fundul plat, uşor profilat la bază (fig. 60/3). Precizăm că a fost găsit sub molozul rezultat de la dărîmarea bisericii Argeş-I, în suprafaţa 1/1972.

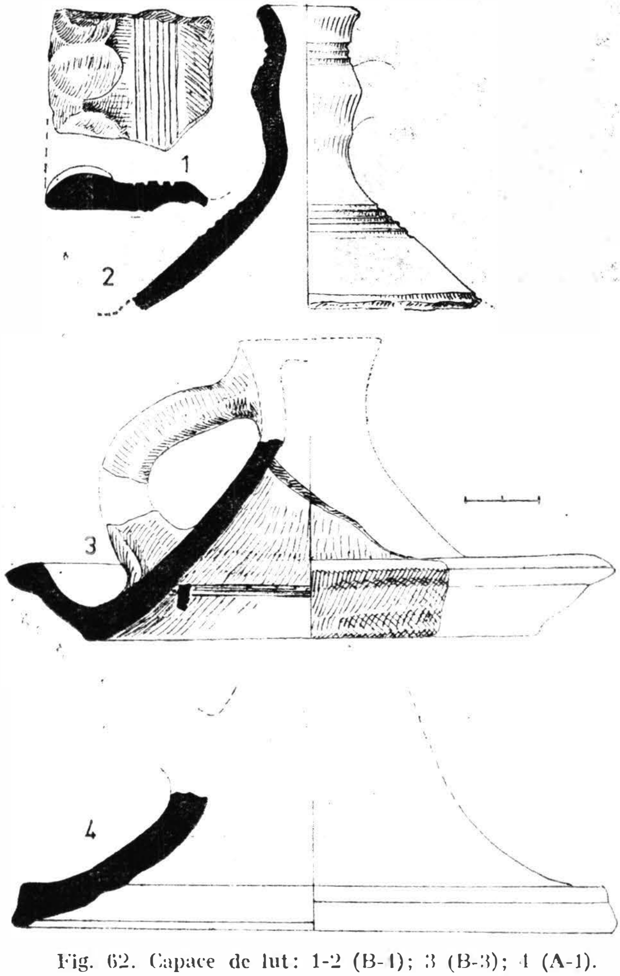

Fig. 62. Capace de lut: 1-2 (B-4); 3 (B-3); 4 (A-1).

7. *Capace.* Numeroase exemplare, din păcate in stare fragmentară, găsite în toate nivelurile de locuire. Probabil că toate aparţin tipului in formă de clopot prevăzut cu o toartă. Variante:

a) Rama de sprijin simplă, profilată, corpul terminat probabil cu buton (neexcluzînd posibilitatea să fi fost deschis); nivelul A-1 (fig. 62/4);

b) Rama de sprijin lăţită, răsfrîntă oblic în sus, corpul cu buton sau deschis; nivelul B-3 (fig. 62/3);

c) Rama de sprijin lăţită, obişnuit decorată cu alveole, incizii orizontale şi în val, iar corpul deschis tubular, în forma unui gît de urcior (fig. 62/1-2). Este varianta care predomină în nivelul B-4, dăinuind şi în secolele următoare.

8. *Opaițe.* Exemplar izolat, fragmentar (A-2), lucrat din pastă cu asperităţi, la roată; are forma unei tăviţe înalte de 0,027 m, cu gura circulară (diam. reconstituit de c. 0,120 m), prevăzută cu un mic plisc, pereţii fiind uşor oblici şi marcaţi la exterior de o nervură. Marginea buzei este dreaptă dar canelată, iar fundul plat (diam, reconstituit de 0,090 m). Se cunosc numeroase tipuri mai vechi, *fără toartă*, în special la sud de Dunăre dar şi în părțile noastre nord-dunărene[181], inclusiv în perioadele mai noi din Europa centrală[182]. Totuşi, am luat în considerare şi prezenţa în zonele sudice a unor tipuri cu toartă, și de aceea în reconstituirea noastră indicăm acest lucru (fig. 63), sub rezerva unor elucidări ulterioare[183].

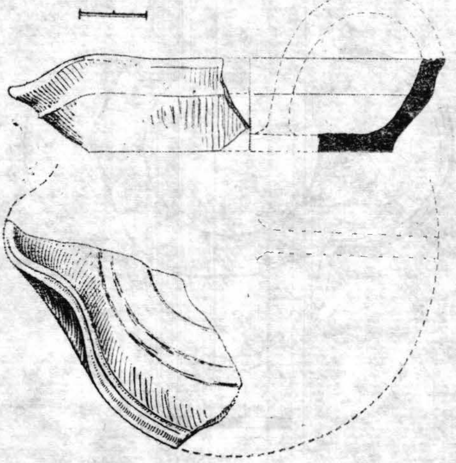

Fig. 63. Opaiț de lut, formă reconstituită (A-2).

9. *Suport de candelă (?).* De fapt, sîntem tot în grupul corpurilor de iluminat, fiind vorba însă de una dintre cele mai importante descoperiri de ceramică de la noi, totodată şi una dintre cele mai rare.

Piesa aparţine stratigrafic nivelului de locuire B-3 (c. 1340), dar este cu certitudine mai veche, iar ca factură tehnică se încadrează în *specia lustruită.* Era alcătuită dintr-un *picior tubular bitronconic* (păstrat în întregime), marcat la mijloc de două nervuri pronunțate, și *o cupă* relativ scundă, a cărei margine se înscrie într-un contur cvadrilobat (din recipient se păstrează doar partea inferioară). Particularitatea piesei constă mai ales în faptul că piciorul de sprijin, decorat cu două registre de incizii orizontale, prezintă pereţii traforaţi şi anume, pe patru registre succesive, însumînd un număr de 38 de ferestre triunghiulare de mărimi diferite. Dimensiuni: 0,230 m (înălţime păstrată); 0,195 m (diam. piciorului, bază); 0,102 m (diam. minim, între cele două nervuri amintite).

Cît privește cupa, axele lobilor măsoară 0,176 m, respectiv 0,106 m între punctele de îmbinare ale celor patru lobi. *Numai în funcție de această ultimă dimensiune* poate fi luat în considerare recipientul de sticlă care, umplut cu seu, era așezat în cupă, pentru a servi la iluminat, aşadar *candela.* Cum însăși candela trebuia să aibă o înălţime convenabilă, de cel puţin 0,060 m faţă de fundul cupei, rezultă că aceasta din urmă era și ea mai înaltă, întregul suport atingînd în jur de 0,260 m (fig. 64/1 şi 1-a).

Alături de fragmentele de suport am găsit și numeroase altele de sticlă fină, cu pereţii subţiri de 1 mm, provenind de la două tipuri de

[181] M. Comșa, in *Dinogetia*, I (1967), p. 185, fig. 119/2; p. 196 și fig. 129/3, 5–6 (sec. XI–XII).

[182] Parádi N., *l.c.*, fig. 10/9 (sec. XIII); Vl. Nekuda, Kv. Reichertová, *op. cit.*, p. 383, pl. LXXVIII/3.

[183] S. Baraschi, in *Păcuiul lui Soare*, II (1977), p. 66, fig. 45/1 și pl. IX/1–2. Un exemplar asemănător de la Buda (sec. XIII) este considerat *capac* – Holl Imre, *Burgpalast Buda* (1963), fig. 70/7.

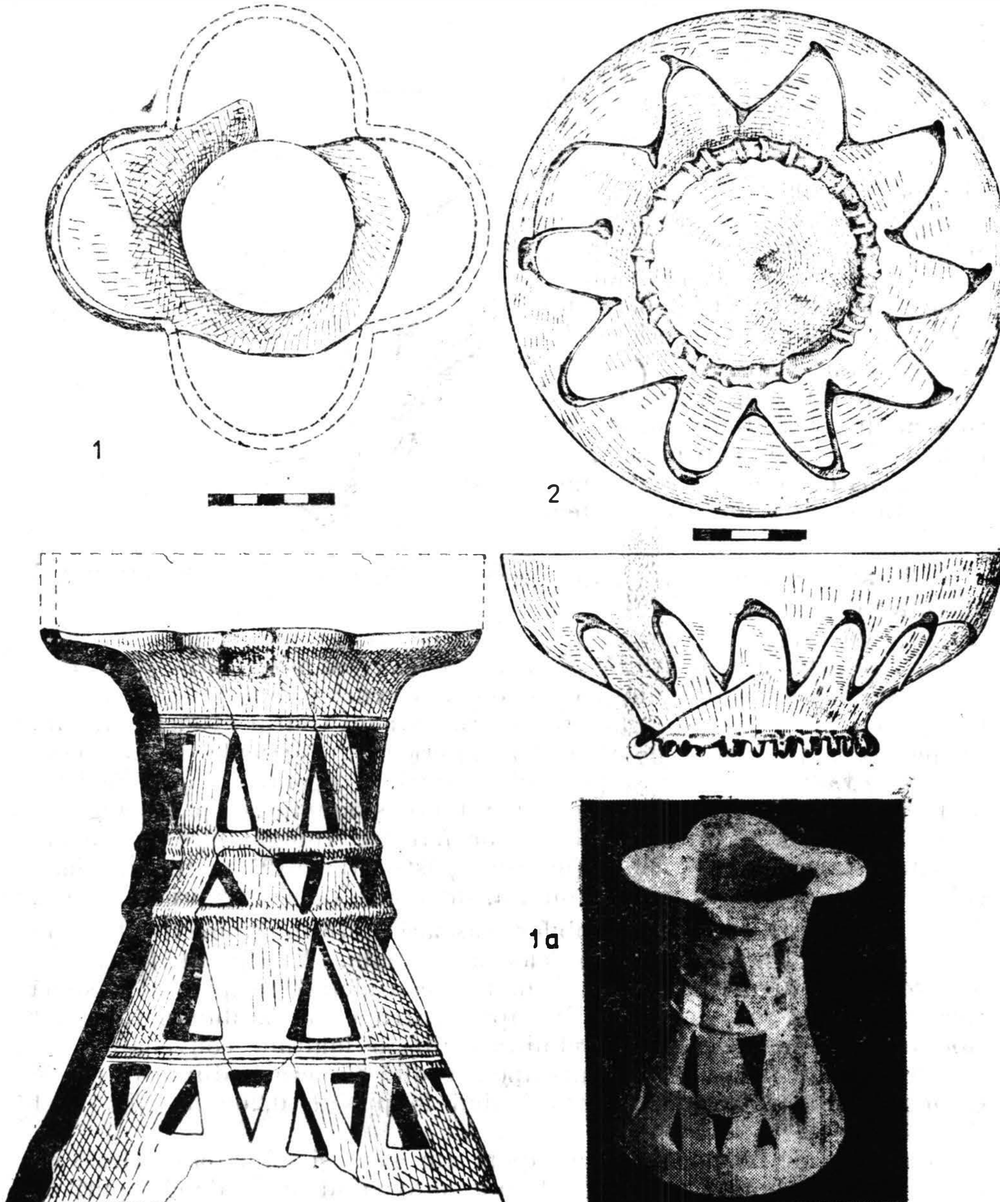

Fig. 64. Suport-sfeşnic de lut, *specia lustruită* (B-3, posibil A-2)? 1, formă reconstituită; 3, starea piesei; 2, material comparativ pentru candelă: exemplarul de la M-rea Cozia (ante 1388).

candelă, ambele cu fund inelar, dantelat la bază, deosebite însă prin decorul pereţilor: una prezintă dungi dese în relief, de culoare albastră, pe cînd cealaltă are şuviţe în relief, de aceeaşi culoare, aşezate în zig-zag. Din fericire, cunoaştem un exemplar întregit aparţinînd celui de al doilea tip de candelă, şi acesta provine de la mănăstirea Cozia, fiind datat aici *înainte de 1388*: este un exemplar ceva mai mare (diam. gurii de 0,133 m), dar înălţimea (0.054 m) şi diam. fundului (0,066 m)[184] se potrivesc întocmai fragmentelor de la Argeş. De aceea, *dacă există vreo legătură funcţională între piesa de lut şi fragmentele de candelă*, în fig. 64/2 indicăm cu titlu de analogie tipul de candelă folosit odată cu suportul de lut. Căci altfel, ar însemna că considerăm piesa de lut nu ca suport de candelă, ci ca un *sfeşnic* sau *opaiţ cu suport*, potrivit analogiilor pe care le cunoaştem. Într-adevăr, un tip de sfeşnic cu picior înalt şi cupă simplă este documentat în ţinuturi mai îndepărtate, de pildă la Sarkel-Belaja Veja (secolele IX—X), sau la Corinth (în a doua jum. a secolului al XI-lea)[185] — ca şi pe teritoriul ţării noastre, la Capidava (sec. X—XI)[186] — toate caracterizîndu-se şi prin faptul că piciorul de sprijin se prezintă traforat. Piesa de la Argeş, oricum, ilustrează pregnant posibilităţile şi iscusinţa meşterilor locali (este posibil, desigur, ca ea să provină de la vechea curte).

10. *Cahle de sobă.* Încă din 1920 V. Drăghiceanu semnala descoperirea a numeroase teracote la Curtea domnească, despre unele afirmînd că ar fi fost fixate pe pereţi şi redînd, prin motivele lor decorative, scene „din marea bătaie lui Basarab de la Castrul Argeş, care formau o friză în interiorul camerilor, din nenorocire azi total pierdută"[187]. În realitate, ceea ce s-a publicat în 1923 reprezintă piese de sobă, aşadar *cahle*, iar în ce priveşte datarea este indiscutabil că avem de-a face cu exemplare de după 1400, în special din secolele XVI şi XVII.

Cu toate acestea, săpăturile noastre au oferit probe materiale că şi *în cursul veacului al XIV-lea reşedinţa voievodală din Argeş era înzestrată cu sobe* şi anume, cum dovedesc rarele fragmente găsite, cu sobe alcătuite din *cahle-oală* şi alte accesorii ornamentale, toate fixate pe suportul (sau stelajul) din lut şi cărămidă al instalaţiei de încălzit. Tipologic, piesele găsite sînt următoarele:

a) *Cahle-oală.* Lucrate la roata rapidă, din pastă bună, cu nuanţe roşii sau cărămizii, de dimensiuni variabile, în orice caz înălţimea fiind sub 0,200 m. Se aseamănă mult cu oalele obişnuite şi numai urmele de arsură şi afumătură de pe fundul lor, precum şi aderenţele de lut păstrate pe pereţi atestă destinaţia specială a acestor poduse ceramice. Am înregistrat deocamdată variantele:

— (1) Buza înaltă, evazată, umerii oalei uşor pronunţaţi; diam. gurii măsoară în total 0,160 m (B-3, c. 1340) — fig. 65/5;

— (2) Buza înaltă, uşor evazată dar îngroşată; diam. gurii în jur de 0,165 m (B-3, c. 1340) — fig. 65/4;

— (3) Buza scundă, puternic profilată spre interior; diam. gurii de 0,120 m (B-3, c. 1340) — fig. 65/3;

---

[184] N. Constantinescu, în MO, XVII (1965), 7—8, p. 594, fig. 5 (cu precizarea condiţiilor de descoperire etc.).

[185] S. A. Pletneva în *Materiali i issledovanija po archeologii SSSR*, 75 (1959), p. 224, fig. 11/1, 3—4; pentru Corinth, cf. Theodora Stilwell Mckay, în *Hesperia*-Athens, XXXVI (1967), 3, p. 302, 320 şi pl. 69/L4090, 4158 (L = 'lamps').

[186] C. Cîrjan, în *Revista Muzeelor*, VII (1970), 1, p. 64, fig. 6.

[187] CDA, p. 71, fig. 79—82, 305.

— (4) Buza scundă, profilată și teșită spre interior; diam. gurii între 0,098 și 0,102 m; sînt piese în general de formă tronconică, asemănătoare cu un paar[188] (cu precădere în nivelul B-4, a. 1394) — fig. 65/6).

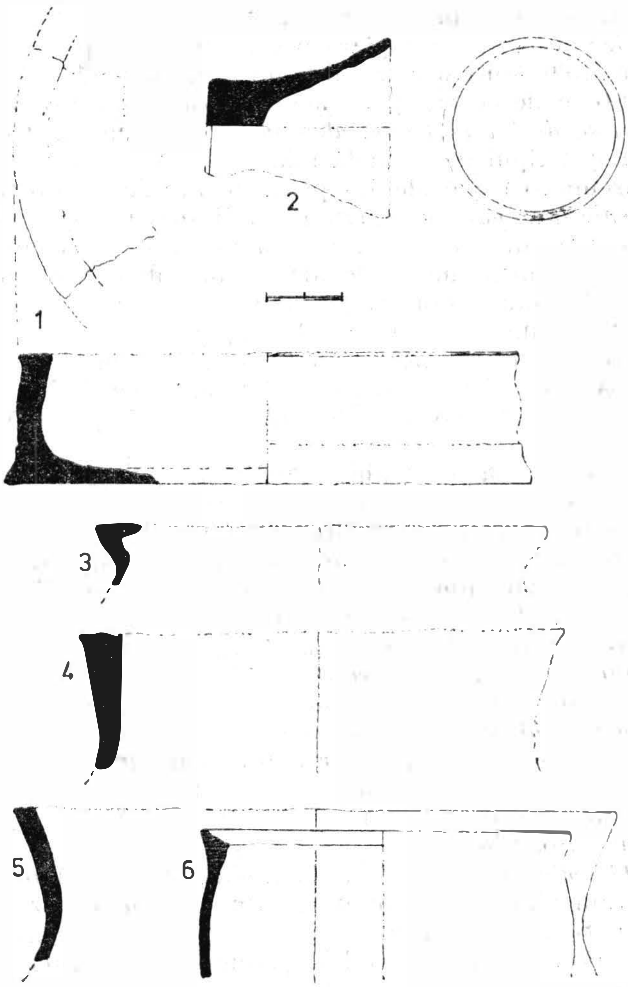

Fig. 65. Cahle de sobă (fragmente din zona casei de sud — B-4, B-3).

b) *Discuri de sobă*. Numai un singur exemplar, în stare fragmentară, lucrat la roata rapidă din pastă cu asperități. Are forma unei tăvițe, cu pereții ușor înclinați spre interior, înalți de 0,034 m; gura circulară, cu o ramă groasă în jur de 0,008 m, are diam. de 0,132 m, iar fundul se prezintă profilat pe margine (B-4, c. 1370) — fig. 65/1 (judecînd după analogii din epocă sau mai tîrzii, discul trebuie să fi avut și un alt element decorativ în interior)[189].

---

[188] Dealtfel, în literatura de specialitate se folosesc frecvent termeni ca: *Becherkachel pohárovitý kachel* (ceh.), *pećnjak u vidu pehara* (srb.) etc.

[189] Detalii la N. Constantinescu, arh. C. Ionescu, în SCIVA, 31 (1980), 1, p. 53—75,

c) *Pahare de sobă?* Nu găsim alt termen potrivit pentru piesa ceramică, asemănătoare într-adevăr unui mic pahar: corp tronconic, înalt de 0,049 m, diam. gurii de 0,047 m, cu fundul neobişnuit de îngroşat şi avînd diam. de 0,025 m (B-4, c. 1370), fig. 65/2. Piesa îşi afla locul în partea superioară a sobei, probabil în registrele unde erau fixate discurile, îmbogăţind astfel plastica decorativă a acesteia.

Aceste descoperiri, conturează *cea mai veche atestare arheologică a sobelor cu cahle în Ţara Românească*, în raport cu cea dintîi sobă de acest fel cunoscută pe acelaşi teritoriu, la Tîrgovişte[190]. Totodată, se vădeşte faptul că *residencia* din Argeş a voievozilor noştri căuta să ţină pasul cu realităţile din jur în ce priveşte confortul locuirii, deşi — vădit lucru — nu în măsura oglindită de descoperiri similare din Ungaria şi Cehia[191] precum şi din Serbia[192].

În afară de îndoială este totuşi faptul că produsele ceramice de care ne ocupăm au fost realizate de meşterii olari ai locului — dovadă fiind chiar particularităţile stilistice ale cahlelor prezentate —, în primul rînd stînd centrul de veche tradiţie din Argeş[193]. Desigur, nu este de exclus posibilitatea ca unele prototipuri să fi fost vehiculate din aria intracarpatică[194], dealtfel, în centrul voievodal de la Cuhea (Maramureş) au fost găsite numeroase resturi dintr-o sobă — sau mai multe —, cu cahle-oală (multe în formă de pahar), datînd din perioada 1330—1340, deci contemporane cu exemplarele înregistrate arheologic la Curtea voievodală din Argeş[195].

7.2. *Ceramica de import*

1. *Ceramica nesmălţuită.* În sectorul sudic al incintei au fost găsite cîteva fragmente de vase mari, distincte mai ales prin colorit şi tehnică de execuţie, respectiv trei grupe:

a) Fragmente de vase din pastă cărămizie, cu pereţii groşi de 0,008— 0,012 m şi avînd suprafaţa exterioară angobată, cu numeroase caneluri dese (rărite însă către umeri); toarta este masivă, ovală în secţiune şi înaltă de peste 0,200 m. Fragmentele, importate de la sud de Dunăre, indică neîndoielnic prezenţa unor amfore cu torţi supraînălţate în nivelul A-1 (c. 1200), ele putînd aparţine şi nivelului A-A (a. 1200)[196].

b) Fragmente din vase din pastă foarte fină, catifelată, de culoare galbenă-portocalie, cu pereţii groşi în medie de 0,014 m şi de asemenea

---

[190] V. n. precedentă (descoperirea de la Tîrgovişte se situează *înainte de 1394 şi după c. 1380*).

[191] Holl I., *Kályhacsempék* (1958), p. 280, n. 4 (un doc. din 1387: „clibanus sive fornus... sive ex lapidibus *seu olliculis* foret stabilienda" — subl. ns.); ample informaţii la Rosemarie Franz, *Der Kachelofen* (1969): mai nou, Jürg Tauber, *Herd und Ofen im Mittelalter*, Walter-Verlag, Olten und Freiburg i. Br., /1980/, p. 14—17 (terminologie, clasificare, pl. 1 —10)

[192] Maria Birtašević, *Srednjovekovna keramika*, Belgrad, 1970 (Museum of the City of Belgrade, Catalogue, II), p. 22—23, pl. XIX (sec. XIV—XV, 'ugarska keramika').

[193] B. Slătineanu, *op. cit.*, p. 43—44.

[194] Nuanţări în acest sens la Radu Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Mărturii de civilizaţie medievală românească. O casă a domniei şi o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1979, p. 130.

[195] R. Popa, în SCIVA, 21 (1973), 4, p. 671—679.

[196] I. Barnea, în *Dinogetia*, I (1967), p. 259—261, fig 159/1 (sec XII).

angobați la exterior ; unele fragmente prezintă un decor realizat cu culoare roșie. Aparţin nivelului A-2 de locuire (c. 1300), unele fragmente fiind scoase chiar din stratul L *21* de construcție (c. 1340).

— c) În sfîrșit, fragmente din vase de provizii — cum este gîtul şi gura unui vas mare, pe care îl redăm în fig. 61/3 : pastă fină, de culoare cenușie, pereți groși de 0,011 m ; gura în formă de colac (diam. maxim de 0,200 m), cu rama orizontală și lată de 0,045 m. Aparţin nivelului de locuire A-2 (a. 1340).

Tot aici trebuie să consemnăm și prezența unei forme de vas care nu a fost sesizată în categoria ceramicii locale : este vorba de un fragment din marginea unei *străchini nesmălțuite*, cu buza ușor lățită ; interesul major decurge din faptul că, în afară de urmele de var curat, fragmentul respectiv prezintă în interior *resturi de culoare roșie* și întrucît provine din nivelul de construcție L *22* (c. 1200) — presupunem că a aparţinut pictorilor bisericii Argeș-I. De altfel, spre a nu reveni în această privinţă, menționăm că și în nivelul de construcție L *20* (c. 1365—1369) au fost găsite fragmente de vase cu urme de culori diferite (roșu, alb, verde şi galben).

2. *Ceramica smălțuită.* Această categorie ceramică nu este numeroasă, iar starea fragmentară nu ne-a permis să reconstituim toate formele. Totuși, semnificativ este faptul că exemplarele smălţuite se întîlnesc în toate nivelurile de locuire, bineînţeles ele fiind mai frecvente în nivelurile B-3 şi B-4. Ca funcţionalitate, distingem următoarele două grupe :

a) *Ceramica uzuală.* Include forme comune întregii perioade de care ne ocupăm și anume : *cupe*, *boluri*, *străchini* și *farfurii* — toate caracterizîndu-se morfologic prin piciorul de sprijin inelar, în sfîrșit, *ulcioare*, unele din acestea din urmă avînd un plisc lung, tubular, pornit oblic din umerii vasului. În decorație predomină tehnica *sgraffito*, existînd însă destul de frecvent și vase împodobite cu *motive pictate*, iar la ulcioarele smălţuite se remarcă deseori *tehnica pastilajului*, aplicată mai ales pe torţi, gîtul și umerii vaselor. Motivele decorative nu ies nici ele din comun : fie că este vorba de cele florale stilizate, de cele geometrice (uneori în combinaţie cu primele) și de cele zoomorfe, respectiv păsările (fig. 66—67). Cît priveşte culorile — predomină diverse nuanţe de verde (inclusiv verde măsliniu) îndeosebi în nivelul A-1, apoi galbenul, cafeniul și albul.

Aşa cum am avut prilejul să precizăm, proveniența ceramicii smălţuite din centre de producţie sud-dunărene este indiscutabilă, acolo tehnica smalţului şi a folosirii acestuia avînd tradiții îndepărtate în timp, aportul bizantin fiind remarcabil[197]. Totodată, nu trebuie să excludem producerea ceramicii smălţuite la nord de Dunăre, în Țara Românească, descoperirile din ultima vreme aducînd probe directe în acest sens[198]. Oricum, încetățenirea tehnicii smălţuirii în centrul de olari de la Argeş are loc către sfîrșitul veacului al XIV-lea, iar producția din secolul următor prezintă trăsături proprii, mai ales în cuprinsul unor forme cum sînt străchinile și farfuriile[199].

---

[197] *Ibidem*, p. 230 și urm. ; cf Corina Nicolescu, în vol *Moștenirea artei bizantine în România*, București, 1971 ; vezi și Maria Comsa, in *Actes*-CIÉB (XIV, Bucuresti, 1971), III, 1976, p. 295—297 (Bucov); eadem, *Cultura materială veche românească. (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov-Ploiești)*, Bucuresti, 1978, p. 106—113, fig. 88—91.

[198] Vezi considerațiile noastre în *Coconi* (1972), p. 113—114; cf. Panait I. Panait, în SCIV, XXI (1971), 2, p. 247 și urm.

[199] CDA, fig. 303—304.

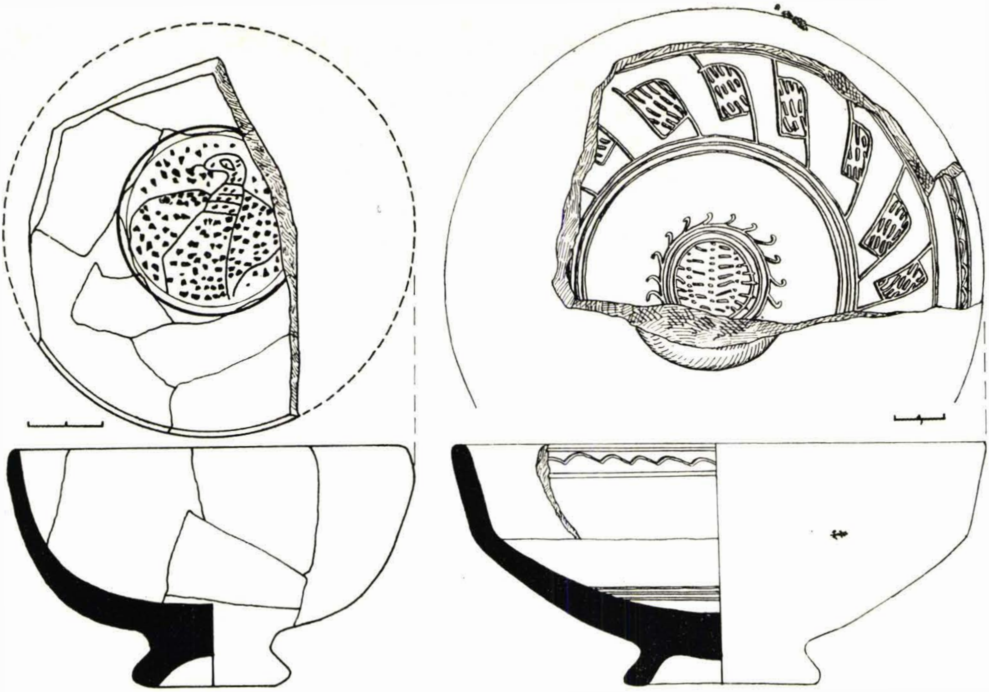

Fig. 66. Ceramică smălţuită: 1, cupă (B-3, c. 1340); 2, strachină (B-3, c. 1340).

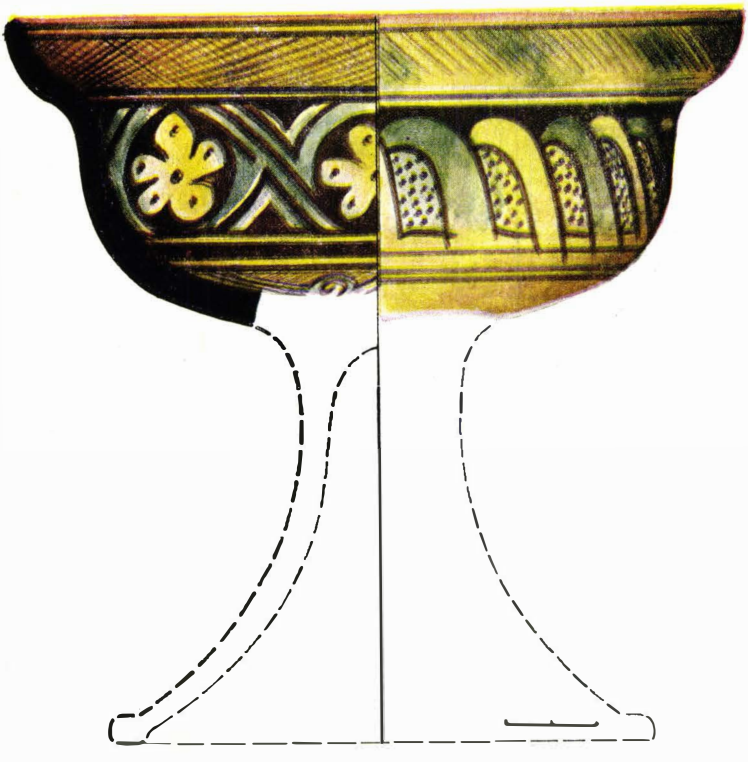

Fig. 67. Cupă cu picior înalt, smălţuită
(formă reconstituită — B-3, c. 1340).

b) *Ceramica monumentală.* Ne referim la piesele ceramice întrebuințate numai la împodobirea fațadelor bisericii Argeș-I (c. 1200), ele zăcînd, cum am notat în chip repetat, mai ales în molozul rezultat de la dărîmarea monumentului (sau fiind vorba de *deșeuri* : piese sparte, deci nefolosite ca atare). Așadar, oriunde s-a găsit moloz (L *17*) cu asemenea ceramică decorativă, am avut certitudinea înregistrării exacte,

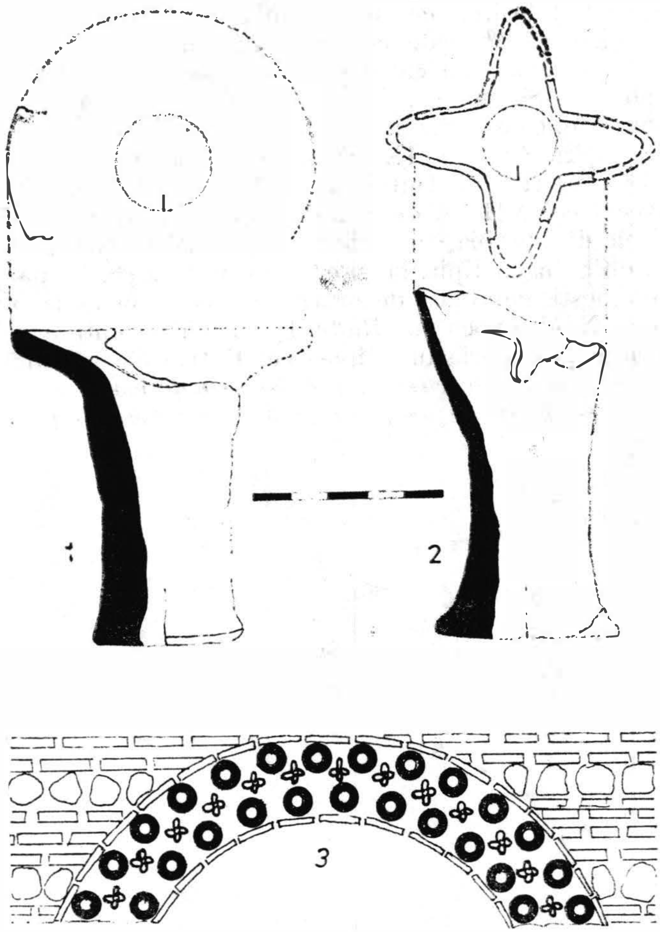

Fig. 68. Ceramică decorativă (monumentală) de la biserica Argeș-I (c. 1200); 1–2, 'ciupercuțe' smălțuite; 3, algoritmul decorului (ipoteză).

stratigrafic și cronologic, a fazei de construcție privind biserica Argeș-II (L *20*, c. 1365–1369). Piesele de care ne ocupăm sînt numite îndeobște „*ciupercuțe*", ele avînd comun un picior cilindric (uneori înfundat la bază) din care se dezvoltă elementul decorativ propriu zis, smălțuit în verde, cafeniu, mai rar și galben-portocaliu ; tocmai în funcție de configurația acestui element, ***singurul care era aparent pe fațade***, căci piciorul piesei era înnecat în zidărie, distingem două tipuri de ciupercuțe :

1. Piese înalte în medie de 0,085 m, partea superioară fiind în formă de farfurioară cu diam. de 0,080 m ; de fapt întreaga piesă este asemănătoare unei mici trompete (fig. 68/1) ;

2. Piese înalte de c. 0,095 m, cu partea superioară modelată în patru lobi, închipuind aşadar un motiv oarecum cruciform (fig. 68/2).

Primul tip este cel mai des înregistrat în comparaţie cu al doilea, lucru de care trebuie să ţinem seama cînd încercăm să sugerăm îmbinarea celor două tipuri de ceramică decorativă, cum o facem în fig. 68/3, bazîndu-ne şi pe analogiile cu alte monumente, unde un asemenea decor ceramoplastic se păstrează şi astăzi.

Într-adevăr, folosirea ceramicii smălţuite în arhitectură şi îndeosebi în cea religioasă [200] se dovedeşte larg răspîndită în epocă, deşi, fapt ce merită a fi subliniat, nu caracterizează monumente mai vechi de la Constantinopol sau Salonic [201]. În schimb, decorul cu ceramică — predilect arhitecturii religioase bizantine din Balcani — este prezent la biserica nr. 3 de la Preslav (sec. IX—X), la noua Mitropolie din Mesembria (sec. X—XI), la biserica Sf. Dumitru din Tîrnovo (1186), la biserica Hissalîk din Loveci (sec. XII)[202], devenind obişnuit în veacurile XIII şi XIV la monumentele din Serbia [203]; o notă aparte se distinge însă în Grecia de nord-vest, de pildă în Epir, la bisericile din Arta [204]. În părţile noastre, ale Ţării Româneşti, ceramica decorativă a fost folosită la biserica de la Cotmeana (sec. XIV, epoca lui Radu I) [205], iar în chipul cel mai desăvîrşit cu putinţă, la ctitoria lui Mircea cel Bătrîn de la mănăstirea Cozia (c. 1388) [206]. *La Argeş însă, cum rezultă din cele de mai sus, ceramica decorativă smălţuită se dovedeşte deocamdată a fi cea mai timpurie în spaţiul românesc.*

---

[200] Gabriel Millet, *L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Paris, 1916 p. 252 şi urm.

[201] *Ibidem*, p. 283 şi urm.

[202] N. Mavrodinov, *Văšnata ukrasa* (1934), p.312 (desigur, afirmaţia că astfel de materiale ceramice decorative „caractérisent *uniquement* l'architecture bulgare" — p. 313 şi rez. franc. p. 329, sub. ns. — este de nesusţinut). Mai nou, S. Gheorghieva, J. Nikolova N. Anghelov, *Carevgrad Tărnov*, I, Sofia, 1973, p. 123, fig. 66 şi pl. VI.

[203] Al. Deroko, *Architecture monumentale et décoration dans la Serbie au Moyen Age* [2], Belgrad, 1962, p. 125, 149 şi fig. 182, 197—200, 243.

[204] Aici ceramoplastica, de pildă la Sf. Vasile, Sf. Theodora (sec. XIII—XIV), constă doar din plăci smălţuite.

[205] N. Ghika-Budeşti, *Evoluţia*, I (1927), p. 17, fig. 81—82, 90, 93; cf. *supra*, n. 70.

[206] *Ibidem*, p. 132, fig. 61—63, 77—79 (numai ciupercuţe cruciforme); cf. R. Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400—1400)*, Bucureşti, 1976, p. 205 şi fig. 219—225 — în continuare: *Un mileniu de artă* (1976).

V

CONCLUZII ASUPRA CERCETĂRII ARHEOLOGICE

Monumentele de la Argeş, existente în picioare sau în ruină, precum şi cele descoperite în cursul cercetării arheologice, laolaltă cu observaţiile privind depunerile, complexele şi materialul arheologic, ridică o seamă de probleme permiţînd concluzii pe bază concretă. Unde a fost cazul acest lucru a şi fost făcut, cu scopul de a se sublinia valoarea probatorie a elementului arheologic. Ne rămîne acum să conturăm liniile mari ale rezultatelor investigaţiei noastre din anii 1967—1973, pe care le rezumăm în viziune diacronică, spre a putea apoi distinge mai lesne, şi interpreta, desfăşurările istorice legate de vatra voievodală argeşeană.

1. *Locuire neîntreruptă* : *două Curţi — două epoci în strînsă legătură, dovadă efortul permanent de a zidi şi a adăuga.* Este prima din concluziile ce se degajă şi ea nu ar căpăta sensul deplin dacă nu am mai preciza : *o locuire a cărei vechime coboară cu cel puţin un secol* în raport cu datele general acceptate pînă acum de istoriografie.

Pe locul supus cercetării viaţa a pulsat începînd din secolul al XII-lea şi a durat pînă tîrziu, dincoace de veacul al XVI-lea cînd „profilul" aşezămîntului voievodal începe să se schimbe. Desigur, rămîne în sarcina viitorului să se demonstreze mai limpede intensitatea locuirii timpurii — dacă şi în ce chip *aşezarea* însăşi a Argeşului îşi trage temeiurile din una mai veche (ceea ce socotim cu totul plauzibil).

Toate observaţiile înregistrate evidenţiază *succesiunea neîntreruptă* a celor patru niveluri stratigrafice de vieţuire (pînă la 1400). Aşadar, arheologia nu confirmă părerile că au existat pauze în viaţa acestei vetre voievodale (în urma unor evenimente politice, de pildă după 1330, pretinzîndu-se mutarea Curţii şi a scaunului ţării la Cîmpulung şi revenirea la matcă după o perioadă oarecare ; o astfel de pendulare a Curţii nu este dealtfel înregistrată de vreun izvor istoric). Nici starea de paragină înscăunată la Argeş după stingerea lui Mircea cel Bătrîn nu înseamnă o abandonare a Curţii, dovadă că de aici se emit încă acte pe parcursul veacului al XV-lea. A fost o trecere pe plan secundar, explicabilă prin ridicarea noului centru rezidenţial de la Tîrgovişte (c. 1400) [207].

În sfîrşit, continuitatea de vieţuire ne este probată nu numai de evoluţia Curte Veche — Curte Nouă (= *Residencia*, 1372) — Curtea de Argeş (apelativ geografic pentru întreaga aşezare), ci şi de materialul

---

[207] N. Constantinescu, Cr. Moisescu, *Curtea domnească din Tîrgovişte* [2], Bucureşti, 1969, p 6—7; N. Constantinescu, C. Ionescu, *op. cit.*

arheologic propriu-zis — *monedele* de pildă, expresie palpabilă a circulației monetare, care acoperă absolut toate perioadele și nu lipsesc din principalele repere stratigrafice. Toate acestea îndreptățesc opinia noastră : ***pînă la cumpăna dintre veacurile XIV și XV, deci pînă la apariția reședinței voievodale de la Tîrgoviște, CURTEA DE ARGEȘ, a fost singura vrednică de acest nume, unicul scaun de domnie peste țară.***

Cîteva sintetizări se mai impun și în legătură cu cronologia depunerilor arheologice și cu fazele de construcție de la Argeș.

Descoperirile legate de secolul al XII-lea nu sînt prea numeroase, dar ele există : în ceramică — amforele cu torți supraînălțate și alte tipuri de vase, în metale — catarama liriformă din bronz turnat ; de fapt, ceramica găsită imediat peste stratul de construcție L *22* nu poate să aparțină tipologic și stilistic decît secolului al XII-lea (nivelul de locuire A-A). Am văzut (*supra*, cap. III) că depunerile din nivelul A-1 se repartizează topografic în două zone principale : în partea de sud a viitoarei incinte *1*, și la nord-est (în legătură directă cu incinta *A* și biserica Argeș-I) ; descoperirile din ultima zonă sînt evident mai numeroase în comparație cu prima zonă și faptul se cere explicat. Deocamdată, să reamintim că moneda de bronz de la Alexios III, cu ajutorul căreia am datat stratul de construcție L *22*, a fost găsită ***în depunere arheologică*** (+ 4-5 cm față de cota superioară L *22*), așadar în depunerea L *15* (fig. 33/4), ceea ce ne-a determinat să încadrăm incinta *A* și biserica Argeș-I ***în jurul anului 1200***. Cealaltă monedă de la Alexios III, din zona de sud, a fost găsită tot în stratul de depunere L *15*, numai că prezența acestuia, în *această* zonă, se leagă de o altă construcție, a cărei fundație a fost folosită de zidul vestic al incintei *1* (c. 1340). Întrucît mortarul din structura fundației amintite este de aceeași compoziție cu acela folosit la ridicarea bisericii Argeș-I (distingîndu-se prin nuanța roșietică, datorită prafului de cărămidă) — concluzia nu poate fi decît aceea că fundația găsită în zona de sud aparține și ea fazei de construcție L *22* (c. 1200).

Dar nu ne putem opri doar la constatări de acest fel, ***ci trebuie să lămurim ce reprezintă construcția veche din zona sudică.*** Una din două : a) ori este vorba de însuși nucleul Curții Vechi, ridicat odată cu biserica Argeș-I (c. 1200) — negăsind însă vreo justificare pentru relativa inconsistență a depunerilor arheologice din zona de sud (comparativ cu cele din zona incintei *A*, unde abundența materialelor arheologice, a ceramicii în special, este remarcabilă) ; b) ori zona de sud, cu construcția la care ne referim, cu pavajul ei, iar apoi temeliile de piatră (faza A-2) reprezintă de fapt ***periferia Curții Vechi***, partea ei de anexe gospodărești și ca atare ar trebui să căutăm în alt loc așezămîntul propriu-zis al Curții Vechi [208].

Toate datele arheologice de care dispunem în prezent ne îndreaptă către singura alternativă : ***Curtea Veche*** din Argeș era situată în apropiere de incinta *A* (circa 100 m) — respectiv la SE de incinta *1* — , pe mamelonul ascuns astăzi de clădirile Spitalului orășenesc (vezi fig. 3, locul marcat cu X), o zonă unde nu este încă posibilă cercetarea arheologică de amploare [209]. Sugerează acest plasament topografic și cărarea de prun-

---

[208] Firește, unele incertitudini în legătură cu vechile depuneri din zona exterioară de SV (fig. 4 secțiunea XIII—68), care lipsesc acolo, se vor risipi pe măsură ce explorarea din zona amintită se va extinde către Pîrîul Doamnei, căci marginea platoului prezintă astfel de urme.

[209] Un sondaj de informare (practicat în curtea Spitalului, 1973) a oferit deja unele date stratigrafice încurajatoare.

diş de care am amintit (*supra*, cap. III, § 1—b şi fig. 4), care, indiscutabil, nu putea decît să aibă rostul de a lega reşedinţa propriu-zisă de locaşul religios situat la nord.

Din nou, însă, se iveşte o problemă de cronologie : de cînd datează începuturile propriu-zise ale Curţii Vechi, dacă una din anexele sale, cea mai timpurie pe care o cunoaştem (şi ne putem întreba dacă a fost şi singura), a fost ridicată către 1200 ?

Nu ne putem pronunţa decît sub forma unei *ipoteze de lucru*. Luînd în considerare aceleaşi vechi elemente de cultură materială amintite, aparţinînd secolului al XII-lea, ca și postulatul logic : *însăși biserica Argeş-I a avut rolul de anexă a Curții Vechi, ea avînd rostul ei numai în legătură cu ceva construit anterior* (nevoia de a zidi un locaş de închinare — scria odinioară *A. Sacerdoțeanu* — ,,vine totdeauna mai tîrziu : mai întîi îi trebuie omului o casă" [210]), putem admite un decalaj cronologic între nucleul rezidențial al Curții Vechi și incinta *A*, respectiv biserica Argeș-I. Un decalaj care ar trebui măsurat oricum în decenii faţă de anul 1200 și, în consecință, sub rezerva lămuririlor pe care viitoarele explorări din zona ,,X" le-ar aduce, ne îngăduim să afirmăm : *Curtea Veche a Argeșului își trage începuturile din perioada de după 1150, posibil din jurul anului 1180* [211].

Structural, Curtea Veche va fi avut o alcătuire simplă, impusă şi de configuraţia terenului (vîrful mamelonului are formă de triunghi cu laturile sub 40 m) : desigur, iniţial o casă de locuit — avînd în jurul ei o împrejmuire de zid, ulterior apărînd anexele amintite, situate la NV. Nu este exclus să fi avut aspectul de *cetățuie*, atrăgînd privirea de departe — în care caz ar fi îndreptățit termenul '*castrum Argyas*' de mai tîrziu (1330), cînd Curtea Veche era deja un ansamblu de construcţii, chiar unul secular.

Cert este că primele distrugeri provocate aici nu se leagă de invazia mongolă din 1241 (cum se afirmă uneori), întrucît nu am găsit nici o urmă în nivelul arheologic corespunzător acestui eveniment, *iar cele definite stratigrafic probează că este vorba de urmările invaziei angevine din 1330 cînd are loc un incendiu, constatat în zona anexelor Curţii Vechi* (*supra*, cap. III, § 2-a și fig. 19/2). Dacă acest incendiu a cuprins şi reședința de pe mamelon, nu ştim deocamdată, dar ne putem pronunţa hotărît : *invazia din 1330 nu a avut urmări în ce priveşte incinta A cu biserica Argeș-I, locaşul religios a rămas nevătămat.* Dealtfel, un alt indiciu că viaţa continuă în cuprinsul Curţii Vechi şi după 1330 îl reprezintă depunerile L *8* și L *13*, care se sprijină deopotrivă pe incintele *A* și *1* (fig. 32/1, 35/1-2).

Totuşi, o înlocuire a Curţii Vechi cu alta s-a petrecut curînd după 1330, în răstimp de un deceniu, construindu-se *alături* Curtea Nouă (= incinta *1*, păstrată și azi în ruină). Datarea *după 1330* este indiscutabilă : o dovedesc cele două monede bulgărești din perioada 1331—1355 găsite în stratul de construcţie aferent incintei *1* și casei domneşti de sud (L *21*) ; tot astfel depune mărturie și moneda angevină emisă în 1338, găsită în condiţii stratigrafice clare : sub pămîntul provenit din săparea pivniţei

---

[210] A. Sacerdoțeanu *Considerații asupra istoriei românilor în Evul mediu. Dovezile continuității și drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale*, București 1936, p. 199—200.

[211] Încă O. Tafrali semnala o monedă bizantină, atribuită împăratului Ioan Tzimiskes (RIAF, XVI/1922, p. 154—155), ulterior caracterizată: ,,asemănătoare celor de la Ioan I Tzimiskes și de la Comneni" (*Monuments byzantins*, I, 1931 p. 22—23). Altminteri, pe teritoriul orașului Curtea de Argeș au fost găsite și alte monede bizantine de pildă de la Mihail IV Paflagonianul (1034—1041) — cf. Paul A. Dicu, în ,,Argeș", XV (1980), 1, p. 7.

casei domnești de sud (fig. 19/1, 25/1). De aceea, ne pronunțăm pentru o datare *c. 1340* în privința ridicării incintei *1* (fază de construcție incluzînd casa domnească de sud și turnul *1* de intrare de pe latura de est). De reținut — pe lîngă amenajarea interioară a incintei noi, prin întinsul și solidul pavaj de piatră — și amănuntul semnificativ, că noua casă domnească a fost înzestrată de la început cu elemente de confort, care încă nu erau pe atunci la îndemîna oricui în Europa, fiind vorba de sobele lucrate din cahle-oală, discuri etc. (v. *Materialul arheologic*).

În legătură cu amplasarea incintei *1* și relația cu mai vechea incintă *A* (*aceasta din urmă rămînînd în continuare alături de reședința voievodală propriu-zisă, ca în trecut*) ni se evidențiază argumentul cel mai de seamă că biserica Argeș-I nu-și încetase existența. Ne referim la poziția în teren a turnului *1* de intrare : acesta se află situat nu la jumătatea laturii de est a incintei, ci mai aproape de capătul sudic al acestei laturi — *așadar a fost construit în funcție de amplasamentul casei domnești*. Dar nu este pură întîmplare că vechiul turn a fost ridicat aproximativ la distanță egală între colțul SE al incintei *1* și colțul SV al incintei *A* (fig. 4). *Ceea ce înseamnă că în momentul construirii incintei 1* (*c. 1340*) *exista la nord obstacolul reprezentat de incinta A* (*cu biserica Argeș-I*) [212]. Tocmai această situație i-a determinat și incintei *1* configurația planului : pe lîngă inegalitatea laturilor, *se poate observa limpede devierea celei răsăritene*, impusă tocmai de prezența incintei *A* (vezi fig. 4 : segmentul nordic al laturii răsăritene se abate spre vest, altfel *s-ar fi proiectat exact în colțul exterior NV al incintei A!*) ; se explică și de ce latura de nord a incintei *1* este cu 16 m mai scurtă decît cea de sud, între cele două incinte rezervîndu-se un spațiu de trecere, care a și fost pavat cu prundiș și, eventual cu cărămizi. *De asemenea, se explică și poziția în teren a casei domnești:* de acolo, de pe latura de sud, fațada principală a casei avea în unghiul vizual locașul de închinare al voievodului (fig. 6). Desigur, s-a evitat construirea casei în zona de vest sau în cea de nord, pentru motivul că s-ar fi situat prea aproape de drumul de acces către Curte, ca și de zona *noilor anexe gospodărești* — grajduri, locuințe pentru slujitori etc. — despre care bănuim că se aflau la nord de Curte.

În lumina acestor precizări, cu atît mai logică și limpede exprimată ni se înfățișează faza de construcție L *20* (c. 1365—1369), adică momentul cînd, prin alte probe documentare, constatăm deja că biserica Argeș-I fusese înlocuită de actuala Biserică domnească, sau Argeș-II. Cînd s-a petrecut acest lucru?

Înainte de toate se cuvine să reamintim că demolarea vechii biserici și a incintei sale s-a desfășurat în mod sistematic, molozul rezultat fiind depozitat în preajma punctului de lucru, recuperîndu-se o parte din materialul de construcție (care a și fost refolosit la noua clădire). De asemenea, o mare cantitate de moloz a servit pentru umplerea unor viroage, în general pentru nivelarea terenului, atît în afara incintei *1* cît și în interiorul acesteia, cinci asemenea micro-zone cu moloz fiind înregistrate de cercetările noastre (trei situîndu-se în interiorul incintei *1*). Un moloz care nu poate fi confundat cu altul, provenit de la alte construcții, deoarece conține de regulă elemente de compoziție specifică (de pildă mortar roșietic sau pictură, fragmente de ceramică decorativă, existente cîndva numai la biserica Argeș-I). În sfîrșit, se cuvine și precizarea : *nu s-a putut observa nicăieri vreo depunere arheologică peste pungile cu moloz, care să îngă-*

[212] *Cetăți de scaun* (1971), p. 79, dar cu interpretări inacceptabile.

duie concluzia că între operația de demolare și ridicarea noii construcții s-ar fi scurs un timp îndelungat; dimpotrivă, acolo unde a fost înregistrat, stratul de construcție L *20* fie că este încadrat (fig. 37/2), fie acoperit de moloz — indicînd nivelarea ulterioară a terenului (fig. 30/1,6; 33/2). *Așadar, cum am mai spus demolatorul bisericii Argeș-I este același cu constructorul bisericii Argeș-II, operațiile succedîndu-se în ordine firească și fără pauză între ele.*

Dar constructorul bisericii Argeș-II nu poate fi Basarab I, cum s-a afirmat și se stăruie, pe temeiul greșitei interpretări a grafitului conținînd data 1351/1352, *ci un voievod de după 1360*. Într-adevăr, investigația arheologică de la Curtea de Argeș a avut șansa să afle o monedă emisă de țarul Srațimir din Vidin (1360—1365; 1369—1396), *situată sub o pungă de moloz provenit de la biserica Argeș-I* (*supra*, cap. III, § 2-a și fig. 20/2-3). Este unul din *reperele cronologice principale* oferite de arheologie în probleme ce ne interesează aici. O altă dovadă că moneda găsită la Argeș face parte din primele tipuri monetare emise de Srațimir — în prima parte a domniei lui în Vidin, așadar *pînă la 1365* — o constituie și împrejurarea că două piese similare se aflau în conținutul tezaurului de la Padina-Gospodijn Vir, ascuns tocmai datorită evenimentelor din acel an, provocate de invazia lui Ludovic I asupra Vidinului.

Bineînțeles, o monedă bătută între 1360 și 1365 putea oricînd în acest interval să ajungă la Argeș — de unde poate rezulta interpretarea: construcția Bisericii domnești începe fie sub Nicolae Alexandru, fie sub Vladislav I-Vlaicu, ambii contemporani cu prima etapă a domniei lui Srațimir. Din nefericire, știința numismatică încă nu a stabilit exact cronologia emisiunilor monetare ale lui Srațimir (și în această privință putem afirma că arheologia românească și-a adus prinosul), întrucît dacă s-ar dovedi că tipul respectiv de monedă a fost emis după 16 noiembrie 1364, data morții lui Nicolae Alexandru — numele acestui voievod nu ar mai avea vreo legătură cu edificarea monumentului.

Totuși, nu putem ignora *unicul indiciu* care ne îngăduie concluzia că biserica Argeș-II a trecut în faza ei „de roșu'', adică înainte de așternerea frescelor, prin *două etape de construcție*, de amploare inegală ce-i drept; avem în vedere adăugarea zidului de cărămidă care a obturat accesul naos-diaconicon, ceea ce a produs o ușoară modificare de plan și spațială a colțului SE al naosului. Acest adaos a avut implicații, deoarece zidul amintit nu are fundație proprie (fig. 37/B), el sprijinindu-se la nord de stîlpul altarului iar la sud de latura clădirii, ceea ce nu înseamnă cîtuși de puțin că nu a avut nevoie de un răgaz oarecare pentru tasare, spre a se realiza frescele ce-l împodobesc din vechime (asupra acestora vezi indicațiile din CDA, fig. 201/78—86; 241—243, 245, 248).

De asemenea, *o inserție se dovedește și inscripția slavonă pictată*, situată deasupra tabloului votiv din naos: sub slovele ei se distinge și azi brîul ornamental pictat anterior — motive geometrice, șterse nu prea bine de cel care a pictat inscripția, păstrate însă intacte în acel 'ciubuc' menționat de V. Drăghiceanu (CDA, 49 și fig. 37, 264) ca și în studiile noastre (cf. *Résidence* (1970), 14 și n. 25)). Aceasta înseamnă că în 1369, momentul istoric la care se referă inscripția, cum vom stabili mai jos, pictura Bisericii domnești era împlinită, cel puțin pe peretele de vest al naosului (să mai reamintim că absidiola diaconiconului nu a fost pictată vreodată).

Să rezulte din aceste probe arheologice, artistice şi istorice că biserica Argeş-II a fost începută de Nicolae Alexandru (desigur după 1360), terminată „ de roşu" dar încă nepictată — situaţie moştenită de fiul său Vladislav I-Vlaicu (care adaugă zidul diaconiconului şi realizează pictura, înainte de 1369), pentru ca tot sub Vlaicu Vodă să fie consemnat momentul, 1369? Aparent numai, asemenea supoziţii ar fi îndreptăţite. Căci, în realitate, zidul amintit aparţine aceleiași faze de construcţie L *20*, cărămizile fiind de acelaşi format folosit la restul bisericii, iar liantul prezintă aceeaşi compoziţie ca la stîlpul altarului, de pildă, ceea ce dovedeşte că modificarea din colţul de SE al naosului s-a făcut *din mers*; un adaos cu rosturi multiple : diaconiconul devenea un fel de 'ascunzătoare' (de aceea, credem, nu a fost zugrăvit cîndva), se căpăta un plus de suprafaţă pentru pictura în frescă, dar mai ales se delimita spaţiul rezervat numai mormintelor ctitorilor, anulîndu-se tocmai accesul spre şi din altar pe partea sudică a bisericii. Cu alte cuvinte *monumentul trebuie privit integral*, nefiind vorba de doi ctitori — unul cu zidăria, altul cu pictura ; acelaşi constructor-ctitor a realizat şi pictura. Or, simpla prezenţă în tabloul votiv din naos a figurii lui VLADISLAV I-VLAICU, fapt explicit înfăţişat de inscripţia slavonă din 1369, constituie *proba cea mai evidentă* că biserica Argeş-II i se datorează acestuia *în întregime*. Vlaicu Vodă este *unicul ctitor* al monumentului argeşean. Dealtfel, cum s-a subliniat de repetate ori, *unitatea intimă* dintre zidărie, ca spaţiu și volume, și pictură, pledează ea însăși pentru o viziune integrală asupra monumentului.

Aşa încît, după această necesară punere la punct, putem rezuma : noua biserică o înlocuieşte pe cea veche în deceniul al 7-lea al veacului, după 1365 (reper : moneda Straţimir) şi înainte de 1369 (vară-toamnă, v.n. 64), potrivit inscripţiei slavone. *Întrucît nimic nu se opune interpretării că pictarea bisericii Argeș-II era pe terminate în momentul cînd se realiza inscripția amintită* (justificîndu-se inserţia ei peste un motiv ornamental preexistent), *sau chiar proaspăt terminată în preajma evenimentului consemnat de inscripție* (cu aceeași justificare pentru inserţia ei) — *încadrarea cronologică în perioada c. 1365—1369, pentru întreaga operă, se impune de la sine. Un monument de proporțiile bisericii Argeș-II a putut fi realizat aşadar în decurs de circa patru ani, în toate articulațiile sale interioare și cu ansamblul de pictură în frescă.*

Cît priveşte grafitul cu data 1351/1352 (însemnarea de pe peretele nordic al naosului), acesta reprezintă un excepţional *fapt de memorie* (și nu este singurul de acest fel) : meșterii lui Vlaicu Vodă — și unul din ei va fi fost neîndoielnic acel *Rădilă*, cu nume românesc, menţionat în grafitul de pe faţada sudică (fig. 10) — știau sau putuseră afla că Marele Basarab Voievod, bunicul celui pentru care lucrau, se stinsese din viață în acel an '6860', la Cîmpulung, aşadar cu circa 13 ani în urmă faţă de momentul cînd biserica Argeș-II era ridicată „de roșu". *Evenimentul relatat (altminteri succint) nu este deci strict contemporan cu edificiul realizat în deceniul al șaptelea.*

Deocamdată, se cuvine să amintim că *residencia* lui Vlaicu Vodă, evocată de acesta în 1372, nu pare să fi suferit transformări şi adaosuri sub voievozii imediat următori — exceptîndu-l poate pe Mircea cel Bătrîn, care în finalul veacului va fi fost desigur nevoit să repare stricăciunile provocate de luptele sale cu Vlad I — Uzurpatorul (1394—1396) ; totuși, arheologic, nu am putut sesiza subfaza de reconstrucție, datorită decapărilor din anii '20 din jurul casei domnești, care au eliminat o bună parte din registrul stratigrafic superior.

De asemenea este oglindită starea de relativă paragină a Curţii în cursul veacului al XV-lea (după stingerea lui Mircea cel Bătrîn, 1418), ceea ce a determinat ampla restaurare din epoca lui Neagoe Basarab (c. 1517 = stratul de construcţie L *4*) ; se realizează atunci un volum de construcţii care egalează pe acela datorat lui Basarab I (c. 1340). (Nu este exclusă nici posibilitatea ca însăşi Biserica domnească să fi fost reparată sub Neagoe Basarab, dar nu avem probe arheologice în acest sens).

Probleme nelămurite subzistă în legătură cu incinta *2*, a cărei datare tîrzie, în veacul al XVIII-lea, este *în linii mari* stabilită. Nu am putut rezolva chestiunea, dacă biserica Argeş-II a avut sau nu de la început o incintă proprie. Să ne înşelăm cumva în privinţa *traseului arcuit* al incintei *2* — respectiv segmentele de la nord de 'chilia' din veacul al XVI-lea — traseu care poate fi mai vechi decît veacul al XVIII-lea ? Amenajarea stradală modernă, excavările care au însoţit restaurarea de după 1911, ca şi clădirile moderne din jur fac inoperantă expertiza arheologică asupra zidului arcuit. În scurt, o problemă nerezolvată de cercetarea noastră îşi aşteaptă dezlegarea.

2. *Mărturii ale creativităţii româneşti pe planurile culturii şi civilizaţiei sud-est europene din feudalismul timpuriu.* Este a doua concluzie majoră oferită de cercetarea arheologică de la Curtea de Argeş.

Dincolo de valenţele intrinseci ale probelor arheologice cu care am operat, acestea au o calitate comună : reprezintă documente de epocă, specifice, sînt *izvoare arheologice* prin excelenţă. De aceea le-am privit pînă acum de pe poziţiile aride ale arsenalului aşa-zis factologic, descriptiv, precum şi din unghiul determinărilor cronologice — condiţie pe care ne-am impus-o deliberat, tocmai pentru a ne înlesni stabilirea identităţii iniţiale şi mai ales *interpretarea lor*, ceea ce încercăm în acest loc.

Dacă se documentează aici o locuire neîntreruptă de-a lungul veacurilor tot atît de evident este şi faptul că esenţa sau *caracterul* acestei locuiri a fost şi a rămas *laic*. Pe cele două etape ale dezvoltării sale, vatra voievodală oglindeşte traiul vîrfurilor crescute din societatea autohtonă, poziţia şi rolul lor de conducători. Curtea, cu locaşul de închinare de alături reprezintă aşadar o entitate — fie că ne referim la *treapta voievodatului* din veacurile XII — XIII, fie la treapta superioară *a Domniei autocrate* din veacul al XIV-lea, la condiţiile vieţii de stat propriu-zise. Amplasarea şi structura morfologică a construcţiilor, dotările din interior şi din afara lor, inventarul mobil, ş.a. toate acestea exprimă un *mod de viaţă propriu feudalităţii laice, în devenirea şi consolidarea sa istorică. Acest caracter nu s-a schimbat vreodată, nici măcar temporar.*

În consecinţă, nu poate fi acceptată opinia, dealtfel nesprijinită de izvoare, că sediul instituţiei Mitropoliei Ţării Româneşti se afla, după 1352 şi desigur după 1359, la Curtea domnească (= incinta *1*) şi că întîia biserică a ţării a fost hărăzită să fie tocmai Biserica domnească (Argeş-II). Am văzut că una din sursele acestei erori constă în interpretarea grafitului cu ştirea despre moartea lui Basarab I : o biserică, începută prin 1351—1352 putea deveni în 1359 locaş al Mitropoliei. Dar am stabilit că edificiul se înalţă ceva mai tîrziu, *între c. 1365 şi 1369* şi eşafodajul cade. Desigur, s-ar putea replica : vlădica Iachint a putut primi biserica veche, Argeş-I ; dar ne putem iarăşi întreba : unde era în fapt Mitropolia în răstimpul de cîţiva ani dintre dărîmarea vechii clădiri şi construirea celei noi ? Se vede limpede că lucrurile au stat cu totul altfel : sediul Mitropo-

liei din Argeş a fost de la bun început situat acolo unde îl vor indica surse documentare de mai tîrziu, adică pe locul viitoarei mănăstiri a lui Neagoe Basarab, *la distanţă* faţă de aşezămîntul voievodal.

În aceeaşi privinţă mai sînt cuvinte de adăugat. O biserică de rang mitropolitan este de neînchipuit fără prezenţa călugărilor *în jurul ei* (şi nu alături de ea), cum cerea practica Răsăritului [213]; or, cercetarea arheologică nu a dat de urma unor chilii — nici în legătură cu biserica Argeş-I şi nici cu biserica Argeş-II (desigur, nu intră în discuţia de aici problema aşa-zisei 'chilii', datînd din veacul al XVI-lea). Armele şi piesele de armură găsite nu ilustrează nicidecum 'feudalitatea ecleziastică', pe care unii o văd instalată în incinta *1*, încercînd fără temei să „urce" Domnia pe muncelul Sîn Nicoară, unde nu există nici loc şi nici urme pentru o reşedinţă voievodală. În sfîrşit, un argument hotărîtor elimină definitiv teza mitropolitană : *existenţa monetăriei domneşti în cuprinsul incintei 1* (*supra*, cap. III, § 2-a şi cap. IV, § 1.1), fapt afirmat de Octavian Iliescu înainte de a descoperi noi înşine anexa atelierului monetar [214]. Atribut al suveranităţii de stat şi apanaj al Domniei Ţării Româneşti, baterea monedei în interiorul Curţii este perfect explicabilă, dar incompatibilă cu existenţa pe acelaşi loc a sediului Mitropoliei.

Am întrebuinţat mai sus expresia *mod de viaţă*, raportat înainte de toate la *traiul zilnic* al stăpînitorilor din cele două Curţi care s-au succedat în decursul vremii. Un trai caracterizat mai curînd prin modestie decît prin opulenţă, dar care nu excludea *fastul vieţii de Curte*; un voievod cu concepţii de *moşnean*, dar cu „îndestulare internă imperială", astfel îl vedea Nicolae Iorga pe primul Basarab [215]. Sensurile expresiei amintite apar deci mult mai profunde, căci relictele argeşene sînt nu numai oglinda spiritualităţii epocilor de care aparţin (să ne amintim şi aici de afirmaţia lui N. Gabrielescu) dar ele încorporează în chip necesar o rodnică şi îndelungată exprienţă umană în valorificarea resurselor naturii. Ele reprezintă, aşadar, deopotrivă *elemente de cultură şi de civilizaţie*, *sînt mărturii grăitoare ale creativităţii româneşti medievale.* Aceste două planuri — cultura şi civilizaţia — nu se pot desigur confunda, dar nici nu sînt disociabile : atît cultura, cît şi civilizaţia *se manifestă împreună*, sau, cum postula savantul geograf şi etnolog *Simion Mehedinţi*, ele sînt „inseparabile şi simultane" [216].

Indiferent însă de unghiul din care sînt privite, monumentele de la Curtea de Argeş (şi le avem în vedere deocamdată pe cele de arhitectură), aşa cum au fost acestea încadrate cronologic (aspect oarecum neglijat în unele scrieri recente, care operează în chip nejustificat cu o cronologie „lungă" [217]) — sînt apte să ne contureze mai clar şi chiar să modifice

---

[213] Cazul Mitropoliilor din Argeş şi Tîrgovişte. Fireşte, este fără temei şi presupunerea că biserica Argeş-I şi incinta ei ar reprezenta de fapt o mănăstire (cf. C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, Bucureşti, 1974, p. 255—256), căci absenţa altor clădiri în incintă ne oferă un răspuns limpede, negativ.

[214] „Deşi săpăturile arheologice [...] nu au scos la iveală urmele acestei monetării, ca nu a putut funcţiona decît în acest cadru", adică la Curtea domnească — cf. *Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie*, VIII (1971), p. 105, n. 12.

[215] N. Iorga, *Ist. rom.*, III (1937), p. 167.

[216] S. Mehedinţi, în ARMSI, s. III, t. XI (1930), p. 2—3.

[217] R. Theodorescu, *Un mileniu de artă* (1976), p. 158, 160 („monument de secol XIII" etc), deşi încă în urmă cu peste un deceniu ne-am pronunţat: „posibil în jurul perioadei 1220—1235" *(Argeş*, 1971, p. 23); cf. Vasile Drăguţ, *Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească*, Bucureşti, 1976, p. 118.

imaginea, pînă acum nebuloasă, despre lumea românească din primele veacuri ale mileniului actual. Departe de a fi fost închistată în forme perimate de existență — 'întîrziată', sau în situația de permanent receptacul pe planurile culturii și civilizației, deci 'tributară' cu totul celei din jur, cum caută să ne convingă anumite curente istoriografice—, dimpotrivă, este lesne de constatat că lucrurile au stat cu totul altfel, grație mai ales investigațiilor arheologice din ultimele trei decenii. Or, tocmai acestea din urmă au demonstrat fără putință de tăgadă : românii, din adîncă vechime, inclusiv cei de acum 6 — 8 veacuri, au știut nu numai să creeze ei înșiși, cu forțe proprii, în toate laturile vieții materiale și spirituale, dar au știut în egală măsură să țină pasul cu experiențele din preajma lor și să beneficieze de acestea — *dar numai atît cît le-a fost necesar.*

Cu exact două decenii în urmă, *Virgil Vătășianu* își exprima justificate rezerve față de opiniile « care considerau începuturile arhitecturii din principate ca rezultatele unor reflexe tîrzii ale unor fenomene petrecute în jurul Țării Românești cu mult înainte», d-sa subliniind rolul arheologiei în lămurirea unor laturi de conținut încă obscure, nu mai puțin din punct de vedere cronologic. ,,Dar — continuă savantul citat— alături de noile descoperiri, trebuie să mai înțelegem că nu putem crea pentru arhitectura din provinciile românești o cronologie aparte, întîrziată, detașată de cronologia fenomenelor care se petrec în vecinătatea Țării Românești și că trebuie să înlăturăm definitiv unele rezerve formulate în acest sens, rezerve care mai stăruie încă în unele lucrări de ansamblu publicate pînă în prezent'' [218].

În legătură cu problema influențelor din afară, istoriografia noastră recentă s-a pronunțat principial, evidențiind două laturi esențiale, istoricește complementare. Mai întîi, că exigențele feudalității românești au fost îndeobște satisfăcute de *tradițiile populare locale* (să nu scăpăm din vedere că veacuri în șir a predominat la noi *arhitectura în lemn).* Elocvent în acest sens este chiar exemplul Argeșului : către 1340, voievodul din fruntea Țării Românești își construia o casă — *dar după modelul locuințelor țărănești din ținutul subcarpatic* (îndreptățind și supoziția, că însăși casa voievodală a Curții Vechi va fi fost de același tip). Adaptat cerințelor unei reședințe domnești — conchide *V. Vătășianu* — acest tip de veche casă românească ,,va rămîne și de aci înainte valabil pentru asemenea construcții și îl vom întîlni aproape întocmai și în perioadele mai tîrzii'' [219]; într-adevăr, o dovedește și locuința voievodală construită la Argeș de Neagoe Basarab (c. 1517).

În al doilea rînd, că aceiași reprezentanți ai feudalității românești — cnejii și voievozii— au apelat și la modele din exterior în materie de ctitorii religioase, preferînd, cum era de așteptat, sudul bizantin — de unde veneau dealtfel și meșterii principali (constructori, zugravi). Prin aceasta, însă, nu se poate pune în cauză *creația românească* încorporată de pildă în monumentele Argeș-I și Argeș-II ; acestea s-au integrat organic în cultura și civilizația de la nord de Dunăre, căci exprimau gusturile, aspirațiile și în ultimă privire poziția socială a vîrfurilor feudalității românești. Astfel de locașuri, deci, nu trebuie privite ca simple împrumuturi sau ,,lipituri'' care nu aveau nimic comun cu mediul receptor ; dimpotrivă, ele îl explicitau pe acesta din urmă și contribuiau fără îndoială la consolidarea terenu-

---

[218] V. Vătășianu, *Arta feudală*, I (1959), p. 127—128.
[219] *Ibidem*, p. 208; cf. M. Berza, în *Ist. Rom.*, II (1962), p. 206.

lui social-economic în care apăruseră[220]. Altminteri, cu referire tocmai la 'cadrul cultural' corespunzător mai multor popoare (ca expresie a dezvoltării lor comune), savantul medievist *P. P. Panaitescu* era categoric : „respingem explicația împrumuturilor de la popor civilizat la popoare mai înapoiate" [221].

De la sine înțeles, subzistă încă nelămuriri cu privire la problema originii tipului de monument reprezentat de biserica Argeș-I, adevărat *unicat tipologic* în arhitectura noastră medievală. Dacă luăm în considerare încăperea principală — *naosul* — și încercăm să identificăm analogiile, cum am și procedat în 1971, referințele sînt relativ numeroase. În principal, este vorba de monumente de mici dimensiuni, cu naosul avînd planul în cruce liberă — adică fără puncte interioare de sprijin pentru boltire, tocmai de aceea denumit în literatura elenică de specialitate : στὸν τύπο ἐλεύθερου σταυροῦ [222]. Pot fi iarăși amintite acele monumente, mai vechi și mai noi, care preced tipologic sau sînt din aceeași vreme cu biserica Argeș-I, ținînd seama desigur de deosebirile stilistice (în funcție de materialele folosite, nu mai puțin de rezolvările date de mîna meșterilor), de rosturile diferite ale fiecărui monument în parte, făcînd totodată abstracție de scara diferențelor cronologice : *Pirinčtepe-Varna* (sec. VI, cum se acreditează), apoi *Boiana* (sec. XI), *Dinogetia* (sec. XI — XII), *Saparevo Banja* (sec. XII — XIII), în sfîrșit *Nicopol* (sec. XIII — XIV) [223]. Analogiilor menționate li se pot adăuga și altele — cazul interesantei bisericuțe din părțile sîrbești de azi (odinioară, însă, aflate sub stăpînirea țaratului de Vidin), de la *Donja Kamenica* (încep. sec. XIV), o construcție de aspect „cubic", adică masivă în ciuda micilor ei dimensiuni (ca și Nicopol dealtfel), unde se remarcă dispoziția în plan a brațului de vest al crucii naosului [224]; în apropiere de Belogradcik se găsește un alt monument, oarecum similar, la *Rakovica*, datînd însă din secolele XII — XIII [225], așadar o construcție contemporană cu biserica Argeș-I.

Prin urmare, chiar aceste analogii, oricît de îndepărtate ar fi ele de modelul bisericii argeșene, nu mai lasă loc îndoielii că originea tipului de monument trebuie căutată la sud de Dunăre. De fapt se cunosc și *arhetipurile* din care au derivat aproape toate construcțiile religioase menționate : este vorba de biserici bizantine de plan cruciform aparținînd antichității tîrzii — cum dovedesc cele descoperite în R.P. Bulgaria, la *Ivanjane* și *Klissekioi* (sec. V — VI, eventual VII) [226] și în R.S.F. Iugoslavia,

---

[220] Barbu T. Câmpina și M. Berza, în *Ist. Rom.*, II (1962), p. 176—178.

[221] *Ist. cult. rom.* (1969), p. 12—15, 202.

[222] A. K. Orlandos, Ναοί (1935), p. 47 și urm., fig. 4 (tipul B'); idem, Μνημεῖα (1948), p. 86, fig. 73; cf. I. Barnea, *Monumenti* (1971), p. 91, fig. 4.

[223] N. Mavrodinov, *Ednokorabnata i krăstovidnata cărkva po bălgarskite zemi do kraja na XIV v.*, Sofia, 1931, p. 43, 62 și fig. 51, 71; Kr. Mijatev, *Architekturata v srednevekovna Bălgarija*, Sofia, 1965, p. 183—190, fig. 205—208, 215 (Boiana, Saparevo Banja); cf. I. Barnea în *Dinogetia*, I (1967), p. 350—356, fig. 187 și *Monumenti* (1971), p. 86—87, fig. 2. Pentru Nicopol, vezi precizările lui R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident* (1974), p. 271—273, care nu anulează totuși interpretările lui N. Ghika-Budești (dealtfel, autorul ignoră articolul nostru din BMI/1971, unde indicam analogiile pentru *naosul* bisericii Argeș-I).

[224] Al. Deroko, *Architecture* (1962), p. 243—244 (o situează în sec. XVI, ca și în articolul nostru din 1971). În realitate, monumentul datează de la începutul veacului al XIV-lea, cf. D. Panajotova, în *Byzantino-Bulgarica*, IV (1973), p. 275—291; M. Kiel, în *Actes*-CIÉB (XIV, București, 1971), II, 1975, p. 159—166, fig. 7/1.

[225] M. Kiel, *loc. cit.*, fig. 7/2.

[226] Vera Ivanova, în Izvestiia-Institut, VIII (1931) p. 220—229 (Ivanjane: sec. V. p. 224); mai nou — R. F. Hoddinot, *Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia. A study of the Origins and the Initial Development of East Christian Art*, Londra—New-York, 1963 p. 211—213 (propune datarea : *post. 527*).

la *Caričingrad* (sec. VI) [227], în apropiere aflîndu-se şi o veche capelă de tipul celor înfăţişate mai sus, la *Sjarina* (a. sec. X ?) [228]. Toate aceste monumente de referinţă pentru biserica Argeş-I se găsesc deci masate, exceptînd pe

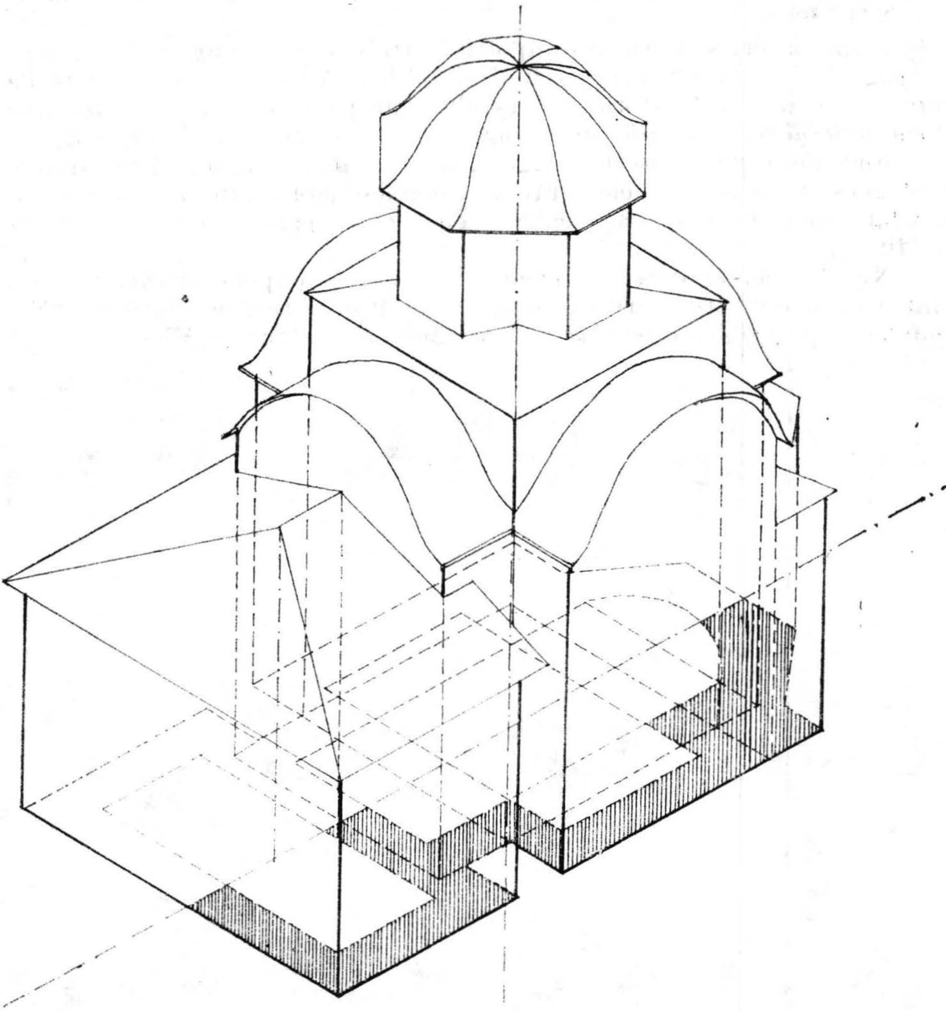

Fig. 69. Argeş-I (c. 1200). Reconstituire în perspectivă axonometrică de arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu.

acela de la Nicopol, în aceea zonă de confluenţă sîrbo-bulgară ; este chiar zona unde — observă *R. Theodorescu* — se consuma evoluţia planului cruciform de biserică — „între secolul al XII-lea şi începutul secolului al XIV-lea în lumea bulgară prin excelenţă" [229]. Mai limpede, ideea de mai sus este înfăţişată în ultima sa sinteză ; biserica argeşeană ilustrează

---

[227] R. F. Hoddinot, *op. cit.*, fig. 139.

[228] Ibidem, p. 195, fig. 106—107. Un monument de acelaşi tip este semnalat de Kr. Mijatev la Boboševo (sec. XIV) — *Architekturata* (1965), p. 190—191, fig. 216.

[229] R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident* (1974), p. 274.

pe de o parte „începutul unei noi etape a relațiilor feudalității nord-dunărene, din epoca anterioară anilor 1330, cu ținuturile oriental-balcanice, acolo unde și atunci cînd suveranii asenizi și terterizi înscriau o anume pagină a vechii culturi sud-est europene, iar, pe de altă parte, continuarea unor tradiții arhitectonice la Dunărea de Jos, din Paristrionul secolelor X — XII" [230].

Întîmplător, sau poate dimpotrivă, trebuie să adăugăm că amintita pagină a vechii culturi este indisolubil legată de un fenomen care de asemenea marchează istoria sud-estului european și anume, *afirmarea tot mai puternică a românilor de pe ambele maluri ale Dunării.* Însuși corectivul, impus de datarea bisericii Argeș-I *în jurul anului 1200*, dă un anume relief acestei afirmări a elementului românesc nord-dunărean — bineînțeles fără absolut nici o relație cauzală cu Terterii, care apar pe scenă mult mai tîrziu.

Ne rămîne, așadar, să vedem *cine* au fost exponenții acelei lumi românești și cum au încrustat ei la Argeș înseși treptele viitoarei Țări Românești — probleme pe care le vom aborda cu alt prilej [231].

---

[230] Idem, *Un mileniu de artă* (1976), p. 160.

[231] Considerații preliminare, inclusiv interpretări de ordin istoric, în articolul semnalat (*supra* n. 64).

NICOLAE CONSTANTINESCU

CURTEA DE ARGEȘ (1200—1400)
Asupra începuturilor Țării Românești

CURTEA DE ARGEȘ (1200—1400)
Über die Anfänge der Walachei

București, Editura Academiei, 1984, 170 p., 69 fig., 3 planșe

ZUSAMMENFASSUNG*

I. *Geschichtsschreibung. Quellennachweis. Probleme und Forschungen. Deutungen.* Der ehemalige Woiwodensitz in Argeș — oder *Curtea de Argeș* („der Hof von Argeș"), wie er später gewürdigt wurde (Vgl. Anm. 5 — 6) — erfreute sich im Mittelalter keiner Berühmtheit; ein *castrum Argyas* wird 1336 in Verbindung mit der Invasion Karl Roberts von Ungarn (1330) erwähnt und einige Urkunden wurden im Verlauf des 14. und 15. Jhs. *in Argeș* (bzw. *in nostra residencia*, 1372) angegeben. Als jedoch nach 1400 der Fürstenhof von Tirgoviște entstand, breitete sich die Anonymität über den weitzurückliegenden Sitz der walachischen Woiwoden. Auf diese Weise bildete sich die Grundlage der Enstehung und Festigung einer historischen Tradition, die seit einiger Zeit das Weichbild von Argeș (im Wettbewerb mit der Siedlung von Cîmpulung) umwob. Diese Erscheinung, die sich bereits gegen die Mitte des 16. Jh. abzeichnet, wurde um ein Jahrhundert später in den walachischen Chroniken als Schema festgelegt. Nebst anderen Quellen heben die erwähnten Chroniken die sogenannte „Besiedlung (rum. *descălecat*)" als Ergebnis eines sagenhaften „Herüberkommens aus Făgăraș" hervor; sie versuchen die Anfänge des Staatslebens südlich der Karpaten durch das Werk des „Schwarzen Fürsten" (*Negru Vodă*, 1310 — laut Luccari, 1605) zu erklären, der später (1215 — der Tradition von Cimpulung gemäß; 1290 und 1292 — nach Chroniken und Urkunden) Radul Negru genannt wurde. (Vgl. trotzdem die Urkunden der Jahre 1234, 1247, 1285 u.a. Anm. 22 — 23).

Es steht fest, daß die Bauten des Fürstenhofes von Argeș nach dem 17. Jh. einem raschen Verfall ausgesetzt waren. Im vorigen Jahrhundert ist sogar eine Verwechslung festzustellen, die keinem Zufall zuzuschreiben ist: die Stätte des ehemaligen Hofes (besonders die Hofkirche) hatte bereits — auch topographisch — ihre Identität eingebüßt, denn außerdem, daß sie als Stiftung des „Schwarzen Fürsten" betrachtet wurde, wurde sie auch mit der von Neagoe Basarab (1512—1521) gestifteten Klosterkirche von Argeș (1517) verwechselt. Das geht auch aus der Jugendschrift M. Kogălniceanus (1837, 1854) hervor, so daß R. Roesler, dessen Gegner auf wissenschaftlichem Gebiet, versucht hatte, die Sache richtigzustellen (ohne jedoch vom Bestehen der Hofkirche Kenntnis zu haben); „weil — schrieb Roesler — es in der Walachei wohl kein Gebäude gibt, das nachweisbar älter ist als das 15. Jahrhundert" (1867). Die Konfron-

* Übersetzt von Prof. Hulda Constantinescu.

tation mit den Theorien Roeslers über die angebliche späte „Einwanderung” der Rumänen nordwärts der Donau hat die moderne Richtung der rumänischen Geschichtsschreibung geprägt, wobei die *kritische Schule* am Ausgang des 19. Jh. und besonders die Schriften D. Onciuls (1891—1892, 1899) hervorzuheben sind. Es war auch eine Zeit, in der die architektonischen Bauten in Argeș an Bedeutung gewannen (siehe Arch. N. Gabrielescu u.a.).

Unter der Obhut der 1892 gegründeten Kommission für historische Denkmäler leitete Arch. Grigore Cerchez die Wiederherstellungsarbeiten der Hofkirche (1911—1914). Bald erschienen auch Kontroversen in bezug auf das Alter des Denkmals — wie z.B. die zwischen O. Tafrali einerseits und D. Onciul, I. Bogdan und N. Iorga andererseits (1915—1916); im Bericht letztgenannter wurde kurz danach die zum Leitsatz gewordene Hypothese betont, derzufolge das Denkmal in Argeș zweifellos mit den Anfängen des walachischen Staates in Verbindung stehe und das Werk des Woiwoden Basarab I. (ca. 1310 — 1352) sei, wobei der Beitrag seines Nachfolgers Nicolae Alexandru (1352—1364) nicht ausgeschlossen wäre.

Nach einer durch den ersten Weltkrieg verursachten Unterbrechung wurden in Curtea de Argeș die Restaurierungsarbeiten erneut aufgenommen (1920). Die alten Fresken wurden dank der Bemühung des Malers D. Norocea freigelegt, der auch an der nördlichen Wand des Naos die Anmerkung in kirchenslawisch: „Im Jahre 6860 (1351—1352) ist zu Cîmpulung der große Woiwod Basarab gestorben”, sowie einen Teil der Inschrift über dem Votivbild (vgl. Kap. II) entdeckte. Zugleich wurden auch unter der Anleitung von Virgil Drăghiceanu Ausgrabungen— besonders im Innern der Hofkirche unternommen. Der 1923 erschienene Band CDA *(Der Fürstenhof von Argeș)* vereinte die Bemerkungen und Deutungen der multidisziplinären Forschung zu Beginn des dritten Jahrzehnts (vgl. hier, S. 36 f.). Die Hauptschlußfolgerungen der Verfasser des Bandes CDA bestätigen besonders die von Onciul, demLeiter der Forschungen, verfochtenen Meinungen. Selbst die von Drăghiceanu unternommene archäologische Forschung war von der Denkweise des Gelehrten sichtbar beeinflußt, die schrittweise bestätigt wurde: die Hofkirche wurde von Basarab I. angefangen (als Beweis dafür galt der *grafitto* mit dem Datum 1351—1352), dessen Werk von den Nachfolgern bis zu Radu I. („dem Schwarzen”, Woiwod von 1377—1383) fortgesetzt wurde; als seine Grabstätte galt das am 31.Juli 1920 entdeckte berühmte Grabmal Nr. 10; derselbe Radu I. dürfte mit seiner Gemahlin auf dem Votivbild des Naos dargestellt worden sein usw.

Leider haben viele der im Band CDA enthaltenen Interpretierungen nicht in hinreichendem Maß den vom Denkmal selbst gebotenen Angaben Rechnung getragen. Dabei hatten die Ergebnisse der archäologischen Beobachtungen Drăghiceanus ernste methodologische Mängel. Es gelang ihm nicht die wirkliche Bedeutung mancher Entdeckungen zu entziffern (z.B. der Grundmauern der unter der Hofkirche gelegenen alten Kultstätte, sowie die der dazugehörenden Umfriedung). Es ist somit erklärlich,weshalb die Mißdeutungen und die 1923 aufgezeichneten Schlußfolgerungen später angefochten und völlig nachgeprüfgt wurden. Dabei ist die Hypothese von Aurelian Sacerdoțeanu (1935) hervorzuheben, die heute durch unsere Investigation bestätigt wurde (deshalb werden weiter die Termini Argeș-I und Argeș-II laufend verwendet).

Im Bereich der rumänischen Geschichtsschreibung bahnte sich auch eine besondere Interpretation den Weg und zwar: die hier genannten Bau-

ten würden eigentlich nicht den Fürstenhof darstellen, sondern den Metropolitensitz der Walachei. Diese Behauptung wird jedoch durch die Quellen und nicht zuletzt durch die archäologischen Gegebenheiten widerlegt, einschließlich jener in Argeş auf chronologischer Ebene festgesetzten (vgl. Kap. V).

II. *Das Urweichbild von Argeş.* In einer geographisch komplexen Gegend gelegen (Abb. 1) und ununterbrochen bewohnt, bildete sich die frühmittelalterliche Siedlung von Argeş an dem linken Ufer des Flusses, von dem sie ihren Namen ableitete. An ihrer nördlichen Seite lag auf einer Terrasse der Fürstenhof (Abb.2 — 3). Auf Grund der archäologischen Funde und Betrachtungen, sowie der sich heute an Ort und Stelle darbietenden Beweise (die Abb. 4 stellt auch die dem Auge verborgen gebliebenen Spuren des Mauerwerks dar) ergibt sich Folgendes:

— Die Umfriedung *1* (ca. 1340) ist der eigentliche Hof — ein leicht trapezförmiges Viereck, dessen 81 — 98 m Längsseiten aus 1 — 1,20 m dicken Mauern gebildet sind; Innenfläche von ungefähr 7 300 m² (Abb. 4). Der Eingangsturm (Nr. 1) ist an der O-Seite verankert (Abb. 4—5, 17). An der S-Seite Stand das fürstliche Wohnhaus, mit rechteckigem Grundriß (32 × 11,80 m) über einem mit Bohlen (also ungewölbten) bedeckten Kellerraum, wobei der Zugang durch den Kellerhals an der N-Seite möglich war; darüber dürfte ein Aussichtsturm (rum. *foişor*) gewesen sein (Abb. 4, 6). Später (ca. 1517) wurden an dem Fürstenhof Änderungen vorgenommen: der Turm Nr. 1 wurde durch einen neuen (Nr. 2) ersetzt, dem erwähnten Wohnhaus kommt noch ein breiter Vorbau (rum. *prispă*) an der N-Seite hinzu; gegenüberliegend wurde ein neues Wohnhaus erbaut, dessen Grundriß von demjenigen des alten verschieden ist (Abb. 4,7). Umbauarbeiten erfolgten (17. — 18.Jh.) und selbst auch später entstanden einige Wohn- und öffentliche Gebäude innerhalb der Umfriedung *1* (Abb. 4 — 5, 17, 19 — 20, 23 — 25).

— Die Umfriedung *2* (ca. 1750). Durch die Bogenform der O- und S-Seite und deren Strebepfeiler gekennzeichnet besteht die Umfriedung *2* aus dünneren Mauern die zu unterschiedlichen Zeitpunkten erbaut wurden. Der südwestliche Teil hat bereits die Umfriedung *1* außer Gebrauch gesetzt; der südliche Abschnitt stammt aus dem Jahr 1838, als der Glokkenturm erbaut wurde (Abb.9). Weitere Mauern wurden gelegentlich der Arbeiten in den Jahren 1912 und ff. errichtet (Abb.4).

Das Hauptdenkmal von hier ist die Hofkirche (Argeş-II) und rings um dieselbe sind die Grundmauern einer dritten, durch *A* gekennzeichneten Umfriedung erhalten geblieben, die ehemals die Kirche Argeş-I (ca. 1200) umzäunte (Details in dem Kap. III, § 5). Die Hofkirche (ca. 1365—1369) — ein Baudenkmal von reinen byzantinischen Linien—, mit dem Grundriß der sogenannten „griechischen eingefügten Kreuzkuppel" (Abb. 11), wurde aus Steinen und Ziegeln erhoben (Abb. 8—9). Die inneren Fresken sind in der Art der paläologischen Rennaissancekunst des 14.Jhs. gestaltet. Der Stifter — Vladislav I. (1364—1377) — ist sowohl in der Szene *Deesis* im Pronaos (Abb. 12) als auch im Votivbild an der W-Wand des Naos neben seiner Gemahlin, der Fürstin Anna, dargestellt. Leider wurde das Bild im 19.Jh.(1827, 1851) nicht entsprechend wiederhergestellt (Abb.13); erfreulicherweise stehen noch über dem Votivbild teilweise Spuren der erwähnten gemalten dreireihigen Inschrift. Wiederhergestellt (Abb. 14) lautet die Übersetzung der Inschrift wie folgt: „*[†Ich Vladislav, in Christus Gott gutgläubiger] Woiwod und selbstherrlicher Herrscher des Walachischen Landes, Widins und des gesamten Gebietes Widins. [†Selbstherrliche*

Kera Ann]a, in Christus Gott gutgläubige Herrscherin des Walachischen Landes und des gesamten [Gebietes Widins]".

III. *Archäologische Forschungen.* Die vorgeschlagene Thematik sowie die Aspekte betreffs der Denkmäler — die die Gesamtheit des ehemaligen Woiwodensitzes bilden — haben von selbst erwiesen, daß die Hauptaufgaben unserer Forschung besonders in der Identifizierung der *intakten* archäologischen Ablagerungen besteht. Auf Grund derartiger Funde muß die Chronologie der Spuren menschlichen Lebens aufgestellt werden (in erster Reihe die Datierung der Bauten) die während den Ausgrabungen (Abb. 4, 37) verzeichnet wurden. Die chronologisch-stratigraphischen Festsetzungen werden weitgehend in der Abb. 16 dargestellt, aus deren Zeichenerklärung wiederholt unter L(egende) *1 — 24* (z. B. : L*4*, L*15*, L *22* usw) zitiert wird.

1. *Der O-Sektor (Eingang).* Der N-S ausgerichtete Kiessteg (Abb. 4 ; 17/5) bildet den ältesten freigelegten Gehweg, der mit dem mutmaßlichen Kern des *alten Hofes* in Verbindung steht (siehe Abb.3/x). Die spätere Ablagerung L *15* wurde zugleich mit der Ablagerung L *14* in der Aufbauphase L *21* (ca. 1340) teilweise entfernt, als das Kopfsteinpflaster (einschließlich im Innern des Turms Nr. 1) gelegt wurde (Abb. 17/2-3). Beachtenswert ist dabei der Standort der 1327-Münze (*Katalog* 5) sowie derjenige der Schuttschichte L *17* östlich des Turms — wodurch die Aufbauphase L *20* (ca. 1365—1369) belegt wird (Abb. 17/5). Ersichtlich ist die späte Aufbauphase L *4* (des Turms Nr. 2, ca. 1517, mit Zusätzen von 1750. Abb. 17/1 — 2, 4).

2. *Der S-Sektor.* Die der Umfriedung *1* vorgehende Bewohnungsphase wird klar bestimmt : freigelegt wurde das Fundament eines befestigten Bauwerks (rötlicher Mörtel, mit Ziegelstaub in der Mischung — vgl. § 5), dessen N-Seite ungefähr 10 m lang und von der S-Mauer der Umfriedung überlagert ist ; ein Pflaster aus zwei Schichten bestehend erstreckte sich nach NO und ein anderer Kiessteg nach NW (Abb. 4 ; 18/2 ; 23/4—5 ; 26 — 27). In der späteren Ablagerung L *15* wurden typische Materialien (s. Kap. IV) und zwei Münzen (*Kat.* 2 — 3) freigelegt, die die Datierung des erwähnten Bauwerks um das Jahr 1200 (= L *22*) gestatten. Nebengebäude wurden in derselben Zone entdeckt ; auf Grund der Keramik sowie einer Münze (*Kat.* 4) wird diese der L *22* nachfolgende Bauetappe als aus dem letzten Drittel des 13.Jhs. — Anfang des 14.Jhs. stammend datiert (Abb. 4 ; 19/1—2 ; 25/1). Der obere Teil der Ablagerung L *14* läßt Brand- und Schuttspuren erkennen (also *Zerstörungen* die vermutlich durch die Ereignisse des Jahres 1330 hervorgerufen worden sind). Ersichtlich ist auch die Aufbauphase L *21* (ca. 1340. Abb. 19/3—5 ; 20/1 ; 25/1 ; die Münzen — *Kat.* 6, 7—8). Hervorzuheben ist desgleichen die stratigraphische Lage der Münze von Sracimir (1360—1365. *Kat.* 9) — ein bedeutender Anhaltspunkt zur Bestimmung der Aufbauphase L *20* (Abb. 20/2—3). Die zur Geldprägewerkstatt gehörende Anlage (nach ca. 1364) wurde östlich des Wohnhauses verzeichnet : es sind die Überreste eines Schmelzofens aus Ziegeln (Abb.21 — 22), wobei auch die nahgelegene Grube zu erwähnen ist, in der Tonschmelztiegel (s. *Kap.* IV, §1) gefunden wurden. Schließlich treten spät hinzugekommene Bauten, bzw. aus der Aufbauphase L *4* (ca. 1517) in Erscheinung.

3. *Der N- und NW-Sektor.* Es wird das späte Datum (L *4*) des nördlich gelegenen Wohnhauses (Abb. 28) archäologisch bewiesen ; in derselben Zeit wurde die W-Seite der Umfriedung *1* von Grund auf wiederhergestellt (vielleicht dürfte hier eine kleine Pforte mit Zugangsmöglichkeit

zum Argeş-Tal bestanden haben). An der Außenseite (XVI-72) wurde eine Hütte (13.—14.Jh.) freigelegt; aufgehäufter Schutt L *17* lag in der NO-Mikrozone des Wohnhauses.

4. *Der NO-Sektor.* Die ursprüngliche Vegetation vor der Aufbauphase L *22* wurde durch Feuer ausgerodet. Die stratigraphische Lage einer Münze (*Kat.* 1) gestattet die Datierung der Umfriedung *A* (und der Kirche Argeş-I) : *ca. 1200* (Abb. 33/4). Die Aufeinanderfolge der Umfriedungen *A* — *1* — *2* (für letztere, Abb. 29) steht fest (Abb. 30/1; 33/2), wobei gleichzeitig bewiesen wird, daß unter den Bedingungen der Errichtung der Umfriedung *1* (= L *21*, ca. 1340) die Kirche Argeş-I sowie die Umfriedung *A* weiter bestanden haben (vgl. die Lage L *13*, Abb. 33/1). Gleichfalls wird die Aufbauphase L *20* (1365—1369) stratigraphisch bestimmt, zuvor jedoch das systematische Niederreißen der Umfriedung *A* und der alten Kultstätte (Argeş-I) implizierend (massive Schutthaufen L *17* wurden in diesem Sektor verzeichnet, die Aufbauschicht L *20* bedeckend oder einschließend — Abb. 30, 33, 34). Desgleichen wurde die in einem Sandbett liegende Vertiefung entdeckt (Abb. 30/6), die zur Zubereitung des Verputzes (d. h. Endbearbeitung) der Kirche Argeş-II gedient hatte (Detail mit einer gleichzeitigen *grafitto*-Inschrift, Abb. 10). Seit dem 15.Jh. fanden rings um die neue Kirche (sowie in der NO-Zone der Umfriedung *1*—nach ca. 1750 d.h. die Umfriedung *2*) Beerdingungen statt (Abb. 4, 30, 35 — 36).

5. *Die Hofkirche (das Innere).* Die Ausgrabungen (Abb. 37) haben bedeutende Angaben in bezug auf die Kirche Argeş-I geboten: *Grundmauern* — 0,62 — 1,22 m dick, aus örtlichem grünen Schiefer erbaut, wobei der Mörtel (mit Ziegelstaub) rötlich ist (Details: Abb. 38 — 41, 43 — 44); *Grundriß* — (in mittelgroßen Abmessungen: 14 × 8 m) eine ungewöhnliche Variante des sogenannten „freien griechischen Kreuz"-Typus, ohne Innenstützpunkte (Analogien, in dem Kap. V, Anm. 222 u.ff.). Beachtenswert ist die Gestaltung der N- und S-Seite, wobei das kreuzförmige Bild auch von außen zur Geltung kommt (Abb. 37/A; 41, 45, 69). Für den Bau der Fassaden wurden Ziegel (einige aus der Römerzeit) gebraucht, wobei die Verzierungen aus glasierter Keramik (Abb. 68) und im Innern aus gutausgeführten Wandmalereien bestanden. Es geht die Beziehung der Kirche Argeş-I zur Umfriedung *A* hervor; letztere erstreckte sich auf einer Gesamtfläche von ungefähr 690 m² (Abb. 45).

Schließlich wurden wertvolle Angaben in bezug auf die Kirche Argeş-II erhalten: *die Bautechnik der Untermauerung* (Abb. 37/1—4); *die Errichtung der blinden Mauer vom Diakonikon* (Abb. 37/B); *der Fußboden I* (Abb. 37/1—4; 38/x; 43/2—3) usw. Es wird besonders auf die Beerdingungen hingewiesen, indem belegt wird, daß die Grabmale Nr. 2, 4, 5 und 11 (laut Drăghiceanu, CDA-1920) nicht als solche anerkannt werden können und das Grabmal Nr. 14 berechtigte Zweifel hervorruft. Hingegen scheint das Grabmal Nr. 1 dem Friedhof Argeş-I angehört zu haben — möglicherweise auch andere außerhalb der Kirche Argeş-II. Die archäologische Begutachtung wird jedoch durch die Erdexkavation aus dem Jahre 1911—1914 wirkungslos.

6. *Periodisierung.* Auf Grund der erwähnten chrono-stratigraphischen Kriterien wurde das (orientative) Periodisierungsschema der Bauten von Curtea de Argeş bis zum Jahr 1400 (Abb. 46) entworfen, indem auch die eigentlichen historischen Anhaltspunkte betreffs des wirklichen oder möglichen Zusammenhangs des Woiwodensitzes mit der Geschichte der Walachei (Spalte *Datierung*) beachtet wurde. Die auf verschiedener Ebene

aufgeteilten Elemente — bzw. die AB-Hauptphasen mit 4 Bewohnungsniveaus — hoben die Entwicklung *alter Hof — neuer Hof* ersichtlich hervor, die als solche erläutert wurde (Spalte *Bauten).*

IV. *Das archäologische Fundmaterial.* Es werden die 1967—1973 in Curtea de Argeş entdeckten Einzelgegenstände und Materialiengruppen vorgeführt, die zum Niveau A—A, A 1 — 2 und B 3 — 4 (dem Schema gemäß, Abb. 46) gehören und zwar : Werkzeuge (Abb. 47 : Schmelztiegel aus Ton), Gebrauchsgegenstände, Waffen, Einzelstücke und Zubehöre von Rüst- und Sattelzeug (Abb. 48 — 49). Es wird auf den Gürtel von Vladislav I. (Abb. 50) näher eingegangen, indem ein neuer Standpunkt erstmals erörtert wird (vgl. Anm. 157 — 162). Die bei den Ausgrabungen freigelegten Münzen werden im *Katalog* kurz und in der Abb. 51 geschildert, wobei die Hauptstücke den chronologischen Rahmen vorliegender Arbeit erhellen. Besondere Betrachtungen sind den örtlichen sowie den Gruppen von Importkeramikstücken einschließlich der glasierten Keramik: Kategorien, Gruppen, Arten, Formen und Typen, Spielarten (Varianten), siehe Abb. 52 — 64, 66 — 68, gewidmet. Zu erwähnen ist die Entdeckung der Ofenkacheln (die Topf- und Becherkacheln sind vorherrschend) in der Nähe des südlich gelegenen Wohnhauses (Abb. 65), die zu den ältesten in der Walachei urkundlich belegten gehören (vgl. Anm. 189).

V. *Schlußfolgerungen auf Grund der archäologischen Forschung.* Die in Curtea de Argeş stehenden oder als Trümmer befindlichen, sowie die in Verbindung mit der archäologischen Forschung entdeckten Denkmäler, einschließlich der Bemerkungen in bezug auf die Ablagerungen, die Komplexe und das Fundmaterial werfen eine Reihe von Fragen auf und gestatten uns zugleich auf konkreter Grundlage Schlußfolgerungen zu ziehen :

1. Erstens ist die seit dem Ende des 12.Jh. ununterbrochene Aufeinanderfolge der vier Bewohnungsniveaus menschlichen Verweilens im Weichbild des Woiwodensitzes von Argeş hervorzuheben. Morphologisch und topographisch handelt es sich um folgende identifizierte Großkomplexe :

— Ein *alter Hof*, dessen Kern wahrscheinlich auf dem südlichen Hügel lag, worauf heute die Gebäude des städtischen Spitals stehen (Abb. 2, 3/x). Nebengebäude dieses um das Jahr 1180 datierbaren mutmaßlichen Kerns (ein eventuell umzäuntes Wohnhaus) entstanden im NW um das Jahr 1200, als auch nördlich die durch die Kirche Argeş-I (mit der Umfriedung *A*) dargestellte Kultstätte errichtet wurde. Mit diesem Baukomplex, der auch um das Jahr 1270 entstandene Wirtschaftsgebäude umfaßt (Abb. 4, 46), kann die Erwähnung *castrum Argyas* (1330 bzw. 1336) in Beziehung gesetzt werden. Zweifellos hat dieser Baukomplex während des Angewiner Einfalls zu leiden gehabt (wie es auch später, 1394, nach der Schlacht von Rovine — s. Anm. 75 und Abb. 16/9 — geschehen ist).

— Die Wohnlandschaft ändert sich bedeutend um das Jahr 1340, als der Woiwod Basarab I. die Umfriedung *1* oder den *neuen Hof*, unter den Bedingungen des Weiterbestehens der Kirche Argeş-I, errichtet. Den dargebotenen archäologischen Beweisen gemäß reißt erst der Woiwod Vladislav I. zu Beginn seiner Herrschaft die alte Kultstätte ab und errichtet an derselben Stelle die Hofkirche des hl. Nikolaus (Argeş-II) in der Zeit von 1365 bis 1369 ; vorzumerken ist die Tatsache, daß der neue Bau einschließlich der Malerei um das Jahr 1369 fertig war — als sich der Woiwod auf dem Feldzug von Widin befand, wie es die Inschrift im Naos beweist.

2. Die Denkmäler an dem Fürstenhof von Argeş stellen Belege der mittelalterlichen rumänischen Schöpfung im Bereich der Kultur und Zivilisation im Süd-Osten Europas dar.

— Sie widerspiegeln vor allem das Leben einer der einheimischen Gesellschaft hervorgegangenen feudalen Herrscherschicht, ihre Stellung sowie ihre Rolle als politisches Oberhaupt — sowohl auf der Stufe des vorstaatlichen Woiwodentums (im 12.—13.Jh.), als auch auf der höheren Stufe der autokratischen Herrschaft (im 14.Jh.), unter den Bedingungen des eigentlichen Staatslebens.

— Der Standort sowie die morphologische Beschaffenheit der Bauten, die Innen— sowie die Außenausstattung, das bewegliche Inventar — all das bringt eine dem Feudaladel eigene Lebensweise zum Ausdruck, die sich nie —nicht einmal zeitweilig (wenigstens im 14.Jh.) — verändert hatte.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

(stammt nur von der Kirche Argeş-I); *18*, gewöhnlicher Schutt (einschließlich aus dem Abbruch der Umfriedung *A*); *19*, gT — mit Schutt L*17* Mischung (= Einebnung ca. 1369); *20*, Aufbauschicht ca. 1365—1369; *21*, Aufbauschicht ca. 1340; *22*, Aufbauschicht ca. 1200; *23*, dichter Mörtel (im Inneren der Kirche Argeş-II = Lagerung des I-ten Fußbodens); *24*, gewöhnliche Keramik (a) und — wenn nicht anderes angegeben wird — Tierknochen (b).

Abb. 17. Der O-Sektor. Grundriß, Profile, Schnitt-Perspektive.

Abb. 18. Die Umfriedung *1*, Pflaster: 1, 3, ca. 1340 (I—67, Zone des Turms Nr. 1); 2, erste Hälfte des 13. Jh. (XXIV—72). Vgl. Abb. 4.

Abb. 19. Der S-Sektor. Grundriß, Profile, Schnitt-Perspektive.

Abb. 20. Die SO-Zone: 1, Querschnitt zur O-Siete des Wohnhauses; 2—3, schematische Profile (IV—68, XXXVII—72, Fragm.); die Schichtlage der Münze von Sracimir (*Kat.* 9) ist angezeichnet.

Abb. 21. Nebengebäude der aus dem 14. Jh. stammenden Geldprägewerkstatt (XXXVIII—72, *m*-72). Ansichten.

Abb. 22. Grundriß desselben Komplexes (XXVIII—72, *m*-72).

Abb. 23. Der S-Sektor. Grundriß und Profile.

Abb. 24. Zone des fürstlichen Wohnhauses (ca. 1340): 1, 4, W-Seite (der Zusatz des Vorbaus tritt hervor); 2, Detail mit den Aufbauschichtlagen L*4* und L*21* (IV—68, S-Profil); 3, versetzter Erdboden (x) unter Aufbauschicht L*21* (XXIV—72, O-Profil).

Abb. 25. Dieselbe Zone: 1, Grundwerk aus dem 13. Jh.; der Fundort der Münze von 1338 (*Kat.* 6) ist angezeichnet; 2, mit der Schicht L*8* bedeckt Pflaster aus dem 14. Jh. (darüber: Aufbauschicht L*4*).

Abb. 26. Profile: 1, *j*-72; 2, *k*-72; 3, XIV-68.

Abb. 27. Die Schichten des Pflasters aus dem 13. Jh. (*h*-71).

Abb. 28. Der N- und NW-Sektor. Grundriß und Profile.

Abb. 29. Der Graben V—68, Gesamtblick nach West. Die Westmauer der Umfriedung *2* (ca. 1750) ist angezeichnet x.

Abb. 30. Der NO-Sektor. Grundrisse, Profile.

Abb. 31. Fußboden aus Quadratziegeln, vor ca. 1340 (VI—68).

Abb. 32. Grundmauer der Umfriedung *1* (ca. 1340), O-Seite: 1, IX—68; 2, V—68.

Abb. 33. Der NO-Sektor. Grundriß und Profile.

Abb. 34. Schichtungsregister (*g*-71): 1, unten — die Aufbauschicht L*22* (ca. 1200); zu unterscheiden ist eine Schutthäufung L*17*; 2, Detail (das Kiespflasterniveau (ca. 1340) ist angezeichnet x).

Abb. 35. Spätere zerstörte Gräber (*l*-72); die gradierte Latte zeigt die alte Oberfläche, ca. 1365.

Abb. 36. Umfriedung *A* (ca. 1200): 1, S-Seite (XVIII—69); 2, W-Seite (V—68).

Abb. 37. Die Kirche Argeş-II (Innenraum). Grundrisse, Profile.

Abb. 38. Naos (Ausgrabungen, 1969); zu unterscheiden sind die Grundmauern der alten Kultstätte (x = das Fußbodenniveau I, ca. 1369).

Abb. 39. Die Kirche Argeş-I (ca. 1200), die Scheidewand, x.

Abb. 40. Altarraum Argeş-I, Grundriß und schematisches Profil.

Abb. 41. Lage der alten Kultstätte innerhalb der heutigen (die Gräber im Naos Argeş-II wurden angezeichnet).

Abb. 42. Das sogenannte „Grab Nr. 2" (der Zustand von 1971).

Abb. 43. Naos: 1, Grab Nr. 10, Vladislav I. (der Zustand von 1969); 2—3, die Grundmauern Argeş-I, x und der Fußboden I, ca. 1369, xx.

Abb. 44. Naos (III N-1969): 1, Grab (M) über der N — Grundmauer Argeş-I; 2, Detail.

Abb. 45. Die Kirche Argeş-I und die Umfriedung *A*. Grundriß.

Abb. 46. Periodisierungsschema bis 1400 (Habitatsniveaus, Bau — Phasen und Etappen, Datierung).

Abb. 47. Werkzeuge: Schmelztiegel aus Ton (B—4).

Abb. 48. Werkzeuge, Gebrauchsgegenstände, Waffen.

Abb. 49. Gegenstände und Zubehöre von Rüst- und Sattelzeug (6, Pfeilspitze).

Abb. 50. Gürtel von Vladislav I., vor 1377 (Zeichnung nach CDA — 1923, Abb. 57 und Tafel X).

Abb. 51. Münzen (siehe *Katalog*).

Abb. 52. Gebrauchskeramik, henkellose Töpfe: 1—2, 6 (B-4); 3 (B-3, ca. 1340); 4—5 (A-2); 7 (A-1).

Abb. 53. Henkellose Töpfe, typologische Varianten: 1—3 (B-4); 4, 6 (B-3); 5, 7—11 (A-2); 12—13 (A-1); 14—18 (A-A).

Abb. 54. Henkellose Töpfe, typologische Varianten (A-1).

Abb. 55. Henkellose Töpfe, typologische Varianten: 2 (B-4); 1, 6—15, 17 (A-2); 16, 18—19 (A-1); 20 (A-A) — und *kleine Gefässe:* 3 (B-4); 4 (B-3); 5 (A-2).

INDICE

1. Denumiri geografice

2. Nume de persoane

N

O

P

R

S

Redactor: LIVIU MĂRCHITAN
Tehnoredactor: ELENA SPIRU

Bun de tipar, 25.04.1984. Format, 16/70 × 100.
Coli de tipar: 10,75. Planşe 3.
C.Z. pentru biblioteci mari:
902.6(498.111. Curtea de Argeş) „1200 : 1400"
9(498.1) „1200 : 1400"
C.Z. pentru biblioteci mici: 902.6(498.1) „1200 : 1400"

C. 298 — I. P. INFORMAŢIA,
str. Brezoianu nr. 23—25, Bucureşti
Republica Socialistă România

ERATĂ

pag.	rîndul	în loc de	se va citi
35	3 de sus	fig. 19/5	fig. 23/5
93	5 de jos	a făcut	a fost
136	2 " "	3, starea piesei	1 a, starea piesei
156	25 " "	S. 36 f.	S. 19 f.

Curtea de Argeş 1200 — 1400

Lei 19,50